

Barbora Duží • Naďa Johanisová • Jan Vávra (eds.)

ZAHRÁDKÁŘSKÉ OSADY

aneb

PROČ NEZTRÁCET PŮDU POD NOHAMA

Vydal Ústav geoniky AV ČR, v. v. i.

Barbora Duží • Naďa Johanisová • Jan Vávra (eds.)

ZAHRÁDKÁŘSKÉ OSADY

aneb

PROČ NEZTRÁCET PŮDU POD NOHAMA

Vydal Ústav geoniky AV ČR, v. v. i.

Barbora Duží, Naďa Johanisová, Jan Vávra (eds.)

ZAHRÁDKÁŘSKÉ OSADY ANEB PROČ NEZTRÁCET PŮDU POD NOHAMA

Vydal Ústav geoniky AV ČR, v. v. i.

Jazykové korektury: Radana Šimčíková

Odpovědná redaktorka: Pavla Mládková

Grafické zpracování a sazba: Dita Baboučková

Jednotlivé kapitoly prošly interními recenzemi autorského kolektivu.

Tisk: Tiskárna Polygraf, s. r. o.

1. vydání

Ostrava, 2021

ISBN 978-80-86407-86-9

Vznik této publikace byl finančně podpořen
výzkumným programem Potraviny pro budoucnost Strategie AV21,
Grantovou agenturou České republiky (projekt č. 19-10694S)
a Ministerstvem zemědělství České republiky.

Tato publikace byla vydána ve spolupráci s Českým zahrádkářským svazem, z.s., Přírodovědeckou fakultou Masarykovy univerzity a Ekonomickou fakultou Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Foto na obálce: Zahrádkářská osada Žlutý kopec v Brně, Fotoarchiv ČZS

Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 2021

Obsah:

Nad'a Johanisová • Petr Gibas Úvodní slovo: Boj o osady s otevřeným koncem	5
Barbora Duží • Petr Dvořák Rozmanitost zahrad ve městech	7
Petr Gibas Zahrádkářské osady napříč časem a (evropským) kontinentem aneb jak nakládat s mýty kolem zahrádkaření	11
Lucie Sovová • Jan Vávra Samozásobitelství, potravinová suverenita a bezpečnost	15
Mojmír Vlašín • Nad'a Johanisová Ekologická dimenze zahrádkářských osad	17
Petr Dvořák • Barbora Duží Zahrádkaření a probíhající klimatická změna	20
Nad'a Johanisová • Lucie Sovová Nepeněžní ekonomika a sociální přínosy zahrádek	24
Petr Jehlička Městské zahrádkaření jako klíčový prostor ekologické gramotnosti	27
Jan Macháč • Marek Hekrlé • Lenka Dubová Ekonomické hodnocení celospolečenského přínosu zahrad ve městech na příkladu komunitní zahrady Žížala na Terasě	30
Petr Daněk Mimo představu nedostatku: Zahrádky jako třetí prostor	37
Helena Vařejková Historie, současnost a perspektiva zahrádkářské osady Tesla v Brně-Králově Poli	41
Lucie Miovská Zahrádkářské osady v urbanistickém kontextu měst	44
Stanislav Kozlík Zahrádkářské osady v současnosti	48
Helena Vařejková Brno: Územní plán a město k žití, občané pro zeleň a zahrádky	52
Mojmír Vlašín Zahrádkářská kolonie v Tuřanech – případová studie	57
Nad'a Johanisová • Zbyněk Ulčák • Vojtěch Pelikán Metodika MEZA – komplexní hodnocení přínosu zahrádek pro město	60
Daniel Keech • Nad'a Johanisová Historie a současnost zahrádkářských osad v Británii	63
Jarmila Štroblová Zahrádkářské osady a legislativa	66
Medailonky	71
Další informační zdroje pro zájemce	74
Summary	76

Úvodní slovo: Boj o osady s otevřeným koncem

„Úřad o zahrádky nestojí“

(Večerník Praha, 1998)

„Konec zahrádkářů v Praze“

(Večerník Praha, 2004)

„Místo zeleně beton? Brodští zahrádkáři nechtějí ustoupit“

(zpravodajský server www.idnes.cz, 2019)

„Zahrádkářské kolonie nejsou dlouhodobě udržitelné, zní od vedení Brna“

(Zprávy z Moravy, 2021)

Takto a podobně nazvané zprávy a články v novinách a na zpravodajských serverech nasvědčují četné bitvy o zachování zahrádkářských osad, které u nás probíhají již tři desetiletí. Jsou to bitvy při pohledu zvenčí zdánlivě nicotné. Jejich výsledky však zásadně ovlivňují krajinu našich měst a zároveň poukazují na hlubší problémy se správou měst v Česku po pádu státního socialismu. Boje o zahrádkové osady totiž nejsou jen boji o nějaký, pro většinu obyvatel nedůležitý, městský prostor se zahrádkami, ale – i když to tak na první pohled nemusí vypadat – také bojem o budoucí podobu celého města a městské zeleně. A nebývají to bitvy vyrovnané. Na straně zahrádkářských osad stojí především zahrádkáři, jejich sousedé, přátelé a příbuzní. Proti nim obvykle vystupují politici, developeři a s nimi nezřídka úředníci či odborníci v oblasti územního plánování či architektury, kteří se domnívají, že zahrádky do moderního města v zásadě nepatří, nebo dokonce překážejí pokroku a rozvoji. A tak zahrádky mnohde musí vyklidit prostor developerské výstavbě nebo dopravní infrastruktury. V lepším případě pak parkům a komunitním zahradám. Ty bývají vnímány ze strany těch, kteří osud města z pozice autority a moci určují, přece jen výrazně lépe.

Není proto divu, že zahrádkáři a jejich spojenci často prohrávají. Jen mezi lety 2009 a 2019 zaznamenal Český zahrádkářský svaz zánik kolem dvou tisíc zahrádkářských osad, jak uvádí ve své kapitole i jeho současný předseda Stanislav Kozlík.

Během vyjednávání o budoucnosti zahrádek ve městě, ať již v podobě bojů o konkrétní osady, v rámci přípravy a připomínkování územních plánů, či na rovině politických proklamací, se objevují stále tytéž argumenty proti zahrádkaření. Že do moderního evropského města nepatří. Že jde o pohrobky socialismu. Že brání rozvoji. Že přinášejí užitek jen vybrané skupině – zahrádkářům a zahrádkářkám – kteří si tak zabírají městské prostory pro sebe. Že z nich neplyne zisk, ani užitek pro obec. Domníváme se, že tu jde často o věcně nesprávný a někdy i ideologický či účelový pohled na zahrádky a městské zahrádkaření. A právě z těchto důvodů, tedy ve snaze vymezit se vůči těmto opakovaným tvrzením, uvést na pravou míru některé stále se opakující mýty a nabídnout jiný pohled na zahrádkářské osady a jejich roli v městském organismu, tato kniha vznikla. Jde o spontánní projekt skupiny sociálních vědců a vědkyň (sociologů, kulturních antropologů, geografů, ekonomů), architektů, přírodovědců a dalších autorů a autorek, kteří se zahrádkami dlouhodobě zabývají v teorii i v praxi (někteří z nich i sami zahrádkáři). Kniha si klade za cíl seznámit čtenáře a čtenářky s rozmanitostí městského zahrádkaření a jeho mnohačetnými funkcemi v rámci města, a poukázat na možnosti, jak zahrádkářské osady rozvíjet v rámci plánování budoucího vývoje měst. Jak a proč slouží zahrádky biologické rozmanitosti a ekologické udržitelnosti? Jaký význam mají zahrádkářské osady pro nezahrádkáře? Jak vést dialog mezi

zahrádkáři a tržně orientovanými zastupiteli? A existují využitelné nástroje na měření přínosů zahrádkářských osad? To jsou jen některé z mnoha otázek, na které kniha nabízí odpovědi.

Jak jsme uvedli výše a jak mnozí čtenáři a čtenářky ví z vlastní zkušenosti, zahrádkaření ve městě, a to nejen v zahrádkářských osadách, má své odpůrce. Jejich odpor bývá často spjatý i s tržními zájmy – koneckonců právě výstavba je hlavním zdrojem soukromého zisku v rámci rozvoje města. Vztah mezi rozvojem a ziskem na straně jedné a veřejným zájmem na straně druhé však není nikdy přímý a jednoznačný, jak se často odpůrci zahrádkářských osad snaží přesvědčit veřejnost. A ač mají zahrádky nejen na straně developerů, politiků, plánovačů a úředníků své odpůrce, mají také četné, i když často mlčící, zastánce. O zahrádkářské osady je přitom u nás i ve světě stále větší zájem a odborníci z mnoha různých disciplín dokládají, že městské zahrádkaření má mnohačetné přínosy. A to nejen ve vztahu ke klimatické změně, boji proti suchu, městské biodiverzitě, zásobování kvalitními potravinami a potravinové bezpečnosti. Výzkumy ukazují, že zahrádkářské osady slouží i jako prostředek k vyrovnávání rozdílů v oblasti sociální, poskytují prostor pro smysluplné trávení volného času, propojují generačně (či jinak) od sebe oddělené skupiny obyvatel a představují důležitý prostředek neformálního ekologického vzdělávání. Velký význam zahrádek pro zdraví duševní i fyzické podtrhla v poslední době koronavirová krize.

Veřejnou prospěšnost zahrádkářských osad provozovaných zahrádkářskými spolky a jejich široký kulturní význam potvrzuje také nový zahrádkářský zákon (č. 221/2021 Sb.). Ten navíc činí obce (a další veřejné instituce) odpovědnými za rozvoj zahrádkářské činnosti. Konkrétně např. podle tohoto zákona obec „vytváří předpoklady pro vznik, rozvoj a provozování zahrádkářské činnosti v rámci územního plánování“ (§ 8, odst. 2a). I to bude jistě impulsem pro samosprávy, aby se dalším rozvojem zahrádek začaly hlouběji zabývat.

Naše publikace čerpá inspiraci také ze zahraničí. Zejména z měst západní Evropy, kde se městské zahrádkaření v různých formách stalo společenským trendem a aktivitou vyhledávanou nejrozličnějšími společenskými skupinami. A to přesto, že zahrádek je v západoevropských městech méně než u nás. Zdá se nám marnotratné, a v kontextu klimatické i civilizační krize nezodpovědné v našich městech zahrádky plánovitě rušit, abychom se je později snažili opět pracně obnovovat podle západního vzoru.

Tato publikace je určena zahrádkářům a zahrádkářkám, ale nejen jim. Bude užitečná také pro zastupitele a představitele městských samospráv, politiky, obecní úředníky, územní plánovače, novináře a všechny občany, kterým je téma městského zahrádkaření blízké. Kniha poukazuje na veřejnou prospěšnost zahrádek a na jejich význam pro vyvážený vývoj města. Tím také pootevřít dveře k obecnějšímu docenění role zahrádkaření ve městě a naznačuje, kudy je možné se vydat při plánování rozvoje měst nabízejících prostor pro kvalitní život v 21. století.

Rozmanitost zahrad ve městech

Zahrady, které se nacházejí v městském či příměstském prostoru, mají mnoho podob, forem a trvají stejně dlouho jako města samotná, pouze se v průběhu času proměňují. V této kapitole bychom je stručně představili a ukázali pestrou škálu zahrad, které můžeme ve městě najít. Mohou to být zahrádky u rodinných či bytových domů, ale také různé typy společných zahrad (zahrádkářské osady či komunitní zahrady), dále zahrady různých institucí, ale také květináč na balkoně či předzahrádka u domu. Zahrady slouží nejen k samozásobitelství, tedy pěstování potravin pro vlastní potřebu, ale jejich využití je mnohem širší. Odhalíme vám celou řadu dalších dimenzí, které zahrádkaření či zahradničení obsahuje, jako je aktivní odpočinek, relaxace, setkávání či vzdělávání. Ale to jsou jen některé přínosy, které postupně v publikaci představíme, a ukážeme tak zahrady ve městech v širším kontextu. Podle výzkumu z roku 2020¹ se pěstování potravin věnuje 42 % obyvatel. Přímo u domu hospodaří 73 % českých zahrádkářů, dalších 10 % pak za zahrádkou dojíždí na chatu, 8 % zahradničí u příbuzných.

Zahrádky vklíněné mezi železniční tratí a garážemi v Uherském Hradišti. Foto: Barbora Duží

1 Vávra, J. (2020). Food-self provision in 21st century: overview of 15 years experience in Czechia. Prezentace v rámci online konference Social dynamics. Inequalities, integration, mobility and migration, 16.-17. listopad 2020, Budapešť. Dostupné z: <https://tichaudrizitelnost.geogr.muni.cz/en/food-self-provisioning-in-21st-century-overview-of-15-years-of-research-in-czechia/>

Základem zahrad ve městech jsou, tak jako na venkově, individuální **zahrady u rodinných domů**. Podle velikosti a dispozice pozemku či domu se před domem nacházejí spíše okrasné předzahradky, zatímco za domem nalezneme zpravidla plochy produkční, kde se pěstuje zelenina a ovoce.

Na rozdíl od obyvatel rodinných domů je pro obyvatele domů bytových přístup k zemědělské půdě problematičtější, což je způsobeno jednak nedostatkem vhodných ploch, jednak vlastnickými vztahy k nim. Pokud zde nějaké zahrádky existují, jedná se většinou o společnou, komunitní formu poskytující možnost zahradničení obyvatelům daného domu. Tradiční jsou **zahradky při bytových domech či ve vnitroblocích**, a to jak na pozemcích soukromých, tak obecních. Nejmenší plochu pak představují **předzahradky u bytových domů**, kde převažuje pěstování bylin nebo okrasných květů, čímž se zvyšuje estetická hodnota bydlení.

Klasickým způsobem zahradničení ve městech jsou **zahradkářské osady (ZO)**, někdy také nazývané **zahradkářské kolonie (ZK)**. Na tomto typu pozemků podle dat z roku 2020 v ČR zahrádkaří 8 % pěstitelů. Jedná se o ucelený soubor individuálních a naplánovaných zahrádkových ploch (říká se jim jednoduše také „podílky“) a jejich společných zařízení. Uživatelé ZO jsou často sdruženi v Českém zahrádkářském svazu (ČZS), který představuje hlavní organizaci sdružující zahrádkáře, případně v jiných spolcích. Podílky mají v osobním vlastnictví nebo jsou v nájmu (pachtu) od obce, státu nebo soukromého vlastníka. V zahrádkářské osadě bývají vybudována společná zařízení, například vodovodní přípojky, rozvody elektřiny, oplocení či společné budovy (klubovna, moštárna apod.), o které se členové společně starají a financují jejich údržbu a opravy. Fungování těchto zahrad se řídí osadním řádem, který vytyčuje základní pravidla jejich chodu. V menší míře se vyskytují soubory jednotlivých zahrádek, na kterých nehospodaří žádný spolek. Jednotliví uživatelé mají v tomto případě nájemní smlouvy přímo s obcí či jiným vlastníkem pozemků. Příkladem mohou být zahrádky umístěné podél železničních tratí.

Existence zahrádkářských osad je definována územním plánem, proto územní plánování hraje významnou úlohu definující jak samotnou existenci stávajících ZO, tak zakládání těch nových. V převážné většině jsou tyto zahradní plochy označeny v územním plánu jako plochy individuální rekreace (IR) či rekreační zeleň (RZ).

Dynamický rozvoj měst v posledních desetiletích měl za následek rušení zahrádkových osad a jejich přeměnu na jiné formy využití (podrobněji se historickým vývojem zahrádkových osad zabývá kapitola *Zahrádkářské osady napříč časem a (evropským) kontinentem aneb jak nakládat s mýty kolem zahrádkaření*). Ve většině případů docházelo a stále dochází k rušení ZO bez náhrady. Existují však i výjimky, kdy některé osady jsou nahrazovány obvykle na méně výhodných pozemcích) nebo jsou budovány zcela nové ZO (např. Ostrov, Opava nebo Liberec). Příkladem úspěšně fungující nově založené osady je ZO Mladá v Milovicích, která byla vybudována v roce 2011 s výrazným přispěním zahrádkářů.

Částečnou představu o změnách počtu ZO v Česku nám poskytují data ČZS. Z nich vyplývá, že v současnosti (2019) činí evidovaná výměra zahrádek pod správou ČZS celkem 8 697 ha (z toho 5 377 ha v osadách a 3 320 ha u přídomních zahrádkářů). V porovnání s rokem 1995, kdy bylo evidováno celkem 24 475 ha (z toho 9 877 ha v osadách a 14 598 ha u přídomních zahrádkářů), jde o výrazný, 64% pokles. Pokud se podíváme samostatně jen na zahrádkářské osady, tak jejich rozloha se za toto období snížila o 4 500 ha, tj. o 46 %.² Realita je ale taková, že část zahrádkářů z různých důvodů po roce 1989 postupně z ČZS vystupovala, zakládala vlastní spolky apod.³ Proto není snadné zjistit, kolik ZO v republice zbývá.

2 Zdroj: statistické přehledy za bývalé okresy ČR (základní organizace, územní sdružení) zveřejněné ve věstníku ČZS za příslušný rok. Vzhledem k neúplnosti údajů za jednotlivé ZO lze tento přehled brát pouze orientačně.

3 Ivanová, J. (2015). Brněnské zahrádkářské kolonie jako komunity? Dizertační práce. Brno: Masarykova univerzita

Zahrádky u bytového domu v Uherském Hradišti. Foto: Kateřina Rychlíková

Trendem posledních let je zakládání **komunitních zahrad**, které jsou oblíbené zejména u mladší generace a rodin s dětmi. Tyto zahrádky jsou často zakládány u bytových domů nebo ve vnitroblocích. Na rozdíl od ZO je již při jejich zakládání kladen důraz na jejich společenskou funkci. Nezřídka vznikají i na dočasně nevyužívaných nezastavěných plochách jako jsou prozatím nezahájené developerské projekty nebo plochy brownfieldů.⁴ Zahrady jsou spíše menšího formátu, a přestože jsou rozděleny na jednotlivé bloky (ať už je to kousek zahrádky, část vyvýšeného záhonu na zemi nebo třeba jen pytel se zeminou), nedílnou součástí je společné trávení času a rozvíjení sousedských či přátelských vztahů. Komunitní zahrady mohou vzniknout i přeměnou zahrádkářské osady nebo v rámci městské farmy, některé umožňují i pracovní uplatnění, zejména u znevýhodněných skupin obyvatel.⁵ Velkým propagátorem komunitních zahrad a kompostování na nich je pražská Kokoza o. p. s., která vypracovala metodiku zakládání komunitních zahrad, sama je spoluzakládá, konzultuje a mapuje tyto zahrady společně s komunitními komposty na území celého Česka.⁶

Jak z předchozího popisu vyplývá, zahrádkářské osady a komunitní zahrady se od sebe v určitých aspektech liší. Komunitní zahrady bývají často otevřenější navenek a mívají výraznější sociální, někdy i kulturně-osvětovou dimenzi. ZO bývají zase stabilnější v čase, poskytují více

4 Brownfieldy, v českém překladu doslova hnědá pole, jsou pozemky, které vznikly jako pozůstatek průmyslové, zemědělské, rezidenční, vojenské či jiné činnosti. Jejich regenerace a přeměna na nové využití trvá zpravidla v řádu mnoha let. Některé mohou být také kontaminované – především půda či voda.

5 Různorodost v kostce: komunitní zahrada Kuchynka v Praze vznikla přeměnou zahrádkové osady, komunitní zahrada Vidímova funguje také jako bezpečně tréninkové a pracovní místo pro osoby se zkušeností s duševním onemocněním, komunitní zahrada V pytli v Brně využívá pytle k pěstování plodin, komunitní zahrada MetroFarm v Praze umožňuje obyvatelům podílet se na chodu farmy, ale také obhospodařovat vlastní záhonky. Komunitní zahrady na některých místech zakládají i komerční subjekty, např. řetězec supermarketů Kaufland apod.

6 Pokorná, R. (2020). Metodika zakládání komunitních zahrad. Praha, Hlavní město Praha. Bližší informace jsou na <https://kokoza.cz/>

prostoru pro produkci potravin a umožňují budování dlouhodobých a mezigeneračních vztahů. ZO a komunitní zahrady mají ovšem i leccos společného a v zásadě je můžeme považovat za určité kontinuum, kdy například řada ZO rovněž funguje jako silná komunita otevřená navenek (viz též kap. *Městské zahrádkaření jako klíčový prostor ekologické gramotnosti*) a na druhé straně jsou u nás komunitní zahrady, které jsou již stabilizované a orientují se výrazněji na produkci.

Další typem zahrad ve městech jsou **institucionální zahrady**, tj. zahrady, které jsou zakládány při různých institucích (vzdělávací zařízení, veřejné budovy nebo centra ekologické výchovy). Zejména **vzdělávací/ školní zahrady** tvořily v minulosti součást praktického vyučování každé základní školy. Bohužel byla řada školních zahrad zrušena a přeměněna například na sportoviště. V posledních letech však opět narůstá zájem o tuto formu vzdělávání, a to jak ze strany školských zařízení, tak samotných žáků.

Oblíbenou formou zahrad jsou tzv. **přírodní zahrady**, které propojují produkci potravin s přírodními prvky podporujícími biodiverzitu (viz kap. *Ekologická dimenze zahrádkářských osad*). Díky této kombinaci mohou přírodní zahrady sloužit i jako venkovní učebny, prostor pro hry a další aktivity v rámci i mimo vyučování. V centrech ekologické výchovy tyto zahrady představují ukázkové modely, jak zahrádkářit přírodě blízkým způsobem, jsou zde pořádány exkurze, dílny a ekologické výukové programy.⁷ K vzdělávacím zahradám patří také **botanické zahrady** či **arboreta**, které jsou provozovány jak soukromými, tak veřejnými institucemi (muzea, zoologické zahrady, obce, vysoké školy). Tyto zahrady tvoří součást městské zeleně a jsou vítaným místem relaxace i osvěty. Kromě sbírek rostlin mohou navíc obsahovat také část věnující se ukázkám produkce bylin, zeleniny a ovoce. Takto pojatou botanickou zahradu můžeme najít například v Praze, Brně, Vídni a dalších evropských městech. Dále můžeme zmínit **terapeutické zahrady**, které jsou zakládány při nemocnicích, domovech pro seniory, ústavech sociální péče apod. Jejich devizou je možnost aktivního zapojení klientů do zahradních prací, které na ně mají léčivé účinky.⁸ A zapomenout nesmíme také na **meditační zahrady** při kostelech, klášterech či jiných duchovních místech.

Na opačném pólu od organizovaných zahrad stojí spontánní, tzv. **guerillové (partyzánské) zahrádky**. Vytvářejí je zejména občanskí aktivisté, kteří vysazování rostlin ve veřejném prostoru používají rovněž jako formu společenského protestu. Dále sem řadíme spontánní snahy o zkrášlení veřejných prostranství či vytváření předzahrádek domů jejich obyvateli.

Poslední formou zahrádkářství ve městech je tzv. **mikroúroveň** spočívající v pěstování zeleniny či bylinek v kontejnerech a květináčích na balkonech. Jedná se spíše o doplňkovou funkci, ale jak se říká, i to se počítá. Nedostatek místa ve městech řeší také různé technologické inovace (hydroponie, akvaponie apod.) a netradiční formy pěstování potravin, například vertikální zahrady, které jsou zakládány při zdech domů, nebo zahrádkářství na střeších budov.

Jak je z této úvodní kapitoly patrné, různé typy zahrad mají pro města nezastupitelnou roli. Tu doplňují i snahy řady samospráv o změnu v přístupu k obecní zeleni. Cílem už není pouze zkrášlit veřejná prostranství, ale také zvýšit biodiverzitu a zlepšit kvalitu života ve městech nejen pro lidské obyvatele, ale i pro živočichy a rostliny. Příkladem tohoto posunu může být například méně časté sekání trávy nebo zakládání květnatých pásů, luk či dokonce ovocných sadů ve městech.

Vznik této kapitoly byl podpořen výzkumným programem Potravin pro budoucnost Strategie AV21.

7 Zajímavé vzdělávací zahrady jsou například v centrech ekologické výchovy Kamenná, Lipka nebo Rozmarýnek v Brně či Toulcův dvůr v Praze. Další inspiraci je možno nalézt na mapě center ekologické výchovy sdružených v síti Pavučina, <http://www.pavucina-sev.cz/>

8 Křivánková, D., Uhříčková, L. (2016): Jak léčí zahrada. Další inspirace pro zakládání terapeutických zahrad je shrnuta na <http://www.terapieprirodou.cz>

Zahrádkářské osady napříč časem a (evropským) kontinentem aneb jak nakládat s mýty kolem zahrádkaření

V české společnosti existuje ve vztahu k zahrádkaření – zejména v podobě zahrádkářských osad – řada mýtů, jež přemýšlení, diskusi i rozhodování o zahrádkách předem určitým způsobem zabarvují. Že jde o mýty, je dáno tím, že se obraz zahrádek a jejich původu míjí s historickou i společenskou skutečností, zejména co se týče vzniku a účelu zahrádkaření ve městě. Tyto mýty a obraz, který o zahrádkách vykresluje, s sebou nesou určitý, spíše negativní náboj. Fungují tak na rovině emocí spíše než na rovině věcné (argumentace). Protože jsou tyto mýty stále součástí obecného povědomí, je dobré se na ně blíže podívat a prozkoumat jejich hodnotové podhoubí i to, jak předznamenávají porozumění a rozhodování nejen o zahrádkářských osadách, ale v důsledku i o současném městě a jeho budoucnosti.

Ony mýty jsou přinejmenším čtyři a fungují ruku v ruce. Prvním z velmi rozšířených mýtů je mýtus o české jedinečnosti zahrádkaření obecně a zahrádkářských osad zvláště. Zahrádkaření a zejména zahrádkářské osady jsou jeho prostřednictvím vykresleny jako svébytně český fenomén. S tím souvisí i druhý mýtus, a to mýtus o socialistickém původu osad. Zahrádky podle něj představují jakési dědictví státního socialismu, pohrobky minulého režimu, které v něm vznikly a existovaly z důvodů jemu vlastních a do „nové“ doby vlastně nepatří. Oba tyto mýty potom podporují třetí, obecnější mýtus, že zahrádkářské osady v moderním evropském městě nemají své místo. Dohromady tyto tři mýty vlastně neopodstatněně naznačují, že pokud se mají z českých měst, zejména těch velkých, stát města západního stříhu, pak zahrádkářské osady jako pohrobky socialismu vlastně mohou dokonce představovat i jakousi překážku vysněné přeměny českých měst na evropské metropole. Posledním, čtvrtým mýtem, je mýtus o privatizaci veřejného prostoru. Podle něj si zahrádkáři zabrali městský prostor, jenž patří všem, a prostřednictvím zahrádkářských osad jej tak vlastně privatizovali.

Chatka v jedné z nejstarších existujících pražských osad na Ořechovce. Foto: Petr Gibas

Tyto čtyři mýty se v diskusích objevují ve větší či menší míře od pádu státního socialismu. Jejich argumentační hodnota, skutečnost, že v rámci diskusí a rozhodování fungují jako podpůrné argumenty, nicméně nevyplývá z jejich věcné správnosti, ale z jejich emocionálního náboje.¹ Věcně

¹ K argumentacím kolem zahrádkových osad u nás a jejich emocionálním náboji viz Samec, T. & Gibas, P. (2021). Urban Political Ecology of Worth and Value: Enacting Allotments in Media Discourse. In: *Space and Culture*, SAGE Publications Inc, 24: s. 170–183

jsou postaveny na chybných základech a obraz, který o zahrádkách pomáhají vytvářet, je fakticky nesprávný. Podívejme se tedy, jak je to se zahrádkami a jejich vztahem k modernímu evropskému městu doopravdy.

Vznik a rozvoj evropského zahrádkářství – ve formě zahrádkářských osad – souvisí s rozmachem průmyslové společnosti a s dopadem průmyslu na město a život v něm.² První zahrádkářské osady začaly vznikat ve velkých průmyslových městech Evropy, zejména ve Francii, Anglii a Německu, od poloviny 19. století. V důsledku společenských proměn zapříčiněných rozvojem průmyslu a měst se nicméně v průběhu několika desetiletí rozšířily téměř po celé Evropě. Jedním z problémů, jež s sebou nesla bouřlivá industrializace a urbanizace, byl problém obživy, *subsistence*, zejména dělnictva (a městské industriální chudiny obecně). Druhým pak byla otázka rekreace a ozdravení dělnické i střední třídy žijící v průmyslové metropoli. Takovou v devatenáctém století představovalo třeba Lipsko, kde vznikla jedna z prvních německých zahrádkářských osad již v 70. letech předminulého století (a která mimochodem existuje dodnes). Zahrádkářské osady tedy představují specifickou reakci na problémy spojené s překotnou industrializací a urbanizací devatenáctého století a od té doby plní v moderním průmyslovém a později post-industriálním městě celou řadu funkcí. Slouží jako prostory pro pěstování ovoce a zeleniny (nejen) v dobách krize, jako prostory aktivního odpočinku a zdravého pohybu a jako místa udržitelné rekreace v ústraní (nejen v období socialismu).

V Česku se začaly zahrádkářské osady objevovat na přelomu 19. a 20. století. Byly inspirovány zejména německým zahrádkářským hnutím a rozšířily se v důsledku potravinové krize první světové války. Obživa představovala důležitý rozměr jejich existence ještě přinejmenším za normalizace, na důležitosti však v průběhu dvacátého století nabývala rekreace, nejprve ve formě otázky aktivního odpočinku dělnictva a pracujících a později obecně obyvatel města. Z pohledu městské správy byly v počátcích zahrádkářské osady jako nový typ městského prostoru a přírody v podstatě neviditelné. I když větší rozmach zahrádkářství nastal za druhé světové války, teprve socialistické územní plánování začalo oficiálně vnímat osady jako součást městské zeleně i každodenního městského života a začlenilo je do územního plánování a správy rozvoje města. V ideové rovině byla vyzdvihována především hygienická, estetická a rekreační funkce zeleně a její význam pro utváření (socialistického) města, jež podmiňovala dlouhodobou snahu navyšovat plochy městské zeleně a s nimi vymezovat plochy mimo jiné i pro zahrádkářské osady. Současně však – kupříkladu v Praze – docházelo i k rušení velkého množství osad kvůli záborům pozemků tam, kde zeleň narazila na požadavky nové výstavby, zejména bydlení. Vztah socialistického územního plánování byl k městskému zahrádkářství rozporuplný. Zahrádkářské osady byly například předmětem odborné kritiky pro svůj „neutěšený vzhled“ a negativní vliv na celkovou prostupnost území, nové osady tak byly umísťovány zpravidla na okraj města do méně pohledově exponovaných lokalit s nižší kvalitou zemědělské půdy.³

Letmý pohled do historie tedy stačí k tomu vidět, že zahrádkářské osady nejsou ani specificky českým, ani čistě socialistickým fenoménem. Představují výsledek modernizačních procesů ať již nesených industrializací či ke konci 20. a na počátku 21. století de-industrializací nebo třeba finanční krizí roku 2008. Ta vedla v řadě měst v krizi nejvíce zasazených zemí k zakládání nových produkčních zahrádek. V Lisabonu kupříkladu kromě spontánně vznikajících zahrádek na volných plochách vznikla i řada oficiálních zahrádkářských osad založených a podporovaných městem. Zahrádkářské osady jsou tedy výhonkem evropské modernity a byly výrazně napojeny

2 Viz historický přehled v Tvardková, V. & Rolfová, E. (2014). Zahrádkové osady v Evropě i u nás: Historie zahrádkových osad. In: Zahrádkové osady: *Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti?* ed. Petr Gibas et al., Praha: Univerzita Karlova, s. 29–45

3 O vztahu plánování a politik územního rozvoje k zahrádkám a jeho historickém vývoji viz Gibas, P. & Boumová, I. (2020). The Urbanization of Nature in a (Post)Socialist Metropolis: An Urban Political Ecology of Allotment Gardening. In: *International Journal of Urban and Regional Research*, 44: s. 18–37

Zahrádky v osadě ve městě Rovaniemi, Finsko.
Foto: Petr Gibas

Jedna z nově založených osad v Lisabonu, Portugalsko. Foto: Petr Gibas

na procesy, které formovaly prostor moderního města. Jinými slovy, osady představují prostory, jež jsou nedílnou součástí moderního města historicky i v současnosti – koneckonců je najdeme ve velkých evropských metropolích typu Berlín či Vídeň, i v malých městech jako třeba finské Rovaniemi ležící přímo na polárním kruhu, v podstatě po celé Evropě. Pohled do historie, včetně té nedávné, snadno vyvrací hned první tři z hlavních mýtů týkajících se zahrádek – o jejich českém a socialistickém původu, i o tom, že do moderního města nepatří (je tomu právě naopak).

Zároveň je ale také třeba přiznat, že současná podoba zahrádkářských osad je lokálně podmíněná. Osady, v podobě v jaké existují, jsou výsledkem historických, společenských a politických procesů, v nichž se odráží průběh sociálních a politických změn do prostoru a života měst.⁴ České (a obecněji středo- a východoevropské) osady se nacházejí ve městech výrazně utvářených socialismem a socialistickým urbanismem a následným přechodem do post-socialistického kapitalismu (viz kap. *Zahrádkářské osady v urbanistickém kontextu měst*). Jsou tedy svěbytné, ale jiným způsobem, než se obecně předpokládá – koneckonců boje za zachování prostor městského zahrádkaření, tak jako zahrádkaření samotné a společenské aktivity kolem něj jsou podobné v Česku stejně jako ve Švédsku či Dánsku.

Pokud je situace českých osad – a obecněji městské přírody v našich městech – něčím specifická, pak spíše tím, že tlak na rušení osad a celkový přístup k nim je emocionálně podbarven právě odkazy na ony výše zmíněné tři mýty. Přístup k zahrádkářským osadám je ale zároveň ovlivněn silným průnikem ekonomických zájmů do způsobu správy současných, zejména velkých českých měst. Ta souvisí s tzv. neoliberalizací státní a městské správy. Od 70. a 80. let minulého století na západě a po pádu státního socialismu u nás je možné sledovat postupné přeprogramování role městské správy, která se čím dál více stává zástupcem tržních aktérů, jejichž hlavním zájmem je stavět, a tím tvořit zisk. Je tomu proto, že stát a státní aparát se stále více stává garantem fungování trhu, včetně toho s nemovitostmi. Neoliberalizace je zároveň podmíněna představami o minimalizaci státního (městského) správního sektoru i samoregulaci trhu při rozvoji města, které v post-socialistické části Evropy silně rezonovaly a stále rezonují. Zahrádkářské osady představují pro tržní aktéry a v důsledku i pro neoliberalizovanou městskou správu prostory svým způsobem nevyužité, a tedy snadno tržně využitelné, ať již přímo (skrze zastavění) či nepřímo (skrze rozvoj zeleně, která při developerských projektech zvyšuje jejich cenu).

⁴ Jsou ale také sedimentem průběžné práce a péče, propisují se do nich i další děje lokálnější a osobnější povahy, viz Gibas, P. (2019). Rytmy budování a péče: Geografie „zahrádkářů a zahrádkářek“. In: *Geografie „okrajem“: Každodenní časoprostorové zkušenosti*, ed. Osman, R., Pospíšilová, L., Praha: Karolinum, s. 251–274

A právě v takto nastaveném systému správy města a jeho rozvoje padá na úrodnou půdu i mýtus o privatizaci veřejného prostoru zahrádkáři. Ten vychází z mylné představy o veřejném prostoru jako o něčem nutně všem fyzicky přístupném. V takové logice pak zahrádky, protože nejsou přístupné a prostupné, nemohou být veřejným prostorem. Musí tedy být privatizovány těmi, kdo do nich mohou fyzicky vstoupit. Paradoxně však slouží tento mýtus jako maškaráda zakrývající proces opravdové privatizace formou rozprodeje městských pozemků, který nevede k tvorbě veřejného prostoru ve veřejném zájmu (spíše v zájmu developera, pokud vůbec).⁵ Díky důrazu na bezpodmínečnou fyzickou přístupnost veřejného prostoru se na aktivitu zahrádkaření nahlíží jako na čistě soukromou věc. Zahrádkaření sice může působit jako činnost individualizovaná, tj. prováděná jednotlivci, ale také malými skupinami v konkrétním městském prostoru. Ve skutečnosti jde však o činnost zapletenou do husté sítě sociálních vztahů nejen uvnitř osady a mezi zahrádkáři, ale také navenek. I díky tomu může zahrádkaření mít obecně pozitivní dopady na své okolí, město jako celek, a tedy i veřejnost jako takovou (viz kap. *Mimo představu nedostatku: zahrádky jako třetí prostor*). Veřejné totiž neznamená všem nutně a bez jakýchkoli podmínek fyzicky přístupné. Veřejný prostor není prostě prostorem tam venku, kam mohou všichni, ale společně sdíleným a utvářeným statkem, z něhož mají prospěch nejen ti, kdo o něj pečují. Teprve odhlédneme-li od mýtů, které se stále ještě kolem zahrádek objevují a díky emocionálnímu náboji diskusi o nich zabarvují, můžeme teprve začít přemýšlet o městské přírodě a veřejném prostoru ve vztahu k obecnému blahu a zahrádkaření a zahrádkářské osady k němu vztáhnout a věcně zhodnotit jejich přínosy a zápory.

5 Detailněji viz Gibas, P. (2018). Zahrádkové osady jako prostor soukromý, veřejný, nebo jiný? O neoliberalizaci správy městského prostoru. In: *Veřejný prostor v ohrožení? Aktuální problémy městského veřejného prostoru z pohledu společenských disciplín*, ed. Kratochvíl, P., Praha: Artefactum, s. 123–135

Samozásobitelství, potravinová suverenita a bezpečnost

Samozásobitelství, tedy pěstování zeleniny a ovoce pro vlastní potřebu, je činností, kterou mnozí z nás berou jako samozřejmost. Výzkumy ukazují, že téměř všichni lidé, již v Česku mají přístup k zahradě, sadu, poli či podobnému pozemku, na něm také něco pěstují. Konkrétně se samozásobitelství alespoň symbolicky věnuje 90 % těch, kteří mají vhodný prostor k dispozici. Přesto se o zahradách, zejména v městském prostředí, obvykle nemluví jako o místech produkce potravin. Tento ostych souvisí jednak s potřebou se vymezit vůči samozásobitelství „z nouze“, a jednak také s mylnou představou o tom, že pěstování potravin do současného města nepatří. Moderní trendy ve zdravém a ekologickém stravování ale zahrady ukazují v novém světle.

Vlastní výpěstky pokrývají téměř třetinu ovoce a zeleniny spotřebované v domácnostech českých zahrádkářů.

Foto: Markéta Tichá

Práci na zahradě zahrádkáři vnímají jako koníčka a odpočinek.

Foto: Žaneta Gregorová

Z výzkumu realizovaného v roce 2020 vědeckým týmem z Masarykovy a Jihočeské univerzity vyplývá, že zahrádkáři 42 % obyvatel Česka. V reprezentativním dotazníkovém šetření jsme se zahrádkářů ptali také na to, jak velký podíl ovoce a zeleniny ze zahrad získávají. Ukázalo se, že jak u ovoce, tak u zeleniny pokrývá vlastní sklizeň 28 % spotřeby zahrádkářských domácností.¹ Podobné výsledky ukazuje i hloubková studie z Brna, jejíž účastníci si potraviny ze zahrad i z jiných zdrojů podrobně zapisovali. Jejich průměrná soběstačnost v ovoci a zelenině dosáhla 31%, v období letní sklizně se ale pro mnohé z nich vyšplhala vysoko nad polovinu spotřeby. Přebytky ze zahrad se dále distribuují širokým okruhům příbuzných a známých, čímž se domácí potraviny dostávají k ještě větší části populace.²

1 Daněk, P., Jehlička, P., Sovová, L. (2021). Samozásobitelství a sdílení jako prostory péče? Konference České sociologické společnosti 23.-25. 6., Brno. Dostupné online z: <https://tichaudrizitelnost.geogr.muni.cz/wp-content/uploads/2021/06/Danek-Prostory-pece-CSS-2021.pdf>

2 Sovová, L. (2020). Grow, share or buy? Understanding the diverse food economies of urban gardeners. Dizertační práce, Masarykova univerzita a Wageningen University. Dostupné online z: <https://is.muni.cz/th/tstmk/>

Srovnáme-li různé způsoby získávání potravin, samozásobitelství představuje jednu z možností příznivou pro životní prostředí. Cesta výpěstků ze zahrad do domácností je ve většině případů velmi krátká a nevyžaduje složité balení, chlazení a podobné procedury, jež v běžných potravinových řetězcích spolu s přepravou spotřebovávají velké množství surovin a energie. Environmentálně šetrné jsou i pěstitelské metody. Výše citovaný výzkum vyvrací představy o tom, že zahrádkáři masivně „stříkají“. Více než polovina českých pěstitelů se vyhýbá používání průmyslových hnojiv i pesticidů (viz kap. *Ekologická dimenze zahrádkářských osad*). Z rozhovorů s brněnskými zahrádkáři navíc víme, že i ti, kteří k „chemii“ občas sáhnou, tak činí pouze v nezbytných případech.

I když domácí potraviny nejsou vždy stoprocentně „bio“, ve většině případů představují lepší alternativu než jídlo z konvenčního zemědělství. Způsobem produkce se blíží spíše potravinám z farmářských trhů a podobných alternativních zdrojů, ve srovnání s nimi jsou ale pro velkou část populace finančně a mnohdy i logisticky dostupnější. Zahrádkáři si proto domácích potravin považují. Právě přístup k čerstvému a zdravému jídlu, o jehož původu ví pěstitel všechno, je jednou z hlavních motivací k zahrádkaření.

A co vlastně čeští zahrádkáři pěstují? Ve zmiňované brněnské studii pomyslné první příčky obsadila rajčata, okurky, brambory, mrkev a řepa. Z ovoce pak vedla jablka, meruňky, rybíz, broskve a jahody. Jídelníčky zahrádkářů přirozeně kopírují sezonnost plodin, mimo období sklizně jsou skromnější a spoléhají na uskladněné či konzervované potraviny, případně spotřebu ovoce a zeleniny sníží. Celkově ale zahrádkáři jedí více ovoce a zeleniny, než je český průměr. Dá se proto usuzovat, že pěstitelství přispívá ke zdravějšímu stravování.

Schopnost pěstovat potraviny (zahrádkářské dovednosti) a prostor pro pěstování ve městech (tedy i pro předávání těchto dovedností) jsou velmi důležité pro časy krizí či nedostatku. Pro současné zahrádkáře nejsou finanční úspory zásadní motivací, i když i tento faktor se může v čase měnit.³ Globalizovaný obchod zajišťuje čerstvou zeleninu a ovoce v jakémkoli ročním období, na tento způsob získávání potravin ale doplácí životní prostředí a mnohdy i kvalita jídla. Dlouhé dodavatelské řetězce jsou navíc zranitelné – zásobování potravinami může snadno ohrozit finanční krize, politická situace i nejrůznější nečekané události, včetně extrémních projevů počasí.

Umět pěstovat a mít přístup k zahradě je tak určitou pojistkou, byť zahrádkáři mnohdy v současnosti pěstují pouze v menším množství a spíše pro radost. Stejně tak je důležité mít a chránit jako pojistku stále dostupné plochy pro pěstování potravin ve městech. V těchto směrech samozásobitelství představuje praktickou cestu nejen k potravinové soběstačnosti a nutriční bezpečnosti (přístupu ke zdravé stravě), ale i k potravinové suverenitě, tedy kontrole nad vlastními zdroji potravin. To v době netransparentních korporátních dodavatelských řetězců a velkých výkyvů cen rozhodně není samozřejmostí.

Půvab zahrad jako zdrojů potravin nicméně spočívá také v tom, že většina českých zahrádkářů neusiluje o maximalizaci úrody za každou cenu. Stejně důležitá jako domácí potraviny je pro ně samotná aktivita související s péčí o zahradu, kterou považují za naplňujícího koníčka. I když se zahrádkáři shodují na tom, že pěstitelství je mnohdy těžká a nevděčná práce, pouštějí se do ní s láskou a radostí.

Příspěvek vznikl s podporou projektu 19-10694S „Prostory tiché udržitelnosti: samozásobitelství a sdílení“, financovaného Grantovou agenturou ČR.

3 Daněk, P., Jehlička, P., Vávra, J. (2019). Zahrádkaření: nenápadný půvab nezamýšlené udržitelnosti. *Geografické rozhledy* 28 (5): 38–41. Dostupné online z: <http://www.ecoology.org/wp-content/uploads/Danek-et-al-2019-Zahradkareni-GR.pdf>

Ekologická dimenze zahrádkářských osad

Řada lidí, kteří zahrádku nevlastní, si zahrádkáře představují jako někoho, kdo stříká svou zahrádku „chemií“ a aplikuje především umělá hnojiva. Zdá se ale, že tento obraz patří spíše do minulého století. Jak ukazuje reprezentativní sociologický průzkum české společnosti z roku 2020¹ (Daněk, 2021), téměř polovina (49 %) všech, kdo něco pěstují na vlastní zahradě, v zahrádkářské osadě nebo jinde, používá jen přírodní hnojiva, jako jsou kompost nebo hnůj. Další 12 % nehnojí vůbec. Většina nepoužívá ani chemické přípravky proti škůdcům, a těch 45 % dotázaných, kteří po nich někdy sáhnou, to zpravidla udělá až v případě nejvyšší nouze. Je tedy patrné, že v ČR většina pěstitelů (včetně zahrádkářů v osadách) ani pesticidy, ani umělá hnojiva nepoužívá. Má to svou logiku, protože ve stejném výzkumu byla nejčastější odpověď na otázku, proč lidé pěstují vlastní ovoce a zeleninu: „Získám zdravé potraviny.“

Zahrádkaření má pozitivní ekologický dopad i v jiných směrech. Uvedený výzkum odhaluje, že většina odpadů ze zahrad jde na kompost (64 %), případně na krmení zvířat (6 %). A odtud opět buď na zahradu jako ekologické hnojivo, nebo do kuchyně, třeba jako vajíčka od slepic. Kompost či domácí zvířectvo v domácnostech zahrádkářů navíc absorbují i zhruba polovinu biologických odpadů z kuchyně, například slupky od brambor. Ty by jinak nejspíš skončily v popelnici, a poté na skládce či ve spalovně. Pokud rozšíříme koncept ekonomiky i do oblasti nepeněží (viz kap. *Nepeněží ekonomika a sociální přínosy zahrádek*), jedná se o zjevný příklad cirkulární ekonomiky, tedy ekonomického systému, který znovu využívá suroviny, jež do něj přicházejí. Započítáme-li navíc skutečnost, že rajčata ze zahrádky nemusí být balena a transportována z pole do velkoobchodu, maloobchodu a pak teprve domů do ledničky, což všechno má svou energetickou stopu, začínáme mít komplexnější představu o obtížně kvantifikovatelném, ale velmi reálném ekologickém rozměru pěstování vlastních potravin na zahrádkách. To vše se promítá i do klimatické mitigace a adaptace (viz též kap. *Zahrádkaření a probíhající klimatická změna*).

Samec tuhýka obecného chycený v zahrádkářské kolonii v Tuřanech.
Fotoarchiv Mojmir Vlasina

¹ Daněk, P. (2021). Zahrádkaření: tichá každodennost jako prostor naděje, Sedmá generace 3: s. 8–11. Dostupné z tichaudrzitelnost.geogr.muni.cz/cs

Podívejme se teď na roli zahrádkářských osad jako útočiště biodiverzity, tedy druhové pestrosti živočichů a rostlin. V této oblasti platí jedna základní poučka: Chceme-li zachovat pestrost rostlinných a živočišných společenstev, tedy pestrost života, musíme mít rozmanitou mozaiku ekosystémů. To bylo vrchovatě naplněno v období předprůmyslovém. Naše krajina byla velmi pestrá a rozmanitá a stále se proměňovala vlivem žďáření, pastvy, vznikem a zánikem políček a dalších, těžko definovatelných ploch na pomezí mezi loukou, polem a lesem, divokým a kultivovaným prostorem.

Tuto tekutou rozmanitost různých ekosystémů, která umožňovala vzkvétání velkého množství druhů živočichů a rostlin, narušil tzv. „stabilní katastrof“, který vznikl začátkem 19. století. Jednalo se o soubor údajů o veškerém půdním fondu, který měl evidovat různé kultury pozemků za účelem stanovení pozemkové daně. Tím se zafixovaly odlišné kultury – louky, vinice, les a podobně. Tekutá mozaika se změnila na mozaiku stabilní. Přesto zhruba do 50. let 20. století trvala pestrost uvnitř těchto ekosystémů. Pole byla malá, střídaly se na nich kultury, byly zde meze, solitérní stromy, úhory, stohy slámy a podobně.

V rámci kolektivizace a industrializace zemědělství v polovině 20. století však nastal další a zásadní zlom ochuzující pestrost naší krajiny. Pole byla sdružena do velkých bloků, v lesích se prohloubilo smrkové hospodářství, téměř zanikly přechodové ekosystémy, které nejsou ani tak úplně loukou, ani tak úplně lesem, ani tak úplně polem. S pestrostí krajiny mizela i druhová pestrost rostlin a také živočichů, kteří na nich záviseli.

V současnosti pokračuje ultraracionální produkční formování krajiny. Podílí se na něm pokračující intenzifikace produkčních procesů centralizovaným agroprůmyslem. Krajina se stává výrobním faktorem, potraviny komoditou a cílem je maximalizace zisku. Tento vývoj vede k tomu, že zahrádky – nikoliv velké komerční zahrady – zůstávají u nás jedním z mála útočišť „mimo-lidských bytostí“, ať už jsou to různé druhy hmyzu (včetně motýlů či opylovačů) nebo třeba obojživelníci, plazi či ptáci.

Zvláště „klasické“ zahrádkové osady jsou díky své rozmanitosti ideálním prostředím pro poskytnutí azylu rostlinám a živočichům, pro které v našem světě už jinak není místo. Jsou to souvislé, prostupné a přitom na rozličné pozemky rozdělené plochy zeleně, kde sice někdy najdeme jen krátce posečený trávník s tújí a s bazénem, ale často také intenzivní produkční zahrady, okrasné zahrady se spoustou květin, přírodní zahrady s vyloučením chemických přípravků a umělých hnojiv i trochu zanedbané či dočasně opuštěné kousky. Je to právě takováto ekosystémová pestrost, která umožňuje přežití široké paletě druhů.

Ačkoliv podrobných srovnání biodiverzity parků a zahrádkářských osad u nás není mnoho, dosavadní výzkumy naznačují, že zahrádky nad parky v tomto vyhrávají. Např. Alena Klimešová ve své diplomové práci z r. 2015² zjistila výrazně vyšší druhovou rozmanitost cévnatých rostlin v zahrádkové osadě na brněnské Kraví Hoře nežli v přilehlém parku. Zdůvodňuje to mj. vyšší manuální péčí i časem, které jsou zahrádkáři schopni svým pozemkům věnovat. Velké množství rostlinných druhů podmiňuje i množství druhů živočichů. Speciálně pro obratlovce je navíc důležitý klid. A zatímco v homogenním prostředí parku je často ruší hluk, pobíhající psi či veřejné osvětlení, v zahrádkářské osadě jsou vždy tichá místa, kde se nic neděje a je tam v noci tma.

2 Klimešová, A. (2015). Biodiverzita ve městě – srovnání druhové rozmanitosti flory zahrádkářských kolonií a ploch veřejné zeleně. Brno: Masarykova univerzita. Diplomová práce. Dostupné z https://is.muni.cz/th/snc2/DP_Biodiverzita_ve_meste_Alena_Klimesova.pdf

V rámečku uvádíme jména některých zajímavých druhů obratlovců, které jeden z nás (MV) našel v letech 2020–2021 při orientačních výzkumech v pouhých dvou brněnských zahrádkářských osadách.

ropucha obecná • ropucha zelená •
mlok skvrnitý • čolek obecný
užovka obojková • užovka hladká •
ještěrka obecná
tuhýk obecný • koroptev polní •
křepelka polní • chocholouš obecný •
lejsek šedý • krutihlav obecný •
mlynařík dlouhoocasý •
strakapoud prostřední •
strakapoud jižní • hrdlička divoká
bělozubka šedá • veverka obecná

Mlok skvrnitý. Foto: Mojmir Vlašín

Podobně jako zjednodušené členění rozmanitých přechodových ekosystémů ve stabilním katastru vedlo historicky k omezení biodiverzity krajiny, glajchšaltuje dnes mozaiku ekosystémů ve městě členění přírodních prvků, jak s ním pracuje územní plánování. Územní plán zná jen několik málo kategorií přírodních ploch, přičemž ve vnímání územních plánovačů spadají zahrádkářské osady do sféry individuální rekreace a parky do kategorie městská zeleň. Pro přechodové zóny, nedefinovatelná místa či „nemísta“³ nové „městské divočiny“, která je také často velmi druhově pestrá, ale ani pro zahrádkářské osady jako prostory, které mají v organismu města vícečetné funkce, nemá územní plán čidla. Při dobré vůli je však možné územní plány upravit tak, aby byly ekologické funkce zahrádkářských osad zviditelněny a samotné osady postaveny na roveň plochám sídelní resp. městské zeleně, jejíž jsou velmi často de facto plnohodnotnou součástí. Povzbuzujícím příkladem může být úsilí města Brna, které v dialogích o finální podobě brněnského územního plánu v letech 2020–2021 připustilo částečné včlenění některých zahrádkářských osad do kategorie městské zeleně, což jim dává dílčí existenční jistotu v budoucích bojích o tvář města.

3 O „nemístech“ v této souvislosti hovoří architektka a básnířka Anna Beata Hábllová.

Zahrádkaření a probíhající klimatická změna

V celoplanetárním měřítku se klimatická změna projevuje zejména růstem průměrných teplot, které doprovázejí změny v hydrologickém cyklu, růst hladiny světového oceánu a zvýšená frekvence a intenzita živelných pohrom. Pro náš střeoevropský prostor je předpovídán nárůst průměrných teplot do konce tohoto století o více než 3 °C, který bude spojený s výrazným zvýšením teplot v letních měsících a čtenějšími a delšími vlnami horka. Množství srážek zůstane podle odhadů přibližně na stejné úrovni, ale změni se jejich rozložení během roku (dojde především k úbytku sněhových srážek). Výslednicí pak bude častější výskyt a větší intenzita extrémních srážek, vysokých teplot a také období sucha.¹ V zemědělské praxi dojde k posunu počátku vegetačního období a zvýší se tak ohrožení rostlin jarními mrazíky. Tento trend pozorují zemědělci i zahrádkáři již v současnosti a dá se očekávat jeho další pokračování.²

ZO Za garážemi Uherské Hradiště. Ukázka pestrého zahrádkaření. Foto: Eva Nováková

1 Bližší informace o změně klimatu a jejich dopadech na Česko, včetně modelů, jsou k dispozici například na stránkách <https://www.klimatickazmena.cz/>, monitorování sucha a jeho dopadů na společnost pak na webových stránkách <https://www.intersucho.cz/>

2 Studium vývojových fází rostlin (fenologická pozorování) se u nás provádí od padesátých let 20. století. V posledních letech ho kromě odborníků provádějí i zemědělci, zahrádkáři i široká veřejnost. U vybraných druhů byl zjištěn posun rašení pupenů v řádu několika dní i více v porovnání s dlouhodobým normálem. Bližší informace poskytuje např. projekt Fenofáze <http://www.fenofaze.cz>

Diskuse nad probíhající klimatickou změnou se již transformovaly do konkrétních opatření, která mají za cíl snížit její dynamiku a omezit současné i budoucí škody. Prvním z nich jsou **mitigační opatření**, která bojují se samotnou podstatou klimatické změny – skleníkovými plyny, jejichž produkci se snaží redukovat. Nejčastěji jde o omezování spalování fosilních paliv, zvyšování energetické účinnosti, nebo podporu obnovitelných zdrojů energie. Druhým nástrojem jsou **adaptační opatření**, která vedou k přizpůsobení přírodních i lidmi vytvořených prvků krajiny předpokládaným dopadům změny klimatu. Jde o snahu o zamezení či alespoň zmírnění škod vyvolaných klimatickou změnou a zároveň zachování dobrých životních podmínek i hospodářského potenciálu území.

Z celoplanetárního hlediska jsou podstatné snahy o snižování množství skleníkových plynů v podobě mezinárodních dohod (např. Pařížská dohoda z roku 2015). Na národní nebo nižší úrovni je zásadní se dopadům klimatické změny pokusit přizpůsobit. Možná řešení nabízejí Strategie adaptace na změnu klimatu na úrovni EU, jednotlivých států³ a také měst a obcí. Zejména Místní adaptační strategie na změnu klimatu se mohou stát důležitým nástrojem řešícím tyto problémy zdola a na lokální úrovni, ve spolupráci s obyvateli, kteří zde žijí a znají tak dobře své prostředí.

Jaká rizika představuje klimatická změna pro městské prostředí? Prvním aspektem je fakt, že města jsou zranitelnější než volná krajina. Je to dáno jednak větším počtem obyvatel a hospodářským významem, jednak samotnou fyzickou strukturou měst, ve které dominují budovy a zpevněné plochy, které akumulují teplo a zabraňují vsakování srážek. Průměrné teploty ve městech jsou proto vyšší než v okolní venkovské krajině. Tento jev se nazývá **tepelný ostrov města** a díky němu bývá teplota ve městech vyšší o 2 až 3 °C. Klimatická změna danou situaci ještě umocňuje a lidé ve městech budou čelit častějším a delším vlnám horka, která pro ně mohou znamenat výraznou zdravotní zátěž. Základem adaptačních strategií ve městském prostředí je budování a rozvoj tzv. **modré** (vodní prvky, zasakovací pásy apod.) a **zelené** (veřejná zeleň, zelené střechy a fasády, zahrady) **infrastruktury**, která sama o sobě přirozeně ochlazuje svoje okolí. Aby byla strategie účinná, je třeba do ní zahrnout nejen budování nových prvků, ale i udržení a rozvoj těch stávajících, jejichž přínosy se mohou rychleji uplatnit.

Všechny formy a typy zahrádek, včetně zahrádkářských osad, jsou díky svojí poloze jak v okrajových, tak centrálních částech měst integrální součástí městské zelené infrastruktury a důležitým prvkem adaptace na změnu klimatu. Pokud se jedná o zahrady s omezeným zastoupením staveb, pěstitelským zaměřením a s výskytem vzrostlých stromů, mohou tyto plochy poskytovat cenné služby, z nichž plyne užitek nejen pro zahrádkáře samotné, ale pro celou společnost. V odborné literatuře se hovoří o ekosystémových službách.⁴

Z hlediska adaptace na klimatickou změnu poskytují zahrady svému okolí následující přínosy: 1) **regulace teploty a mikroklimatu** (snižování teploty prostředí výparem vody vegetací a zastíněním; snižování efektu tepelného ostrova města); 2) **retence srážkové vody a regulace odtoku** (zvýšení zasakování srážkové vody, regulace povrchového odtoku a zmenšení rizika lokálních záplav); 3) **ukládání uhlíku** (absorpce CO₂). Mají však i další regulační schopnosti, které přispívají k lepšímu životnímu prostředí pro obyvatele města. Tím je **regulace kvality ovzduší** (snižování množství prachových částic v ovzduší, produkce kyslíku), **protihluková funkce** (vegetace přispí-

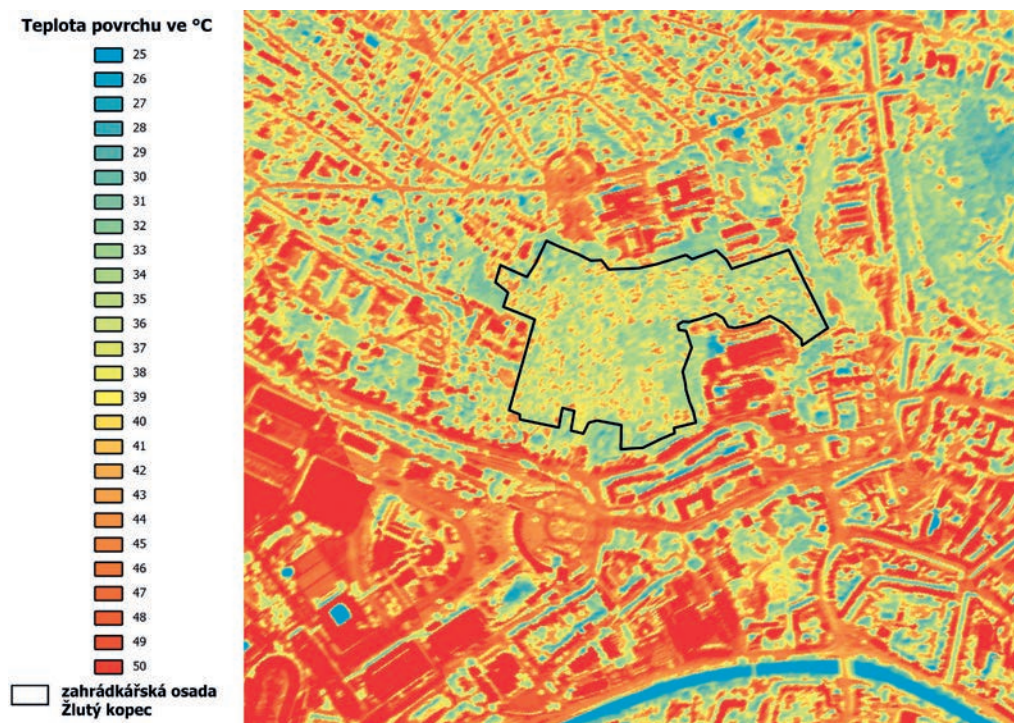
3 Hlavním českým dokumentem řešícím adaptaci na změny klimatu je Strategie přizpůsobení se změně klimatu v podmínkách ČR (také zvaná Adaptační strategie ČR), přijatá vládou ČR v roce 2015. V r. 2017 byl vládou ČR schválen Národní akční plán adaptace na změnu klimatu, který má zajistit realizaci Adaptační strategie ČR.

4 Ekosystémové služby rozdělujeme do čtyř základních skupin: 1) **regulační služby** (např. regulace teploty a mikroklimatu, ukládání uhlíku, retence srážkové vody a regulace odtoku, regulace kvality ovzduší, regulace kvality vody, protierozní funkce, protihluková funkce); 2) **podpůrné služby** (tvorba půdy, oběh živin); 3) **zásobovací služby** (např. produkce potravin a biomasy) a 4) **kulturní služby** (např. prostor pro rekreaci či sportovní aktivity, vzdělávání)

vá ke snižování hlukového znečištění ve městě), **protierozní funkce** (vegetace stabilizuje půdu a snižuje tak pravděpodobnost eroze půdy) a **podpora biodiverzity** (stanoviště pro organismy a propojení mezi biotopy).

Mitigační opatření spojená se zahrádkařením jsou vázána na produkci potravin. V tomto kontextu dochází díky samozásobitelské funkci zahrad ke snižování produkce oxidu uhličitého, který vzniká při zpracování, balení a dopravě potravin k zákazníkům. Další snížení plyne z redukce odpadů, a to kompostováním a zpracováním bioodpadů, které probíhá na zahradách.⁵

Zahrádkaření ve městě může ze své podstaty přispět k řešení dvou zásadních problémů: ke zmírnění vln horka a redukci tepelného ostrova města a k podpoře zasakování srážek a snížení rizika bleskových povodní. Hodnota těchto služeb by měla být citlivě posuzována a brána v potaz při rozhodování o realizaci developerských projektů, jimž zahrádkářské osady stojí v cestě. Důvod je jednoduchý – nová výstavba dále přispívá k růstu teplot ve městě. Ochlazující efekt, který mohou mít pro město zahrádky, názorně dokumentuje příklad zahrádkářské osady na Žlutém kopci v Brně. V následujícím obrázku je jasně viditelný teplotní rozdíl mezi zahrádkami a okolní městskou zástavbou. I když jde o exponovaný jižní svah, tak rozdíly v povrchových teplotách dosahují až 20 °C. Teploty v zahrádkářských osadách se pak podobají teplotám, které panují ve veřejných parcích. Rozdíly jsou patrné jak vzhledem k vilové zástavbě, která je na severozápad od zahrádkářské osady, tak vzhledem k bytovým domům a komerčním objektům, které jsou v dolní polovině obrázku.

Teplotní mapa města Brna se zvýrazněním ZO Žlutý kopec. Autor: Petr Dvořák

Zdroj: Katalog aplikací, dat a služeb (GIS města Brna, brno.cz), snímkováno 7. 7. 2015

5 Viz např. Vávra, J., Daněk, P., Jehlička, P. (2018). What is the contribution of food self-provisioning for environmental sustainability? Case study of active gardeners. *Journal of Cleaner Production* 185: 1015–1023.
DOI: 10.1016/j.jclepro.2018.02.261

Zatím jsme zmínili pouze schopnost zahrádek a zahrádkářských osad zmírňovat dopady klimatické změny. Zásadní je ovšem jejich začlenění přímo do vznikajících adaptačních strategií a posílení jejich faktického významu. Důvod je jednoduchý. Zahrady i osady jsou často v místních strategiích zmiňovány pouze na obecné úrovni, a nejsou automaticky brány jako samostatná adaptační opatření, a proto se s nimi dále více nepracuje.

Jak tedy zahrady a zahrádkářské osady začlenit do Místních adaptačních strategií na změnu klimatu? Příslušné dokumenty se skládají z analytické, návrhové a implementační části. V analytické části je důležité, aby se zahrady staly součástí zelené a modré infrastruktury a přírodě blízkých adaptačních opatření. Inspiraci jak na to je možné čerpat například z webové stránky <http://www.opatreni-adaptace.cz/>, kde jsou na obecné úrovni popsány jako typ přírodě blízkých adaptačních opatření také zahrádkářské osady a komunitní zahrady. Součástí analytické části adaptační strategie je také mapa zranitelnosti obce vůči dopadům klimatické změny, která obsahuje i pocitovou mapu horka a sucha, znázorňující místa a oblasti, kde se obyvatelé cítí v době horka příjemně či nepříjemně. Zahrádky by v ní jistě chybět neměly. Návrhová část strategie udává obecně popsané typy adaptačních opatření vhodné pro danou obec, a vypracované karty typových opatření, jejichž součástí mohou být i zahrádkářské osady, vzdělávací zahrady, komunitní zahrady apod. Implementační část předkládá už konkrétní projekty, včetně termínů realizace a očekávaných nákladů.

Výše uvedený akční plán může zahrnovat jak konkrétní návrhy založení nových zahrad, tak návrhy na zlepšení stavu těch stávajících nebo iniciaci veřejné debaty mezi obyvateli.⁶ Na celém procesu přípravy a tvorby adaptačních strategií může veřejnost spolupracovat a aktivně ho ovlivňovat. Je proto důležité využít tuto možnost a potřebná opatření navrhnout.

Vznik této kapitoly byl podpořen výzkumným programem Potraviný pro budoucnost Strategie AV21.

6 Zahrádkářské osady a komunitní zahrady se podařilo včlenit například do místní adaptační strategie města Uherské Hradiště, viz <https://hradistechytre.cz/wp-content/uploads/2021/05/AS-Uherske-Hradiste-Navrhova-cast-a-Katalog-fin-0605.pdf>. V Praze je ve strategii navržena aktualizace generelu zahrádkových osad, viz <https://adaptacepraha.cz/implementacni-plan-2018-2019/opatreni-pro-otevrenou-volnou-krajinu/aktualizace-generelu-zahradkovych-osad/>.

Nepeněžní ekonomika a sociální přínosy zahrádek

„Pokud bychom zahrádkám na pozemcích obce vypověděli nájem a pozemky nabídli developerům, bude to pro obec ekonomicky výhodnější,” nechal se nedávno slyšet zastupitel jedné brněnské městské části. Jako argument uvedl i poměrně nízké nájemy, které zahrádkářské spolky za obdělávanou půdu platí obci.

Nízké ploty v zahrádkářských koloniích podporují mezi sousedy vznik přátelských vztahů.
Foto: Markéta Tichá

Jestliže cítíme, že tento argument pokulhává, bude užitečné zamyslet se nad tím, co vlastně znamená pojem „ekonomický”. Je „ekonomicky výhodné” totéž, co „finančně výhodné”? Anebo zahrnuje pojem „ekonomický” a „ekonomika” víc, než jen finanční hledisko? Pokud ekonomickou výhodnost chápeme úzce jen jako částku, kterou obec inkasuje za využití půdy, má náš zastupitel nejspíš pravdu. Zahrádkářské osady asi skutečně nepředstavují maximalizaci finančního zisku z využití pozemků pro obec.

Napojíme-li se ale na myšlenkový proud, který začíná někde u Aristotela a který zahrnuje do pojmu „ekonomika” nejen finanční, ale i nepeněžní sféru, naše perspektiva se rázem změní. Mezi zastánkyně tohoto rozšířeného pojetí ekonomiky patří dnes například sociální geografky Julie Graham a Katherine Gibson¹. Tyto autorky připodobňují ekonomiku k ledovci. Peněžní aktivity, měřitelné skrze ukazatele jako hrubý domácí produkt a hojně diskutované v politice i v médiích,

¹ Gibson-Graham, J.K., Jenny Cameron, Stephen Healy (2013). Take Back the Economy: An Ethical Guide to Transforming Our Communities. Minneapolis: University of Minnesota Press

tvoří jen jeho špičku. Většina aktivit, jež přispívají ke spokojenému životu, probíhá „pod hladinou“, mimo sféru trhu a peněz. Tuto nepeněžní ekonomiku lze těžko převést na finanční ukazatele, a právě proto zůstává často neviditelná. Zahrnuje přitom aktivity, které jsou klíčové k uspokojování lidských potřeb a k „údržbě“ veškerého života – mimo jiné nej-různější formy péče, ať už vzájemné mezilidské nebo péče o půdu, krajinu a naše okolí.

Základní funkcí místních samospráv je pak právě posilovat aktivity v této nepeněžní a často přehlížené sféře a v případě potřeby je bránit před logikou trhu. Zákon o obcích (§ 2, odst. 2) doslova říká: „Obec pečuje o všestranný rozvoj svého území a o potřeby svých občanů; při plnění svých úkolů chrání též veřejný zájem.“ Nepeněžním přínosům městských zahrad, jež se dotýkají všestranného rozvoje území a veřejného zájmu, se věnují další kapitoly této publikace a zmiňuje je též zahrádkářský zákon. Patří sem mimo jiné podpora biodiverzity či omezování příčin i dopadů klimatické změny. V této kapitole se soustředíme na další nepeněžní přínosy, a to v oblasti sociální.

Detail z přírodní zahrady v Brně – Ořešíně.

Foto: Naďa Johanisová

Vraťme se nyní k našemu zastupiteli a v pomyslném dialogu s ním se inspirujme *analýzou přínosů a nákladů*, což je metoda běžně používaná v ekonomii při hodnocení různých projektů. Vyplatí se daný projekt, nebo nevyplatí? Vyplatí se, aby obec zachovala zahrádky, třeba i ve svém samotném středu, nebo nevyplatí?

Nejprve zmiňme *náklady*. Jak se zdá, hlavní náklad z pohledu tržně orientovaného zastupitele (viz též kap. *Zahrádkářské osady napříč časem a (evropským) kontinentem aneb jak nakládat s mýty kolem zahrádkaření*) je poměrně nízká výše nájmu. Ta snižuje potenciální finanční přínos pro obec, jak bylo naznačeno v úvodu. Pokud by byl pozemek využit jinak, například formou bytové zástavby korespondující s cenovou mapou dané obce, do obecní pokladny by nájemci přispěli více. Obec tak levným pronájmem pozemků zahrádkářům nepřímo finančně trátí.

A nyní podrobněji posuďme *přínosy*, resp. *benefity*, jak je lze zachytit optikou rozšířeného pojetí ekonomiky, která zahrnuje i *nepeněžní, neviditelnou* sféru. Jak už bylo zmíněno, soustředíme se přitom jen na jednu část této nepeněžní sféry, a to na přínosy sociální. Bohaté sociální přínosy se často skrývají za banálním označením zahrádkaření jako hobby či rekreace. Na osobní úrovni pod touto nálepkou často nacházíme něco hlubšího: pocit naplnění, radost ze smysluplné práce a kontaktu s přírodou, příležitost pro psychohygienu. Zdánlivě všední „vyčištění hlavy“ reálně přispívá k prevenci syndromu vyhoření² i jiných psychických a ostatně i fyzických a sociálních neduhů.³ Ne nadarmo se práce na zahradě využívá jako terapie v nejrůznějších institucích. Pro-

2 Pijpker, R., Vaandrager, L., Veen, E. J., & Koelen, M. A. (2021). Seizing and realizing the opportunity: A salutogenic perspective on rehabilitation after burnout. *Work*, 68 (3): s. 551-561

3 Veen, E. J., Dinand Ekkel, E., Hansma, M. R., & de Vrieze, A. G. M. (2020). Designing urban green space (Ugs) to enhance health: A methodology. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17 (14), 5205

story zahrad tak pro jednotlivce plní důležitou funkci zdravotní, z hlediska obce pak snižují tlak na městské zdravotní a sociální služby.

Na úrovni různých skupin obyvatel představuje zahrádkaření možnost sociálního vyžití.⁴ Výzkumy z Brna ukazují, že mezi uživatele zahrad mnohdy patří lidé, jejichž možnosti jsou v tomto směru omezené – např. důchodci či rodiče na rodičovské dovolené. Zahrada představuje prostor, který je do určité míry domácí, bezpečný, ale zároveň umožňuje kontakty s dalšími lidmi. Nabízí tak alternativu nejen ke komerčním, ale i státem či obcí financovaným sociálním službám, volnočasovým centrům apod. Zůstává přitom funkční i v mimořádných situacích, jako byla omezení pohybu v rámci pandemie. Samostatnou kapitolou je pak prostor pro mezigenerační setkávání a neformální environmentální výchovu (viz kap. *Městské zahrádkaření jako klíčový prostor ekologické gramotnosti*).

Sociální vazby napříč skupinami a generacemi se upevňují i skrze zahrádkaření samotné. Může jít o vzájemnou výpomoc při péči o pozemek nebo o sdílení sazenic, zkušeností a dovedností a samozřejmě i samotné úrody. O sdílení, či někdy také sdílené ekonomice se v posledních letech hodně mluví jako o alternativě k bezbřehému konzumerismu i způsobu, jak budovat a upevňovat společenskou soudržnost. Je proto dobré si připomenout, že městské zahrady takové vazby tradičně podporují a v mnohých případech k nim „navádějí“ už prostřednictvím sdílené infrastruktury, nástrojů a konec konců i koordinované práce na údržbě společných prostor. Ačkoli u nás máme historickou averzi k „povinné“ kolektivní spolupráci, mladší generace začínají možnost společnými silami zušlechťovat prostor znovu objevovat, jak ostatně dokládá rostoucí popularita komunitních zahrad a podobných iniciativ.

V relativně anonymním prostředí větších měst představují zahrádkářské osady jednu z mála přirozených příležitostí k setkávání sousedů. Z brněnských výzkumů víme, že je nejčastěji využívají lidé, kteří bydlí nedaleko, mnohdy v bytech a bez možnosti dojíždět na chatu mimo město.⁵ To se potvrzuje i na celostátní úrovni: podle výzkumu realizovaného v roce 2020 v rámci projektu *Prostory tiché udržitelnosti* bydlí 89 % členů zahrádkářských osad v bytových či panelových domech. Polovina z nich se na svou zahrádku dopravuje pěšky nebo na kole, z čehož lze usuzovat na blízké místo bydliště.

Kromě posilování místních vazeb jsou městské zahrádky poměrně mimořádné také mísením lidí z různých společenských vrstev – rozdíly ve vzdělání, příjmu, životním stylu i názorech se díky sdílenému zájmu snáze překlenou. To ve větším měřítku zmírňuje fragmentaci společnosti, tedy jev, kdy lidé udržují vztahy převážně v rámci „bublin“ podobně smýšlejících jedinců, a mají málo příležitostí se setkat s odlišnými perspektivami. Zahrádkaření, coby aktivita společná mnoha různým lidem, tak podporuje celospolečenskou empatii a porozumění.

Sečteno a podtrženo, ze širšího ekonomického pohledu přínosy městského zahrádkaření výrazně přesahují náklady této aktivity, byť je nelze z peněžního hlediska snadno vyčíslit. „Zisk“ tu není primárně finanční, ale zato mnohočetný a dlouhodobý. Zahrnuje uspokojování důležitých potřeb občanů, celospolečenské benefity a v neposlední řadě odlehčení tlaku na sociální a zdravotní služby. Těžko si představit výhodnější investici, která by tak významně zlepšila kvalitu života ve městě.

Příspěvek vznikl s podporou projektu 19-10694S „Prostory tiché udržitelnosti: samozásobitelství a sdílení“, financovaného Grantovou agenturou ČR.

4 Veen, E. J., Bock, B. B., Van den Berg, W., Visser, A. J., & Wiskerke, J. S. C. (2016). Community gardening and social cohesion: different designs, different motivations. *Local Environment*, 21 (10), s. 1271-1287

5 Sovová, L., Dostálík, J., Kala, L., Ulčák, Z. a Krylová, R. (2017). Zahrádkářské osady v Brně : příležitost pro zkoumání lidí a přírody. *Geografické rozhledy*, 27 (2), s. 28-31

Městské zahrádkaření jako klíčový prostor ekologické gramotnosti

Ve stále živější veřejné diskusi o městském zahrádkaření v osadách a komunitních zahradách mezi českými komunálními politiky, plánovači a urbanisty byla po dlouhou dobu věnována jen minimální pozornost jeho dvěma důležitým funkcím. Funkci produkční – zahrádkaření jako zdroj značného množství potravin, a funkci vzdělávací – nezastupitelná role zahrádkaření při udržování a rozvíjení povědomí o závislosti člověka na přírodě. Zatímco produkční význam zahrádkaření se v poslední době dostává do centra zájmu výzkumníků (viz kap. „Samozásobitelství, potravinová suverenita a bezpečnost“), jeho vzdělávací funkce zůstává nadále stranou pozornosti. O to překvapivější je, že tento aspekt zahrádkaření je explicitně zmíněn ve druhém paragrafu rozsahem velmi skromného textu „zahrádkářského zákona“ z roku 2021:

„Zahrádkářská činnost se podílí na zachování a ochraně zemědělského půdního fondu, přispívá k zadržování vody, zmírnění dopadu klimatických změn a podporuje druhovou rozmanitost v krajině, má výchovný a estetický aspekt pro utváření vztahu k přírodě mladé generace. Podílí se na ochraně přírody, životního prostředí a pestrosti krajinného rázu.“ (Zákon č. 221/2021 Sb. o podpoře zahrádkářské činnosti)

Zahrádkářská osada základní organizace Českého zahrádkářského svazu „Stadion“ v Poličce; srpen 2021. Foto: Petr Jehlička

Produkční zahrádka v zahrádkářské osadě základní organizace Českého zahrádkářského svazu „Stadion“ v Poličce; srpen 2021. Foto: Petr Jehlička

V komentářích, které se po přijetí zákona objevily v médiích, nebyl výchovný a vzdělávací aspekt zahrádkaření zmiňován; jako by si novináři jeho důležitost vůbec neuvědomovali. Považují za zcela zásadní toto změnit a prosadit do obecného povědomí nezastupitelnou roli zahrádkaření pro udržování a rozvíjení vztahu společnosti k přírodě. V konečném důsledku zákon klade zodpovědnost na obecní samosprávy, Ministerstvo zemědělství a Státní pozemkový úřad (uvedené jako „orgány veřejné správy **podporující** zahrádkářskou činnost“) za vytváření příznivých podmínek pro zahrádkáře a jejich spolky naplňovat i roli vzdělávací.

V západoevropských zemích a v Severní Americe se šíří mezi pedagogy, ochránci přírody a politiky obavy ze ztráty kontaktu mladé generace s přírodou, což má vliv na schopnost společnosti uvědomovat si svou závislost na fungování ekosystémů a nutnost jejich ochrany (Barkham¹, 2020; Louv², 2008; McCarthy³, 2017). Psychologické studie prokázaly, že u lidí, kteří nemají včasnou a pravidelnou přímou zkušenost s přírodou, je méně pravděpodobné, že si vytvoří citění potřebné pro péči o ekosystémové služby, na nichž přežití společnosti závisí (Barthel a kol.⁴, 2010).

Tyto obavy související se změnou životního stylu mladé generace mají samozřejmě širší platnost i mimo západní Evropu a Severní Ameriku; tam jsou zřejmě jen silněji reflektovány. Navíc jsou všude umocněny širšími globálními trendy – v první řadě postupující urbanizací. Lidstvo vstupuje do urbánního tisíciletí. S největší pravděpodobností budou ve městech během několika desítek let žít dvě třetiny světové populace. Udržovat fyzický kontakt s přírodou v praktické rovině je pro obyvatele města obtížnější než pro lidi žijící na venkově. Jednou z mála možností, jak v městském prostředí udržovat a předávat ostatním „žitou“ zkušenost s přírodními procesy, je zahrádkaření v zahrádkářských osadách a komunitních zahradách. Jejich zachování a – v přímém rozporu

1 Barkham, P. (2020). Wild child: Coming home to nature. London: Granta Books

2 Louv, R. (2008). Last child in the woods: Saving our children from nature-deficit disorder. Chapel Hill: Algonquin Books

3 McCarthy, M. (2017). A natural history GCSE? It might help get our children outdoors. The Guardian, 1. dubna 2017 [online], dostupné z: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/apr/01/studying-nature-children-planet-gcse>

4 Barthel, S., Folke, C. & Colding, J. (2010). Social-ecological memory in urban gardens – Retaining the capacity for management of ecosystem services. Global Environmental Change, 20: s. 255–265

s dnešními trendy – rozšíření možností pro obyvatele měst se do zahrádkářských aktivit zapojit, je tak v životním zájmu všech občanů. K tomu je nezbytná účinná podpora samospráv.

V městském prostředí jsou zahrádky hlavním zdrojem **neformální ekologické výchovy** a místem k vytváření vztahu k přírodě a ekosystémům – do té míry, že je lze považovat za klíčový prostor šíření **ekologické gramotnosti**. Stephan Barthel⁵ (2010, s. 263) a jeho kolegové na základě výzkumu ve Stockholmu uvádějí, že plánování pro udržitelná města musí „věnovat pozornost prostorům městské zeleně tak, aby místa, kde obyvatelé měst žijí a pracují, umožňovala smysluplnou interakci s přírodou“. A právě kolektivně spravované zahrádkářské prostory jako zahrádkářské osady a komunitní zahrady, jsou ukázkovými příklady takových míst. Na rozdíl od parků nebo zoologických zahrad nabízí městské zahrádkaření možnost aktivní a kreativní interakce s přírodou. Z výzkumů v Česku navíc víme, že rodiče oceňují bezpečnost zahrádkářských osad, a pro mnoho z nich je důležitou motivací pro městské zahrádkaření žité, neformální mezigenerační učení o přírodních zákonitostech i původu potravin. Takto to vyjádřily respondentky ve výzkumu, který provedla Lucie Sovová⁶ (2015) v brněnské zahrádkářské osadě:

„O děti je postaráno, nemusíte se bát, že vám někam spadnou. Hlídací je rodiče nebo sousedi, je to čisté a ty děti se učí tomu celoročnímu cyklu, jak to vypadá od hlíny přes kytičky až po to ovoce, co se s tím dá dělat, jestli je to kyselé, co je žízala, co je pták.“

„Mám to hlavně kvůli těm vnoučatům, ty už se těší, že budou hrášky. Ono je to taky něco jiného, když to ty děcka vidí. Že se to zalévá, že se to sází, že se to nekupuje v mrazáku v pytlíku. To je podle mě docela důležité.“

V Česku existuje skvělý příklad spolupráce městské samosprávy se zahrádkáři, jež tento prostor ekologické gramotnosti rozvíjí do vyšší úrovně – do podoby **formální**, ale stále mimoškolní **ekologické výchovy**. Radnice v Boskovicích zdarma pronajímá místní organizaci Českého zahrádkářského svazu budovu, v níž zahrádkáři provozují prodejnu zahrádkářských přebytků. Z příjmů prodejny financují kromě každoměsíční, veřejnosti zdarma přístupné zahrádkářské poradny, také kroužek Mladých zahrádkářů (Jehlička⁷, 2020). Jeho aktivity se odehrávají nejen v učebně, ale především při praktické práci na výukové zahradě na dvoře budovy se záhony, ovocnými stromy, a dokonce malým vinohradem.

Případ boskovické spolupráce zahrádkářů a samosprávy na poli ekologické výchovy je bohužel v českém kontextu spíše atypický. Ač řada zahrádkářských organizací organizuje pro děti kroužky, soutěže, dětské dny a podobné aktivity, většinou tak činí bez podpory a ocenění místních samospráv. Přijetím zahrádkářského zákona však došlo k „restartu“ vztahu orgánů veřejné správy – v první řadě samospráv – k zahrádkářským osadám a komunitním zahradám.

Po dlouhém období převládajícího nezájmu až nepřátelství ke kolektivním zahrádkářským aktivitám a nepochopení jejich klíčové role v městském organismu ze strany samospráv je na obzoru změna přístupu. Měl by vycházet z pochopení jedinečné a všeobecně prospěšné vzdělávací role městských zahrádkářských osad a komunitních zahrad, které fungují jako úložiště a zdroje socio-ekologické paměti a jako místa rozvíjení ekologických znalostí a dovedností v rámci mezigeneračního transferu.

Příspěvek vznikl s podporou projektu 19-10694S „Prostory tiché udržitelnosti: samozásobitelství a sdílení“ financovaného Grantovou agenturou ČR.

5 Barthel, S., Folke, C. a Colding, J. (2010). Social-ecological memory in urban gardens – Retaining the capacity for management of ecosystem services. *Global Environmental Change*, 20: s. 255–265.

6 Sovová, L. (2015). Zahrádkářské kolonie jako příspěvek k alternativní produkci potravin? Brno: Masarykova univerzita. Diplomová práce. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/nxyf2/>

7 Jehlička, P. (2020). Prodejna zahrádkářských přebytků – inspirativní model lokální potravinové ekonomiky pro nejistou dobu. *Zahrádkář*, 7: s. 58

Ekonomické hodnocení celospolečenského přínosu zahrad ve městech na příkladu komunitní zahrady Žížala na Terasě

Pěstování potravin ve městech má mnoho podob (viz kap. Rozmanitost zahrádkaření ve městech). V posledních letech se stále častěji můžeme setkat i s komunitními zahradami¹, které, podobně jako zahrádky v osadách, poskytují přínosy nejen pro samotné členy zahrad, ale i pro širší okolí.

Cílem této kapitoly je představit postup ekonomického hodnocení na příkladu komunitních zahrad, které byly podrobně zmapovány v našem výzkumu v rámci projektu Smart City – Smart Region – Smart Community. Na základě hodnocení je mimo jiné možné zodpovědět dvě elementární otázky, které si často pokládají zástupci měst: Vyplatí se společnosti komunitní zahrady budovat a podporovat je? Nejsou náklady na založení a provoz zahrad vyšší než získané přínosy? Výsledky lze použít jako argument pro podporu budování nových komunitních zahrad napříč Českou republikou. Postup hodnocení vychází z certifikované Metodiky pro ekonomické hodnocení zelené a modré infrastruktury v lidských sídlech, která byla vydána v roce 2019.² Kromě komunitních zahrad nachází toto hodnocení široké uplatnění i u dalších prvků zelené infrastruktury, jako jsou zahrádkářské osady, zelené střechy a fasády, parky nebo vodní plochy.

Přínosy komunitních zahrad v podobě ekosystémových služeb

Pro snazší vymezení a kvantifikaci přínosů plynoucích ze zelené a modré infrastruktury (tedy i z komunitních zahrad) se celosvětově běžně aplikuje koncept ekosystémových služeb, na kterém je postaven i český přístup ve výše uvedené metodice. Ekosystémové služby lze snadno charakterizovat jako příspěvky přírody, resp. jednotlivých ekosystémů lidské společnosti. V průběhu času došlo k vytvoření systému klasifikace dílčích ekosystémových služeb dle čtyř základních kategorií: podpůrné, regulační, produkční a kulturní. Koncept ekosystémových služeb tak poskytuje podporu, aby nedošlo k opomenutí některých přínosů. Zároveň přispívá k jednotnému uchopení dílčích přínosů, které by jinak mohly být označovány rozdílně a v krajním případě by mohlo dojít i k jejich několikanásobnému zahrnutí do hodnocení. Příkladem takto vymezených přínosů komunitních zahrad v podobě ekosystémových služeb může být vedle produkce plodin a zlepšení vzhledu území také zadržování dešťové vody, produkce biomasy a kompostu, zlepšování mikroklimatu, zachytávání škodlivých látek z ovzduší nebo trávení volného času.³

1 Dubová, L.; Macháč, J.; Vacková, L. (2020). Food Provision, Social Interaction or Relaxation: Which Drivers Are Vital to Being a Member of Community Gardens in Czech Cities? *Sustainability*, 12(22)

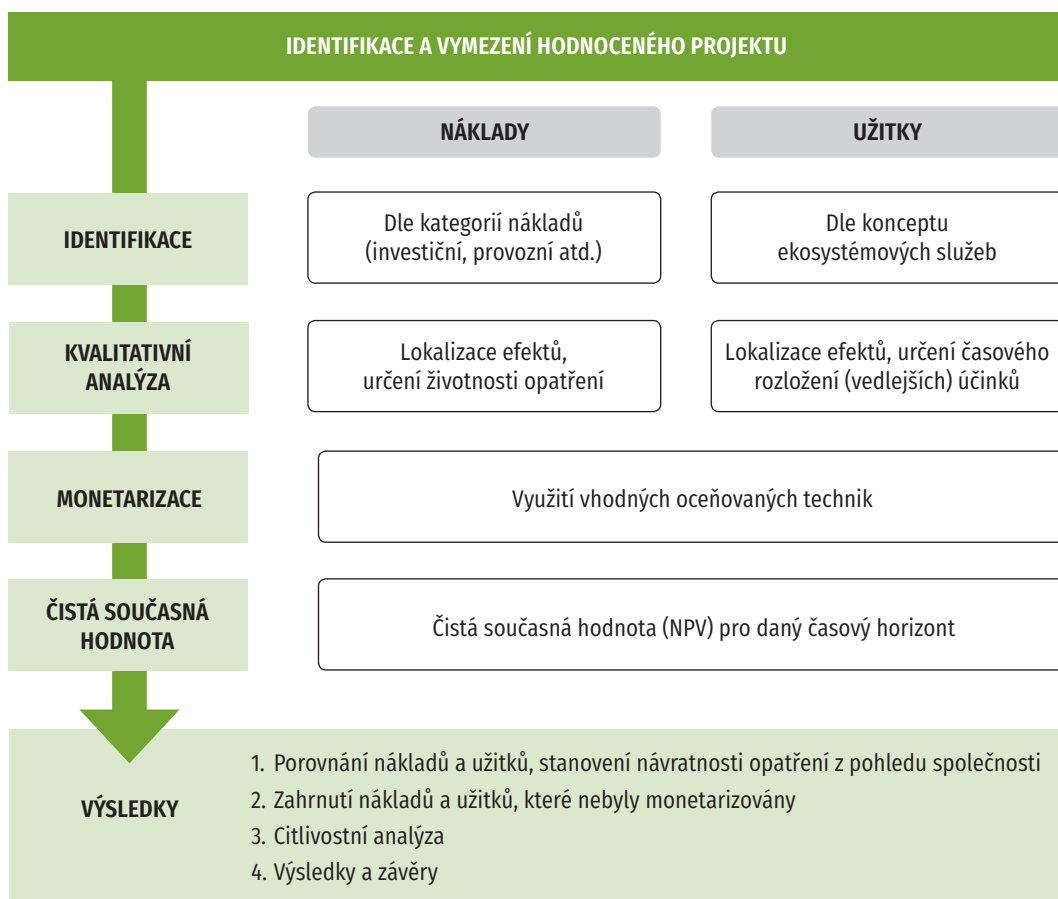
2 Macháč, J.; Dubová, L.; Louda, J.; Hekrlé, M.; Zaňková, L.; Brabec, J. (2019). *Metodika pro ekonomické hodnocení zelené a modré infrastruktury v lidských sídlech*. Ústí nad Labem: Institut pro ekonomickou a ekologickou politiku (IEEP). Dostupné online na: <https://www.ieep.cz/metodika-pro-ekonomicke-hodnoceni-zelene-a-modre-infrastruktury-v-lidskych-sidlech/>

3 Sýkorová, M., Macháč, J. a kol. (2021). *VODA VE MĚSTĚ Metodika pro hospodaření s dešťovou vodou ve vazbě na zelenou infrastrukturu*. Praha: České vysoké učení technické

Jak se postupuje při ekonomickém hodnocení

Pro účely ekonomického hodnocení přínosů a nákladů městské zeleně v podobě komunitních zahrad je na základě výše uvedené metodiky možné aplikovat metodu analýzy nákladů a přínosů (cost benefit analysis). Jedná se o obdobu finanční analýzy v podniku, kde se kromě soukromých finančních přínosů a nákladů firmy navíc hodnotí a peněžně oceňují i ostatní celospolečenské přínosy a náklady, které, ačkoliv mnohdy nemají přímý finanční charakter, často přesahují hranice samotné zahrady a na město a jeho obyvatele mají znatelný vliv.⁴

Postup hodnocení lze rozčlenit do pěti na sebe navazujících kroků, které jsou zachyceny na obrázku 1. Samotnému hodnocení předchází jasné vymezení projektu, tedy předmětu hodnocení. V prvních třech krocích se hodnotí náklady a přínosy paralelně, v posledních dvou se pak tyto části propojí a porovnávají se navzájem. Výsledky analýzy (čistá současná hodnota) jsou v poslední fázi hodnocení podrobovány citlivostní analýze, která má ověřit vliv vstupních dat na výsledek a vede k redukování nejistot spojených z možného zkreslení výsledků vlivem vstupních hodnot.

Obr. 1 | Postup ekonomického hodnocení v jednotlivých krocích

⁴ Macháč, J., Dubová, L., Louda, J., Vacková, A. (2018). *Ekonomické hodnocení přírodě blízkých adaptačních opatření ve městech. Výsledky případových studií realizovaných opatření v ČR*. Ústí nad Labem: Institut pro ekonomickou a ekologickou politiku (IEEP). Dostupné online z: <http://www.ieep.cz/ekonomicke-hodnoceni-prirode-blizkych-adaptacnich-opatreni-ve-mestech-vysledky-pripadovych-studii-realizovanych-opatreni-v-cr/>

IDENTIFIKACE nákladů a přínosů je výchozím krokem hodnocení. Přínosy jsou vymezeny na základě výše představeného konceptu ekosystémových služeb. Obvykle jsou z přehledu služeb vybrány ty, které jsou relevantní, a je posouzena míra jejich poskytování na škále plně/omezeně/neposkytována. Obdobně je nezbytné identifikovat relevantní náklady, které mají podobu investičních nákladů (tedy nákladů spojených s vybudováním a vybavením zahrady, jako je např. zahradní domek, nářadí, oplocení pozemku, pořízení nádrží na zachytávání dešťové vody) a provozních nákladů (např. pachtovné, údržba zeleně, poplatky za odběr pitné vody, administrativní poplatky za vedení účetnictví spolku).

KVANTIFIKACE vychází z dříve identifikovaných významných nákladů a přínosů. Základem kvantitativní analýzy na straně přínosů je obvykle vymezení biofyzikálních jednotek, které představují objem poskytovaných ekosystémových služeb. Jedná se např. o objem zadržené vody, zachycených látek, uložení uhlíku nebo množství vypěstovaných plodin. V případě komunitních zahrad lze pak jako konkrétní příklad uvést objem vody, který se díky vybudování zahrady a hospodaření na ní podaří na pozemku zadržet místo toho, aby byl jinak odveden do kanalizace. Na straně nákladů se v této fázi určuje objem prací a nákupů, které tvoří investiční a provozní náklady. Spadají sem jak náklady na vybudování projektu zahrady, kdy se určují materiálové jednotky, časová náročnost i dílčí životnosti prvků na zahradě (např. domek na nářadí), tak stanovení náročnosti údržby zahrady včetně časové náročnosti koordinace jejího chodu.

MONETARIZACE neboli peněžní ocenění představuje klíčový krok v rámci hodnocení. Dílčím nákladům a přínosům jsou přiřazovány peněžní hodnoty. Nej přesnějších hodnot je možné dosáhnout tam, kde je pro daný dílčí přínos/náklad možné použít tržní cenu, tedy hodnotu, jakou jsme zvyklí platit za stejnou/ obdobnou službu na trhu. Pokud tomu tak není (velmi častý případ), dochází k aplikaci některé z oceňovacích metod, které hodnotu nákladu či přínosu vyjádří nepřímo například pomocí nákladů obětovaných příležitostí, nákladů na zamezení, na nahrazení nebo pomocí ochoty platit za pozitivní změnu životního prostředí. Například v případě zadržení vody, která by jinak byla odvedena do čistírny odpadních vod (ČOV), se jedná o peněžní vyjádření přínosu na základě úspor nákladů na odvod a čištění vod na ČOV. Volba vhodné metody je závislá na dostupnosti dat a časových a finančních možnostech hodnotitele. Alternativní metodou pro peněžní ocenění je přenos hodnot ve formě benefit transferu. Prostý přenos hodnot z jiných studií a prostředí však představuje velké riziko zkreslení, proto je volen jen v krajním případě a za využití některého ze sofistikovanějších postupů benefit transferu.

ČISTÁ SOUČASNÁ HODNOTA slouží k vyjádření časově nerovnoměrně rozložených nákladů a přínosů, a to ve stejném časovém hledisku za účelem jejich porovnání. V rámci současné hodnoty se při zohlednění hodnoty peněz v čase pomocí diskontování převede budoucí tok nákladů a přínosů na hodnotu vyjádřenou v současné peněžní hodnotě. Následně se pak tato kumulativní hodnota přínosů a nákladů vyjádřených v současné hodnotě porovná a jejich odečtením se získává čistá současná hodnota. V rámci metodiky je využívána diskontní (úroková) míra 4 %, která je pro obdobné hodnocení obvykle doporučována. Jelikož jsou vedle soukromých nákladů a přínosů zahrnuty i ty s dopadem na celou společnost, označujeme tuto čistou současnou hodnotu jako celospolečenskou.

VÝSLEDKY lze prezentovat pomocí řady dílčích ukazatelů. Vedle čisté současné hodnoty lze stanovit i návratnost opatření z pohledu společnosti. Pro eliminaci nejistot se aplikuje citlivostní analýza, při které se testuje vliv klíčových vstupních proměnných na výsledek. V rámci předkládané metodiky je doporučeno ji aplikovat minimálně v podobě scénářů, ve kterých se stanovují různé hodnoty diskontní míry podle možných scénářů vývoje ekonomiky (jako např. růst/pokles míry inflace).

Komunitní zahrada Žížala na Terasě a její hodnocení

Komunitní zahrada Žížala na Terasě se nachází mezi panelovými domy na sídlišti městského obvodu Severní Terasa (cca 20 tis. obyvatel) v Ústí nad Labem. Založena byla v roce 2017 na nevyužitém a zanedbaném pozemku městského obvodu o rozloze přibližně 1300 m², který byl v minulosti součástí areálu školy. Zahradu tvoří dvě části – pěstební se soukromými a společnými záhonky a pobytová, kde se nachází mimo jiné zahradní domek a ohniště. Samotné pěstební plochy záhonků pokrývají přibližně 200 m². Hodnocení vychází ze stavu zahrady v roce 2019, kdy měla zahrada okolo 20 členů (Obr. 2).

Obr. 2 | Setkání s členy komunitní zahrady Žížala na Terasě. Foto: Marek Hekrlé

Při hodnocení byl využit dříve představený postup. Vymezení nákladů a přínosů bylo prováděno ve spolupráci s koordinátorkou zahrady. Založení zahrady si vyžádalo investiční náklady na opravu oplocení pozemku, vybudování zázemí, pořízení nádrží na vodu a pozemkové úpravy včetně prořezání zeleně. Při vzniku zahrady bylo také odpracováno cca 150 brigádnických hodin. Investiční náklady jsou kryty jak ze získaných darů a dotací, tak z vybraných členských příspěvků. Provozní náklady pak sestávají zejména z pachtovného odváděného městské části, personálních nákladů na zajištění chodu zahrady a nákladů na propagaci. Minimální údržba zahrady vyžaduje okolo 250 brigádnických hodin ročně.

V rámci hodnocení bylo identifikováno 15 relevantních ekosystémových služeb/přínosů komunitní zahrady. Pro každý přínos byla určena míra jejich poskytování vzhledem k předchozímu využití pozemku (Tabulka 1).

Tab. 1 | Identifikované přínosy a míra jejich poskytování

\$	Retence srážkové vody a regulace odtoku		Zvyšování kvality vody		Regulace teploty a mikroklimatu
	Protierozní funkce	\$	Regulace kvality ovzduší	\$	Ukládání uhlíku
	Protihluková funkce		Produkce biomasy	\$	Produkce plodin
	Rekreační funkce	\$	Nárůst estetické hodnoty	\$	Nárůst hodnoty přilehlých nemovitostí
	Pozitivní vliv na zdraví	\$	Kulturní a vzdělávací funkce		Tvorba biotopu a podpora biodiverzity

LEGENDA: Plně poskytován Omezeně poskytován \$ Zahrnuto monetárně

Následně byl u sedmi služeb kvantifikován a peněžně oceněn nárůst přínosů (ve výše uvedené tabulce označeny symbolem \$). Jednalo se o přínosy spojené se zadržením vody, zachycováním škodlivých látek a ukládáním uhlíku na ploše nových záhonů, produkcí plodin (ovoce, zeleniny a bylinek), nárůstem estetické hodnoty, nárůstem hodnoty přilehlých nemovitostí a kulturní a vzdělávací funkcí spojenou s akcemi, které se v zahradě konají pro komunitu i pro veřejnost a v rámci školních exkurzí (Tabulka 2). Mimo tyto ekosystémové služby se jedná i o úsporu nákladů na údržbu zeleně vlastníkem pozemku (městskou částí). Ostatní přínosy nebyly kvantifikovány, tedy ani dále peněžně vyjádřeny. Pro určení biofyzikálních hodnot byla mimo jiné využita metodika.⁵ K peněžnímu vyjádření dílčích přínosů byly použity metody uvedené v tabulce 2.

Tab. 2 | Přehled použitých metod ocenění a podíl dílčích přínosů na celkové hodnotě přínosů

IDENTIFIKOVANÝ PŘÍNOS	Použitá oceňovací metoda	Podíl na celkovém celospolečenském přínosu
Retence srážkové vody a regulace odtoku	Metoda nákladů na zamezení a metoda tržní ceny: Zvýšené zadržení vody na území zahrady zamezí odtoku vody do kanalizace a následnému čištění. Přínos byl oceněn pomocí snížených nákladů na čištění odpadních vod s využitím tržní ceny poplatku za využívání systému ČOV.	6,69 %
Regulace kvality ovzduší	Metoda nákladů na alternativní opatření a metoda tržní ceny: Dodatečná zeleň zvyšuje zachytávání látek znečišťujících ovzduší (NO _x , SO _x , O ₃ a PM _x). Množství znečišťujících látek se stanovilo na základě typu zeleně a jeho schopnosti znečišťující látky absorbovat. Následně bylo oceněno pomocí tržních cen alternativních opatření k zachycení stejného množství látek.	0,52 %
Ukládání uhlíku	Metoda nákladů na alternativní opatření a metoda tržní ceny: Množství zachycených látek bylo stanoveno na základě typu zeleně a její schopnosti absorbovat CO ₂ . Zachycené CO ₂ lze stanovit jako průměr ceny emisních povolenek a nákladů různých alternativních opatření. Peněžní ocenění odráží objem dodatečné zeleně.	0,01 %

5 Macháč, J., Dubová, L., Louda, J., Hekrlé, M., Zaňková, L., Brabec, J. (2019). *Metodika pro ekonomické hodnocení zeleně a modré infrastruktury v lidských sídlech*. Ústí nad Labem: Institut pro ekonomickou a ekologickou politiku (IEEP). Dostupné online z: <https://www.ieep.cz/metodika-pro-ekonomicke-hodnoceni-zelene-a-modre-infrastruktury-v-lidskych-sidlech/>

Produkce plodin	Metoda tržní ceny: Na základě dosavadních průzkumů v zahradě a průměrných hodnot z předchozích šetření byl proveden odhad množství produkce. Toto množství bylo následně oceněno dle tržních cen v několika scénářích (např. konvenční plodiny vs. bio kvalita). Konečná cena byla odvozena z průměrné hodnoty těchto scénářů.	37,48 %
Nárůst estetické hodnoty a Nárůst hodnoty přílehlých nemovitostí	Metoda hedonické ceny a metoda tržní ceny: Zahrada byla vybudována na dříve zanedbaném území. Vybudováním komunitní zahrady došlo k dílčímu zvýšení estetické hodnoty, která se projevila nejen na samotném pozemku zahrady, má vliv i na ceny přílehlých nemovitostí (pozemků). Peněžní ocenění vychází z nárůstu hodnot pozemků o 1%.	27,73 %
Kulturní a vzdělávací funkce	Metoda tržní ceny: Na zahradě proběhly v druhém roce fungování jak exkurze pro žáky, tak další čtyři akce zahrnující různé workshopy a zahradní slavnosti. Tyto akce jsou zahrnuty do hodnocení jako každoroční. Peněžní hodnota je stanovena v případě pořádání společenských akcí, exkurzí či workshopů pomocí tržních cen obdobných akcí nebo na základě ochoty lidí za tyto služby platit.	10,17 %
Úspora veřejných výdajů na údržbu zeleně	Metoda tržní ceny: Komunitní zahrada se nachází na městském pozemku, o který se nyní komunita stará. Přínos lze ocenit díky ušetřeným nákladům správy městské zeleně za údržbu pozemku.	17,40 %

Pro vyjádření čisté současné hodnoty byla aplikována již výše uvedená diskontní míra ve výši 4%. Výsledky analýzy vyjádřené v současné hodnotě pro časový horizont 25 let jsou zachyceny v tabulce 3. Podíl jednotlivých služeb na celkové hodnotě přínosů je pak zachycen v posledním sloupci v tabulce 2. Z té vyplývá, že z monetárně vyjádřených přínosů tvoří nejvýznamnější část produkce plodin. Jak ale vyplývá z článku Dubová a kol. (2020), členové sami o sobě hodnotí jako významnější přínos komunitní zahrady radost ze zahradničení a možnost trávení volného času. Tyto dvě složky relaxace ale nebylo možné peněžně ocenit.

Tab. 3 | Výsledky analýzy nákladů a přínosů

Současná hodnota NÁKLADŮ	913 019 Kč
Současná hodnota PŘÍNOSŮ	1 167 106 Kč
Čistá současná hodnota celospolečenských přínosů (v časovém horizontu 25 let)	254 087 Kč

Z výsledků vyplývá, že současná hodnota přínosů převyšuje současnou hodnotu nákladů o 254 tis. Kč. Z pohledu společnosti činí návratnost vynaložených nákladů vůči přínosům, které zahrada společnosti přináší, tři roky. Jelikož se jedná o komunitní zahrady, která byla v době hodnocení téměř na počátku své existence, jak přínosy, tak náklady jsou do jisté míry podhodnocené oproti stávajícímu stavu. Výsledky jsou také ovlivněné tím, že zahrada byla ve fázi prvotního rozvoje. Podle aktuálního stavu z léta 2021 byl z větší části naplněn potenciál nárůstu přínosů díky zvýšení počtu členů, kteří zahradu využívají, a díky zvýšení pěstebních ploch a produkce plodin. Ekonomické hodnocení však vychází z období fungování zahrady v prvních dvou letech s cílem ukázat, že přínos zahrad převyšuje náklady už v prvotní fázi. Hodnocení zahrnující i roky 2020 a 2021 by navíc bylo zkresleno oproti běžnému fungování díky pandemii COVID, která především v první vlně vedla k útlumu využívání zahrady.

Výše uvedené výsledky také nezahrnují veškeré přínosy, které zahrada poskytuje. Pokud by bylo možné zahrnout v peněžním vyjádření i další přínosy, jako jsou např. trávení volného času, komunitní život, podporu biodiverzity nebo pozitivní dopady na zdraví, byl by čistý celospolečenský přínos ještě vyšší. Jak už bylo zmíněno v úvodu, obdobný postup ekonomického hodnocení lze aplikovat i pro jiné formy městského zahradničení, jako jsou např. zahrádkářské osady.

Limity peněžního ocenění

V rámci této kapitoly byl pro hodnocení využit tzv. antropocentrický přístup, který je založen na přínosech a dopadech, které jsou vnímány z pohledu člověka. Odráží tak primárně kvalitu života a zohledňuje míru poskytování ekosystémových služeb (nejen materiálních složek, ale i kulturní, regulační a ostatní ekosystémové služby). Z pohledu přírodních věd (ekocentrického přístupu) bývá antropocentrický přístup kritizován, jelikož nezahrnuje vnitřní hodnotu přírody, která je z podstaty věci obvykle peněžně nevyčíslitelná. Výsledky hodnocení tak lze optikou ekocentrického přístupu považovat za velmi podhodnocené. Ambicí postupu uplatněného při hodnocení zahrady ale není vyjádřit exaktní číslo zahrnující veškeré dopady a vlivy, ale co možná nejširší spektrum přínosů. Výsledky hodnocení mají za cíl snadno prezentovat přínos zahrad pro společnost jako celek v jednotkách srozumitelných pro jednotlivce (vlastníky, občany, uživatele atd.).

Významný vliv na výsledky analýzy má nejen množství peněžně zahrnutých nákladů a přínosů, ale také volba úrokové míry a použité metody pro ocenění dílčích přínosů a nákladů. Jak už bylo dříve uvedeno, například benefit transfer může vést k značnému zkreslení. Základem je analýza místních podmínek a dostupných dat, podle kterých je pak možné volit optimální metodu. Vzhledem k časovým a finančním nákladům na provedení analýzy je ale často nutné přistoupit k aplikaci méně přesné metody, případně daný přínos pouze vyhodnotit kvalitativně. Vždy je ale vhodné seznámit veřejnost s širším spektrem přínosů než jen těch peněžně vyjádřených.

Závěr

S ohledem na vzrůstající poptávku po samozásobitelství (viz kap. *Samozásobitelství, potravinová suverenita a bezpečnost*) lze do budoucna očekávat i zvýšený význam komunitních zahrad. S narůstajícím počtem horkých dní, přívalových dešťů, ale i s houstnoucí dopravou je stále důležitější minimalizace těchto negativních efektů. Komunitní zahrady vytváří alternativní prostor pro pěstování přispívající k redukci negativních dopadů klimatické změny (viz kap. *Zahrádkářství a probíhající klimatická změna*). Mají rovněž pozitivní přínos v podobě budování místních komunit a poskytování zelených oáz v rámci zastavěného území. Výsledky ekonomického hodnocení ústecké zahrady demonstrují celkovou celospolečenskou přínosnost a smysluplnost zahrady ze strany měst podporovat, jako je tomu v jiných evropských zemích (např. Portugalsku).

Kapitola byla zpracována v rámci projektu Smart City – Smart Region – Smart Community (číslo projektu: CZ.02.1.01/0.0/0.0/17_048/0007435) s finanční podporou Operačního programu Výzkum, vývoj a vzdělávání.

Mimo představu nedostatku: Zahrádky jako třetí prostor

Zahrádky ve městech a v zahrádkářských osadách prošly tiše a nenápadně proměnou. Původně byly zakládány chudšími domácnostmi nebo městskou správou pro chudé, pro které byla čerstvá zelenina a ovoce těžko dostupné (viz kap. Zahrádkářské osady napříč časem a (evropským) kontinentem, aneb jak nakládat s mýty kolem zahrádkaření). Jejich význam opakovaně narostl v dobách ekonomických krizí, spojených se všeobecným nedostatkem potravin (viz kap. Historie a současnost zahrádkářských osad v Británii). Funkci nenápadného záložního zdroje potravin pro případ krize mají zahrádky dodnes, postupně ji ale překryly jiné funkce.

V zahrádkářské osadě v brněnské čtvrti Komín. Foto: Petr Daněk

Spojení pěstování potravin na zahrádce s nedostatkem a krizí přesto dodnes přežívá v populární reprezentaci zahrádkaření a proniká i do akademické interpretace. Zvláště zahraniční autoři mají tendenci vysvětlovat širokou oblibu zahrádkaření ve střední Evropě jako pozůstatek jakéhosi nedostatku potravin za socialismu.¹ Když jsme se v nedávném reprezentativním průzkumu ptali obyvatel České republiky na důvody domácího pěstování potravin, ukázal se významný rozdíl mezi těmi, kdo zahrádku nemají a odpovídali na základě svých představ, a samotnými zahrádkáři. Ti první často uváděli jako významný důvod úsporu peněz. Pro zahrádkáře byla nejvýznamnější kvalita potravin (čerstvé a zdravé potraviny) a trávení času na zahradě vnímali jako smysluplný koníček.²

1 Např. Alber, J. & Kohler, U. (2008). Informal food production in the enlarged European Union. *Social Indicators Research* 89 (1), 113–127

2 Průzkum provedla agentura Focus v březnu a dubnu 2020. Zúčastnilo se ho 1 028 respondentů, vybraných na základě kvót věk, pohlaví, vzdělání, velikost obce bydliště a kraj. Podobné výsledky přinesl také průzkum z roku 2015, publikovaný v: Daněk, P., Jehlička, P. a Vávra, J. (2019). Zahrádkaření: nenápadný půvab nezamýšlené udržitelnosti. *Geografické rozhledy* 28 (5), 38–41

Proměna, o které píšu, spočívá v nárůstu jiných funkcí zahrádek, než jsou ty spojené s nedostatkem a krizí. Zahrádkáři dobře vědí, že při započtení nákladů (sazenice, nářadí, voda, pronájem apod.), není produkce ze zahrádky o mnoho levnější než potraviny z obchodu, často je to naopak, a to i v případě, že nezapočtou vlastní práci. Zahrádkaření dnes není primárně o úspoře peněz. I když jde stále o činnost ekonomickou, je to v podstatně širším významu slova ekonomika (viz kap. *Nepeněžní ekonomika a sociální přínosy zahrádek*). Rozdíl mezi přežívající představou o zahrádkaření a vlastní praxí péče o zahradu můžeme vysvětlit pomocí konceptu vytváření prostoru. V našem případě prostoru užívaného k pěstování potravin.

Francouzští filozofové jako Michel Foucault, Henri Lefebvre nebo Bruno Latour už v 70. letech minulého století ukázali, že „prostor“ není nějaká prázdná a neutrální aréna, ve které se prostě odehrávají naše životy, ale je utvářený společností a naše každodenní životy významnými způsoby ovlivňuje. Michel Foucault například vysvětlil, že fyzické prostory vězení nebo psychiatrické léčebny jsou utvářeny tak, aby disciplinovaly lidská těla v nich umístěná s cílem dosáhnout nápravného nebo terapeutického účinku.³ Lefebvre ukázal, že podobně na nás působí uspořádání prostoru města a konečně jakýkoliv prostor – přírodní i společností vytvořený.⁴ Americký geograf Edward Soja rozvinul Lefebvroy myšlenky do tří typů prostoru.⁵

První prostor je utvářený předivem každodenního života. Stojí za ním obyčejná snaha o uspokojení lidských potřeb. V oblasti zásobování potravinami ho vyjadřuje tradiční samozásobitelství. Tento první prostor byl v moderní době kolonizován druhým prostorem, který je koncipovaný s určitým ideologickým záměrem. Slibuje lepší zítřky a čas v něm proto běží lineárně směrem k lepší budoucnosti. Hlavními tvůrci tohoto ideologického prostoru jsou instituce státu a trhu. V oblasti zásobování potravinami je jeho výrazem efektivní „velkoměřítková“ produkce, ať už plánovaná státem nebo dosahovaná tržně ve snaze o maximalizaci zisku. Typickými krajinami, které druhý prostor vytváří, jsou lány pšenice a řepky, tropické plantáže nebo drůbeží farmy. Ty nás, zcela v osvícenském duchu, osvobodily od každodenní dřiny na poli. Vzaly si za to ale svou daň. V podobě znečištění půdy a vody chemikáliemi, snížení biodiverzity, klimatické změny, nárůstu moci potravinářských a chemických korporací nad našimi stravovacími návyky, a v důsledku uvedeného i v podobě vzniku nové obavy z kvality potravin, které druhý prostor produkuje.

Naštěstí je tu ještě třetí prostor. Soja ho popisuje jako hybridní místo na okraji, kde se utvářejí nové vztahy; prostor radikální otevřenosti a soupeření perspektiv. Je místem vzdoru a vzniku alternativ k zavedeným postupům. Je neustále zpochybňovaný, dočasný a nezajištěný, ale díky tomu taky kreativní, napomáhající vzniku nových řešení. V tomto smyslu je třetí prostor prostorem naděje na nalezení východiska z komplexní krize, do které nás dovedla osvícenská modernita.

Zahrádky jsou dobrým příkladem třetího prostoru. Převažuje v nich cyklický čas, formovaný ročními obdobími; některý rok je prostě horší a jiný lepší. Trvalý růst zde není možný ani žádoucí. Jejich uživatelé nejsou vedeni žádnou ideologií maximalizace užitku, ale individuálními zájmy a možnostmi. Experimentují s plodinami a pěstebními či chovatelskými postupy. Někdo možná preferuje efektivitu a má pórek na záhoně sešikovaný jako oddíl Napoleonovy armády, jiný záměrně vytváří permakulturní zahradu, ale většina je někde mezi těmito póly a pěstuje prostě to, co má ráda, pro co jsou v místě vhodné podmínky a podle toho, kolik sil zbývá na pletí a boj se škůdci. Většina se drží zdravého rozumu, pokud jde o to, co do záhonu patří, a co ne. Proto třetí prostor zahrádek vytváří tak různorodé krajiny a ekosystémy. Proto je jeho součástí méně látek škodících lidskému zdraví i biotě v porovnání s komerční produkcí potravin. Proto poskytuje

3 Foucault, M. (2000). Dohlížet a trestat. Staré Město pod Landštejnem: Dauphin; Foucault, M. (2010). Zrození kliniky. Červený Kostelec: Pavel Mervant

4 Lefebvre, H. (1991). The production of space. Oxford: Blackwell

5 Soja, E. (1996). Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places. Oxford: Blackwell

Vysoké záhony jsou v oblibě i u Dunaje.
Weissenkirchen, Dolní Rakousko.
Foto: Petr Daněk

Zahrádka u domu (Kunčina Ves).
Foto: Petr Daněk

tzv. ekosystémové služby v podobě zadržování uhlíku, vody, ochlazování klimatu, omezování množství odpadu apod. účinněji než většina plánovaných, specializovaných opatření (viz kap. *Zahrádkaření a probíhající klimatická změna*).

Třetí prostor zahrádek je primárně sociálním prostorem, vytvářeným jeho uživateli. Zahrádkáři přetvářejí svůj kousek přírody podle svých, sociálně získaných představ o tom, co je dobré a co ne. Tento morální rozměr zahrádkaření, propojující osobní užitek a koníček se zodpovědností a péčí o zahradu⁶, je tím podstatným, co odlišuje třetí prostor zahrádkaření od druhého prostoru intenzivního zemědělství. Proto je většina zahrad, na rozdíl od lánů řepky, místem „tiché udržitelnosti“ – jsou přírodě blízké ne z vědomého rozhodnutí zahrádkářů usilovat o ochranu přírody, ale v důsledku jejich morálně podložené péče o zahradu.⁷

Tichá, neaktivistická péče zahrádkářů se vztahuje nejen k půdě a organismům na ní žijícím, ale i k lidem s ní nějakým způsobem spojeným. To je druhý aspekt sociálního rozměru zahrádkaření. Zahrady jsou místy setkávání. Stávají se aktéry utváření a posilování mezilidských vztahů, a to prostřednictvím sdílení s jinými lidmi – sdílení zkušeností, znalostí a rad týkajících se pěstování, svépomocné práce i úrody a domácích produktů z ní vytvořených. Jestliže tichá udržitelnost zahrádkaření do jisté míry napravuje ekologické škody vytvářené druhými prostory intenzivní produkce, potom sociální sdílení zkušeností, práce a úrody ze zahrádek do jisté míry tmelí moderní společnost, silně individualistickou a atomizovanou vysokou specializací práce a neosobní komunikací prostřednictvím informačních technologií.

Mnohá města a obce, především v zemích západní Evropy, si dnes nenahraditelné sociální a environmentální funkce zahrádek uvědomují. Ty existující hýčkají a vytvářejí podmínky pro vznik nových. Podobné iniciativy existují i v České republice, celkově ale převažuje trend rušení zahrádek, zejména ve městech, a jejich konverze na jednoúčelové druhé prostory vytvářené pro potřeby rezidenčního bydlení, maloobchodu nebo třeba parkování.⁸ Důvodů pro rušení zahrádek

6 Viz např. Sovová, L., Jehlička, P. & Daněk, P. (2021). Growing the beautiful Anthropocene: Ethics of care in East European food gardens. *Sustainability* 13 (9), article No. 5193

7 Pojem tichá udržitelnost ve vztahu k zahrádkaření představili Smith a Jehlička ve studii Smith, J. & Jehlička, P. (2013). Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe's productive gardeners. *Journal of Rural Studies* 32, 148–157

8 Spilková a Vágner ve studii změn využití zahrádkových osad v Praze zjistili, že z celkem 578 osad, existujících v Praze v roce 1997, jich v roce 2014 plnila původní funkci méně než polovina; viz. Spilková, J. & Vágner, J. (2016). The loss of land devoted to allotment gardening: The context of the contrasting pressures of urban planning, public and private interests in Prague, Czechia. *Land Use Policy* 52, 232–239

je víc, hlavní konflikt ale spočívá v pohledu na území města očima jeho obyvatel a očima tvůrců územního plánu.

Územní plánování je typickou činností utvářející druhé prostory. Propojuje pohled místních politiků, kteří zpravidla usilují o moderní a rostoucí město, s expertním pohledem vzdělaných specialistů na plánování. Územní plán v pozitivní snaze dosáhnout lepšího stavu podřizuje subjektivitu každodenního života vědecky ukotvené racionalitě efektivního plánování. Usiluje o vytvoření harmonického města, tvořeného promyšleným komplexem ploch určených pro různé, obvykle specializované funkce, jako je např. bydlení, nakupování, zábava nebo zeleň. Vytváří uspořádaná města a předchází vzniku chaosu. Za to vyžaduje poslušnost subjektů žijících ve městě.

Neuspořádaná různorodost zahrádek je pro územní plánování obtížně čitelná. Navíc je v pohledu některých politiků i plánovačů zakořeněná představa, zmíněná v úvodu této kapitoly, která spojuje zahrádky s nedostatkem a chudobou, tj. něčím, co do prosperujícího moderního města nepatří a co je potřeba nahradit moderními funkcemi. Tomuto pohledu uniká funkční proměna, kterou zahrádkaření prošlo, a která se odráží v nárůstu jeho environmentální a sociální funkce i vzestupu jeho obliby ve všech společenských vrstvách.

Dobrym příkladem jsou snahy přeměnit zahrádkářské osady na veřejný park. Obojí je přece zeleň, kterou město potřebuje. Park, na jedné straně, je zelení vytvářenou podle určitého jednotného plánu, s převahou jedné funkce (rekreace), kam vstupují lidé jako pasivní uživatelé a která může být, v případě potřeby, podřízena regulaci. Příklad zeleného druhého prostoru.

Zahrádky jsou naproti tomu neuspořádané, bez jednotného plánu a obtížně regulovatelné. Poskytují, stejně jako park, ochranu před ruchem a hlukem města, navíc ale také ochranu před ideologickou mobilizací ze strany vyspělého tržního kapitalismu (podobně jako v minulosti ze strany státního socialismu). V tomto smyslu lze psát o zahrádkách jako o prostorech tichého, pasivního vzdoru, spočívajícího v odmítnutí participovat na očekávaných činnostech – například tvrdošíjná a z pohledu trhu zcela neracionální snaha některých zahrádkářů pěstovat to, co lze snadno koupit. Navíc, na rozdíl od parku, zahrádky produkují nezanedbatelné množství potravin.

Zastánci parku obvykle poukazují na nepřístupnost zahrad pro většinu obyvatel. Uvážíme-li ale, že zahrádkaři dvě pětiny obyvatel ČR a že další třetina populace je příjemcem, ve formě darů, domácích potravin, vypěstovaných na zahrádkách⁹, stává se argument o nepřístupnosti zahrad velmi sporný. Navíc v některých zahrádkářských osadách se experimentuje s otevřenými dny a podobnými režimy přístupnosti, zcela v duchu kreativního hledání nových řešení, odpovídajících potřebám dnešního života, což je velmi typické pro třetí prostory.

Města a obce potřebují územní plán i zahrádky. Cíl plánovačů i zahrádkářů je přitom v obecné rovině stejný: harmonické město coby dobré místo pro život. Dosažení takového cíle by usnadnilo opuštění představy zahrádek jako míst ekonomického nedostatku, stejně jako opuštění představy města 20. století, do kterého příroda nepatří nebo má být plánovaná a pod dohledem, tak jako v parku. Naopak je žádoucí demokratizace územního plánování, která přizná větší roli laickým tvůrcům městského prostoru, jako jsou například zahrádkáři, a to i těm mimolidským (přírodě). Jinými slovy větší uznání sociální, environmentální i ekonomické funkce, kterou třetí prostory zahrádek v dnešních městech a obcích mají.

Příspěvek vznikl s podporou projektu 19-10694S „Prostory tiché udržitelnosti: samozásobitelství a sdílení“, financovaného Grantovou agenturou ČR.

9 Jehlička, P. & Daněk, P. (2017). Rendering the actually existing sharing economy visible: Home-grown food and the pleasure of sharing. *Sociologia Ruralis* 57, 274–296

Historie, současnost a perspektiva zahrádkářské osady Tesla v Brně-Králově Poli

Na tomto místě uprostřed polí, luk a zahrad v letech 1947–1969 žil, tvořil a pracoval Mistr zahradnický a patron krpolských zahrádkářů pan Alexander Atanas Nedeu. Do Československa přišel po válce z Bulharska jako věrozvěst pěstování paprik a rajčat. Byl zaměstnán v JZD Medlánky. Ve volném čase pěstoval zeleninu a choval králíky, protože byl mezi spoluobčany z okolí nadmíru oblíben... Jeho odkaz žije v naší osadě dodnes. Na našich záhoncích se pěstují tradiční české odrůdy, experimentuje se s exotikou. Co zahrádkář, to jiný přístup, inspirují se navzájem, vyměňují si recepty, sazenice a nápady. Během let se k tomu přidala snaha zapojit veřejnost do společenských akcí v podobě besed, workshopů a koncertních večerů.¹

Tolik volná parafráze slov předsedy zahrádkářské organizace ČZS Brno Tesla v Králově Poli. Fakta jsou správná. Ti, kdo sem po válce dorazili z Balkánu², byli bytostní zemědělci či zahrádkáři, chcete-li, a těšili se úctě a dobré pověsti. Bylo přirozené, že hospodyně koupila na rohu ulice u řezníka maso, cestou domů se stavila pro zeleninu u Atanase a šla vařit oběd. Ostatně i hospodyně leccos pěstovaly na dvorku, ale marná sláva, Atanas byl lepší. Socialistické budování vedlejšího sportovního areálu odválo Atanase z jeho záhonků někam do zapomnění, ale kolektivní duch doby nedal úplně zaniknout zahrádkám. Zaměstnanci nového závodu národního podniku Tesla plochy převzali a zahrádkářili vesele dál vklínění na půdě mezi výrobou a sportem. I podnik Tesla Brno odvál čas a privatizace, ale zahrádky přestály i to, a pod křídlem zahrádkářského svazu existují dál. Obhospodařovaná plocha se různými mocenskými zásahy zmenšila, což je jednak škoda a jednak příklad neuváženého postupu vlastníka, tedy města Brna. Tam, kde byly zahrádky zrušeny, zůstalo pár ovocných stromů, nějaké urputné květiny, které občas problesknou mezi náletovými dřevinami a plevelem. Jednou za dva roky správce všechno mezi stromy vymýtí a koloběh se opakuje.

Alexander Atanas Nedeu v r. 1947,
Brno – Královo Pole. Foto: Josef Novotný

1 Zdroj nástěnka ZO ČZS Brno Tesla, text předsedy Jana Synaka k historii osady, více na webu zahradky-krpole.cz

2 Stopa vede až do předválečné doby – nejstarším sdružením byl spolek bulharských zahradníků z konce 30. let minulého století Sv. Georgi, se sídlem na ulici Pellicova, viz Bulharský spolek Brno, bkos.cz

Zahrádky vznikly původně na polích na konci Králova Pole, kde koncem 30. let před 2. sv. válkou skončila zástavba činžáků a vilek. Před válkou byl v sousedství postaven ještě stadion, posléze dějiště spartakiád a posledních 20 let „dočasné“ působiště brněnského fotbalu (Zbrojovka). Plochy sportu se rozrostly o dvě městské haly a kluziště, pro fotbal přibyla dvě tréninková hřiště. Ve druhé půlce 20. století byl postaven podnik Tesla, v 70. letech bylo na severní straně postaveno sídliště³ a vše obkroužila čtyřproudová silnice směr Svitavy. Na dohled je Technické muzeum, za silnicí se rozkládají plochy vysokých škol a Technologického parku. Zahrádky a sousední areálová zeleň kolem tramvaje zůstaly v lokalitě poslední souvislou zelenou enklávou mezi zástavbou (pro lidi i pro přírodu).

ZO Brno Tesla se rozkládá na 1,63 ha, hospodaří tu cca 120 zahrádkářů a jejich rodin. Přes 80 % zahrádkářů je místních s bydlištěm v městské části Královo Pole. Nestarší člene je 91 let, 7 členů je ve věku nad 80 let, celkově 60 % zahrádkářů je v produktivním věku, z toho přes 20 % jsou mladí lidé do 30 let. Je zde asi 30 % převis čekatelů na zahrádky – jedná se zejména o mladé rodiny s dětmi. Samotná komunita zahrnuje 300–350 lidí, kteří na zahrádky chodí pravidelně, plus další okruh příznivců a návštěvníků akcí zde pořádaných.

Dnešní zahrádkářská osada má svým fungováním blízko k obecnému povědomí o komunitních zahradách, pokud tím rozumíme mít vytvořený prostor k setkávání, pískoviště pro malé děti, společné nářadí (sekačky, žebříky, apod.). Pozemky zahrádkářů nejsou schovány za ploty s brankou, ale vymezené záhony oddělují cestičky, takže každý i bez plotu ví, co je jeho, co je souseda. Nutno podotknout, že pozemky jsou menší, takže je možno uspokojit poptávku více členů, přičemž každý si zvolí takový podíl, na který mu stačí síly, takže tu lze najít pozemky od 50 m² až po 250 m², výjimečně i 400 m². Výměna pozemku nebo posunutí hranic jsou nekomplikované a zcela běžné. Zahrádkáři potřebují jen kůlny na nářadí, tudíž klesá tlak na budování chatek a domečků, protože většina lidí bydlí v sousedství. Dešťovka se podle podmínek chytá do barelů, pokud má kůlna aspoň trochu relevantní střechu. Barely se doplňují z vodovodu, který se použije jen několikrát do týdne. Přeloženo: záhonky se zalévají konví vodou z barelu. Kdo si nepohlídá vodu nebo se nedomluví se sousedem, nemá čím zalévat. Je to šetrné a ekologické, odpadá debata o bazénech a bazénkách, voda z vodovodu se rozpočítává mezi všechny. Každý kompostuje u svých záhonků.

Pro setkávání a společenský život je vyhrazen společný prostor poblíž vstupu do ZO. Nejdůležitější je ohniště (špekáčky) a rám pro promítání (besedy, prezentace). Posezení pro posluchače je pod pergolou a pod slunečníky. Případně se lavice a lavičky doplní plastovými křesly uskladenými v domku na nářadí. Nic složitějšího, přitom na nejjednodušší akce se vejde i sto lidí. Vše se zajišťuje dobrovolníky, jako vždy a všude partou nadšenců, kterým nepravidelně pomáhají další zahrádkáři. Nebudeme zastírat, že i zde se řada zahrádkářů jen „veze“ a stará se především o sebe.

Díky kulturnímu létu, které na zahradách běží už několik sezon, se ale výrazně zlepšila atmosféra jak mezi zahrádkáři samotnými, tak i mezi lidmi z okolí, kteří si jednak sami zvykli se podvečerů účastnit, jednak s sebou berou další přátele a známé, takže probíhá jakési přirozené síťování, jak se dnes s oblibou říká. Třeba zjistíte, že sousedi u stolu mají zahrádku na druhém konci Brna a inspirováni zde taky uspořádají nějakou akci u nich. Nebo sem rádi chodí sousedé z paneláku, kteří mají nejbližší zahradu leda tak u rodičů na Vysočině.

Jednoznačně nejvyhledávanější jsou zahrádky pro mladé maminky, které mohou např. nechat miminko spát v kočárku ve stínu pod stromem a zatím zalít rajčata. Sotva chodící chlapečci soupeří ani ne o bábovičky na pískovišti nebo o autíčka, ale o plastovou dětskou sekačku – kdo ji má,

3 Sídliště Královo Pole – Profil stavby, areálu, web: brna.cz

chodí vítězně kolem a „seká“ borku kolem stolků (tam je povrch nejméně kostrbatý). Popisují to proto, abych ukázala benefit takových osad. Je jim pobyt v zeleni, mezi sluncem u záhonů a stínem ovocných stromů a v bezpečí. Známý definovaný prostor, kde potkám sousedy, mohu je požádat o drobnou pomoc (pohlídej prosím chvilku..., můžeš mi půjčit, atd.), neprojde tu nečekaně auto, dítě se zatoulá maximálně k vedlejším záhonům.

Perspektiva je nejistá. Tato zahrádkářská osada je podle územního plánu určena ke změně na veřejné prostranství – zeleň, zde konkrétně je uvažovaná příjezdová silnice do sportovního areálu, parkování autobusů při sportovních akcích a na zbývajících částech záhradek park. Důvodem je plánovaný rozvoj, podle místních lidí spíše expanze, vedlejšího rozlehlého městského sportovního areálu. Město vytěží vlastní plochy sportu na možné maximum a břemeno veřejných prostranství včetně „pohodlného příjezdu“ přenesení na sousední plochy dnešních záhradek. Ovšem podle zahrádkářského zákona je zahrádkářská činnost veřejně prospěšná, takže se lze ptát: Co je více? Sport, zahrádky, park nebo parkování?

Veřejná zeleň ve městě se většinou chápe nekompromisně jako stále otevřený park pro všechny. Hřiště pro menší děti, hřiště pro větší děti, venkovní posilovna, prvky pro seniory, trasy pro cyklisty, lavičky, cestičky, prostor pro pejsky, odpadkové koše s pytlíky na exkrementy, případně veřejné WC. Takovýto veřejný prostor má však i odvrácenou stranu – vandalismus, sociálně patologické jevy, nebezpečí v noci (ke snaze měnit zahrádkové osady na park viz kap. *Zahrádky jako třetí prostor*).

Ztotožnění veřejného prostoru pouze s parkem je šablona, která nevystihuje celou pestrost života. Klášterní zahrady jsou také úžasné veřejné prostory, ač jsou za plotem či za zdí a na noc se zamykají. Právě proto, aby se chránily jejich výsadby a jejich krása, aby zůstávaly bezpečné. Arboreta, botanické zahrady jsou veřejné, ale také respektují nějaký provozní režim a pravidla.

Do této škály by měly být ve městě zařazeny i zahrádkářské osady. Do struktury zeleně města patří především zahrádkaření tzv. na úhuru – tedy směs záhonů a ovocných stromů. Pro zázemí jsou potřeba jen prostory pro uskladnění nářadí a nádoby pro hospodaření s vodou na zalévání. Přirozeně se zde setkává komunita lidí se společným zájmem, kteří navíc prožívají čas aktivně. Někdo si zaplatí posilovnu, někdo poryje záhony. Žít ve městě v sousedství záhradek je dnes znovu velmi žádané. Bylo by škoda nevážit si toho, co někde přirozeně a dlouhodobě funguje.

Maminka a její slunečnice (ZO Tesla Brno – Královo Pole). Foto: Jan Synak

Zahrádkářské osady v urbanistickém kontextu měst

Intenzivně zahradnický obhospodařované plochy se v plánech měst a sídel dají vysledovat v dlouhém časovém horizontu. Ohrazené, produkční „za-hrady“ bývaly přirozenou součástí panských sídel, sloužily jako potravinové zásobování, ale i pro produkci okrasných rostlin, sazenic dřevin apod., které majitelům kromě užitku přinášely i krásu, či byly určeny pro dosadby parkových a zahradních ploch. Reliktně se tzv. panské zahrady ještě dnes dají v sídlech vystopovat – v naprosté většině již zastavěné. Velmi často je možné je číst v komerčních názvech urbanistických celků – Panské zahrady, Panský dvůr, U panské zahrady apod.

Zahrádkářská osada Ořechovka v Praze 6. Foto: Lucie Miovská

Zahrady ve městě jsou nepopíratelnou klíčovou strukturou města a o jejich významu z pohledu environmentálního i urbanistického není pochyb. U zahrádkářských osad se uplatňují další celospolečenské funkce. Jejich úloha přesahuje úzce privátní zájem jednotlivých nájemců a je třeba na ně pohlížet i v kontextu fungování celého sídla.

Největší rozvoj zahrádkářských osad v našem prostředí, v pojetí jak je známe dnes, se datuje do 20. století. Po roce 1989 se výrazně začala snižovat téměř půlmilionová členská základna organizovaných zahrádkářů, počet i výměra zahrádek. Výrazně se nastartovala bytová výstavba

obytných komplexů často na v územním plánu definovaných, rozvojových plochách, do kterých jsou dodnes některé zahrádkové osady zařazeny. Jedná se však zastaralý a úzce vymezený pohled. Komplexnost pohledu na jejich fungování, prostorové umístění, kvalitu i přínosy se bohužel do obecného povědomí dostává jen velmi pomalu.

Je cítit, že oficiální dokumenty dosud mnohdy vnímají zahrádkářské osady primárně jako plochy produkční. Tento pohled obecně převládá nad pojetím osad jako ploch rekreačních nebo sociálně, ekologicky a urbanisticky významných. Jako správné se jeví přijetí nového tzv. zahrádkářského zákona. Jedná se o Zákon o podpoře zahrádkářské činnosti (č. 221/2021 Sb.), s účinností od 1. 12. 2021, který zahrnuje i další funkce zahrádkářství a jeho veřejnou prospěšnost.

Z pohledu stavebního zákona a územního plánování jsou zahrádkářské osady stále většinou definovány starším, nepřesným pojmem jako zahrádkářské kolonie. Nový stavební zákon ani prováděcí vyhláška č. 501/2006 Sb. neobsahují problematiku zahrádkářských osad (ZO). Obecně je bráno za fakt, že nelze ZO začlenit ani do ploch rekreace (charakterizovaných v § 5 vyhlášky – Plochy rekreace), ani do jiných zde uvedených ploch. Stejně tak do žádné skupiny staveb charakterizovaných vyhláškou nelze začlenit ani objekty individuální rekreace v zahrádkových koloniích (zahrádkářské chaty).

Zahrádkářské osady (v zákoně vedeny jako kolonie), které jsou přednostně určeny pro zemědělské využití, by měly být zařazeny podle § 14 vyhlášky č. 501/2006 Sb. do ploch zemědělských. Vzhledem k tomu, že se alespoň částečně připouští, že se jedná i o specifický způsob rekreace, předepisuje vyhláška vyjádření této funkce v podmínkách využití plochy. Do plochy rekreace se zahrádkářská kolonie zařazuje jen v případech, kdy rekreační funkce jednoznačně převažuje a není třeba ji omezovat z hlediska veřejných zájmů (aktualizace z roku 2021).

V návrhu Metropolitního plánu hl. m. Prahy se zdá, že zahrnutí zahrádkářských osad do zastavitelného nebo nezastavitelného území se odvíjí, dosti nečitelně, od nejbližších prostorových vazeb (např. vedle zástavby nebo navazující na zemědělskou plochu), ale neakcentuje potřeby v rámci širších urbanistických souvislostí. V konkrétním území pražské metropole by v plánovacích dokumentech také měly být zahrnuty i propracované podkladové analýzy zohledňující kvalitu a fungování stávajících osad a sofistikované posouzení jejich dlouhodobé oprávněnosti, a to sice metodicky relevantním, náležitým postupem (viz kap. *Metodika MEZA – komplexní hodnocení přínosu zahrádek pro město*).

Pražské stavební předpisy, i přes náznak příslibu kvalitativního pohledu, potvrzují zastaralý přístup k zahrádkářským osadám ve městě – za nezastavitelné považují jen okrajové a dokonce obtížně dostupné osady.

Vytěšňovat paušálně osady na okraj města je diskutabilní přístup, protože takové prostorové umístění naprosto nenaplní potenciál jejich přínosů pro aglomeraci ani potřeby obyvatel. Z dlouhodobé perspektivy se jedná o oddálení systémového řešení spojeného s ukotvením osad do systému zeleně sídla, než vnitřní město opět k osadám doroste.

Vhodnější způsob je cílené hledání prostorů tak, aby byla rovnoměrně poptávka po ZO pokryta. Kvantitativní potřeba osad je rovněž dána i hustotou osídlení, právě v tom pojetí, že osady jsou samozřejmou součástí standardní vybavenosti měst. V zahraničí je tak běžné, že jsou definovány standardy plochy nebo počet domácností a odpovídajícího zázemí – početní dispozice osad (např. 0,55 ha na 1 000 domácností). Pro konkrétní sídlo je třeba definovat hodnoty vlastní, které pokryjí reálnou kvantitativní potřebu obyvatel i kvalitativní potřebu z pohledů urbanistických systémů sídelní zeleně.

S tím zásadně souvisí časová a prostorová dostupnost zahrádek, a tedy i jejich faktická využitelnost. Parametr dopravy zásadně prorůstá i do infrastrukturního fungování města, v případě

nedostupnosti ZO se posílí zatížení dopravou a naopak při správném plánování je jejich umístění jedním z momentů udržitelné dopravy.

Do zahrádkářské osady se nyní v Praze dopravuje čtvrtina uživatelů pěšky, což je spolu s 5 % uživatelů dopravujících se na kole, jeden z dílků skládačky pro zdravou společnost. (Healthy City – WHO guideline). Třicet procent zahrádkářů se dopravuje městskou hromadnou dopravou, což je také ukazatelem dobře fungujících měst. Cílem by mělo být, aby se současná třetina podílu automobilové dopravy do ZO dále nezvyšovala, či lépe klesala.

Z pohledu časové dostupnosti, a tím i prostorově-urbanistického ukazatele, je nyní v Praze nejvíce zastoupená časová investice do cesty na zahrádku kratší než 15 minut (45 % zahrádkářů). Do 30 minut se do zahrádkové osady dopraví 78 % jejích uživatelů. Navyšovat dobu dopravy nad 30 minut je pro město už nevýhodné. Dojezdová vzdálenost nad hranici 45 minut (nyní ji absolvuje do 10 % uživatelů) má dopady jak na využitelnost osad, tak na strukturu zahrádkářů. Ovlivní i dostupnost potřebným skupinám a zejména zatíží sídlo individuální dopravou.¹

Podobné podrobné průzkumy a analýzy, jako ty výše uvedené, najdeme ve strategických dokumentech pro rozvoj zahrádkářských osad, jaké má např. ve Velké Británii zpracovaná většina municipalit. Živé, pravidelně aktualizované dokumenty zahrnují kromě vize fungování osad i hierarchizaci důležitosti zachování osad (nezrušitelné, dlouhodobě pachtované a ty, které se musí snažit, aby své místo prospěšnou politikou pro město obhájily).

V Česku dosud efektivní koncepční dlouhodobá práce se zahrádkářskými osadami citelně chybí. Přesto, že je zvyšující se zájem o zahrádky zřejmý (což kopíruje i zahraniční vývoj), města zatím reagují nesměle.

Jako klíčový se jeví vznik dokumentu Strategie rozvoje a fungování ZO. Podle zahraničních zkušeností a vzorů se jeví prospěšný, jak v efektivním plánování, tak v rozumném rozvoji osad. Takový dokument (strategie) je výhodný pro města i vlastní osady a měl by se i v našem prostředí co nejdříve etablovat.

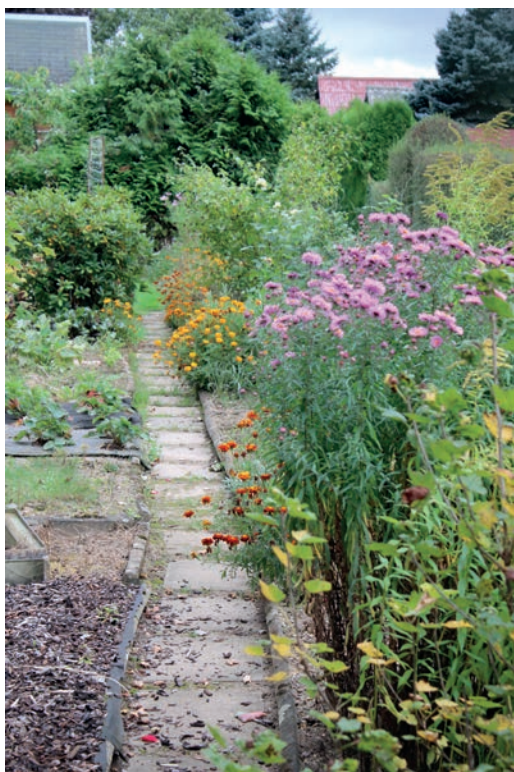
Sociální, ekologické i urbanistické přínosy zahrádkářské činnosti jsou známe a lze je promítnout jako vzorovou škálu pro lepší fungování jednotlivých osad. Osady by tak mohly, kromě správného fungování a reálného naplňování svých přínosů, lépe obhájit svoji existenci v rámci městských systémů, nalézt strategické partnery a mít v očích veřejnosti žádoucí pozitivní obraz.

Hodnotící kritéria, která se opírají buď o metodicky zpracovanou kvalitativní škálu, či o priority stanovené samotnými samosprávami, by měla města přijímat, a definovat tak svůj názor na fungování a očekávané přínosy ZO. Zpětnovazebně mohou samotné ZO interpretovat srozumitelné cíle a inspirovat se, v které oblasti se mohou kvalitativně zlepšovat.²

Město může například definovat své priority v oblasti hospodaření s vodou od jejího zachycování po znovuvyužití, zvyšování vsaku apod. Má možnost také stanovit určitá kritéria týkající se otevřenosti a prostupnosti osad či roviny environmentální a vzdělávací (např. cílená podpora biodiverzity, spolupráce se školami). Město tak získá nástroj, do kterého může vtělit své kvalitativní cíle, týkající se zahrádkových osad. To se pak může stát efektivním nástrojem navazujících strategií. Příkladem může být strategie Adaptace na změnu klimatu. Praha v něm má vytyčené cíle, a to konkrétně pro ZO, vnitrobloky apod. Tím, že je definuje a představí, se tato kritéria mohou začít naplňovat.

1 Výzkum provedený KZKA, ČZU v Praze, 2018–2021, počet respondentů 732, na území hl. Města Prahy. Dosud nepublikováno.

2 Konkrétní doporučení lze najít v Miovská, L., Halamová, J., Pšikalová, L., Včeláková, R. (2018). Aktualizace generelu zahrádkových osad v Praze: Zhodnocení současného stavu a možnosti dalšího vývoje. Souhrnná výzkumná zpráva, Praha: ČZU, příloha 9: s. 69

*Dvacet procent pražských zahrádkářů dorazí na svou zahrádku pěšky nebo na kole.
Fotoarchiv Lucie Miovské*

*Komplexnost pohledu na přínosy zahrádek proniká do oficiálních dokumentů jen pomalu.
Fotoarchiv Lucie Miovské*

Na osady by mělo být nově pohlíženo jako na plnohodnotnou součást měst, pro dosažení cíle kvalitního, plného a bohatého urbanistického standardu občanské vybavenosti (vedle parků, hřišť, diferencované sídlení zeleně – izolační, rekreační apod.).

Zohlednění kvalitativních a kvantitativních požadavků na zahrádkářské osady by se mělo promítnout nejen do vrstvy územního plánování, ale i do podrobnější vrstvy řízení měst. Ve spolupráci s širší odbornou i zahrádkářskou veřejností pak pomůže i k vlastnímu uchopení tématu městského zahrádkářství. Nepopíratelně se jedná o jeden z aspektů zlepšování životního prostředí obyvatel měst v ryzím slova smyslu.

Zahrádkářské osady v současnosti

Přestože by se mohlo zdát, že zahrádkaření je módní záležitostí poslední doby, kdy média opanovaly články se zaměřením na lokální produkci, samozásobitelství, bio, fair trade a podobná témata, není tomu tak. Zahrádkaření jako forma drobné zemědělské činnosti je člověku známá již od dob neolitu, kdy poprvé zkusil manuálními nástroji rýt půdu a začal cíleně pěstovat plodiny. Z tohoto pohledu se princip zahrádkaření prakticky nezměnil. I dnes pracuje zahrádkář především s ručními nástroji a ruce má neustále zabořené v půdě. I radost, když zahrádkář poprvé spatří první lístky z vyklíčeného semínka v jarním slunci, je určitě obdobná. Co se však měnilo a mění je společnost okolo, a proto i zahrádkaření bylo v různých dobách vnímáno jinak. Od extrémů, kdy zahrádky uvnitř obléhaných měst zachraňovaly před smrtí hladem v dobách válečných, po relaxační a oddechovou funkci v dobách klidnějších. Pro samotné zahrádkáře to však byla vždy především oáza klidu a radosti, kam se mohli uchýlit před každodenními strastmi života a věnovat se své vášni. A protože zahrádkář je tvor pracovitý, má většinou takové přebytky své úrody, že nezbyvá než se podělit se svou rodinou, přáteli, kolegy. I toto posilování sociálních vazeb je potřeba vnímat jako vedlejší produkt zahrádkaření.

Pohled na pražskou zahrádkářskou osadu v Libni. Fotoarchiv ČZS

Přes nesporná pozitiva, která s sebou zahrádkaření nese v oblasti environmentální, zdravotní i společenské, nedosahuje v České republice takového společenského uznání jako v jiných evropských zemích. Naštěstí se i zde pomalu mění společenské klima, které dosud vnímalo za-

Zahrádkářská osada Jenerálka nad Šáreckým údolím, Praha. Fotoarchiv ČZS

hrádkářeni jako pozůstatek socialismu a zcela opomíjelo fakt, že zahrádkářeni je fenoménem i ve státech jako je Rakousko, Německo, Švédsko, kde socialistické zřízení nikdy nepoznali. Tuto změnu společenského vnímání zahrádkářeni nemohla pominout ani současná politická reprezentace, která podpořila dvacet let trvající snahy o přijetí Zákona o podpoře zahrádkářské činnosti (221/2021 Sb.). Celou dobu stál v popředí těchto snah Český zahrádkářský svaz, který sice není jediným zahrádkářským spolkem, ale je největší a patří mezi nejpočetnější zájmové svazy v ČR. Ačkoli přežilo zahrádkářeni staletí, ukazuje se, že bez zákonné ochrany je jeho budoucnost, především ve městech, ohrožena.

Ploch pro zahrádkářskou činnost ubývá, jen podle statistik ČZS zaniklo mezi lety 2009–2019 na 2 000 zahrádkářských osad, což představuje cca 3500 ha zemědělské půdy. Města považují zahrádkářské kolonie za rezervoáry stavebních parcel a vůbec nepřipouštějí jejich význam jako součást městské zeleně, navíc bez dopadu na obecní pokladnu. Dalším důležitým aspektem nově přijatého „zahrádkářského zákona“ je uznání veřejné prospěšnosti zahrádkářské činnosti, což v konečném důsledku umožňuje městům a obcím mnohem lépe uchopit a včlenit plochy zahrádkářských osad mezi významné prvky územního plánování. Nakonec zahrádkářský zákon upravuje i působnost orgánů statní správy a samosprávy při podpoře zahrádkářské činnosti.

Výše zmiňovaný nedostatek vhodných ploch pro zahrádkářskou činnost především ve městech je jedním z největších problémů, které trápí zahrádkářské organizace v současnosti. Nejde přitom jen o rušení stávajících zahrádkářských osad, ale i o nedostatek vhodných ploch pro budování nových. Každá zahrádkářská osada vede dlouhý seznam čekatelů na parcelu. Oproti minulosti se nejedná jen o seniory, ale velmi často i o mladší generace, rodiny s dětmi, které hledají smysluplné využití volného času. K této skupině občanů se však města a obce staví mnohde velmi macešsky a na rozdíl od jiných volnočasových aktivit je odmítají podpořit. Věříme, že se tento přístup změní, neboť městská forma zahrádkářeni se bez nájemních ploch neobejde.

Na druhou stranu se ani město neobejde bez ploch, kde lze provozovat zemědělskou činnost. Ačkoli se nám to může zdát jako nemožné, může nastat doba, kdy z jakýchkoli příčin zkolabuje infrastruktura, logistika, atd. Potom získají na významu pojmy jako potravinová bezpečnost, potravinová soběstačnost. Pokud dnes zabetonujeme veškerou volnou půdu ve městech, už na ní

nikdy nic nevypěstujeme. Z tohoto pohledu nelze vnímat zahrádkářské osady jako rezervoár stavebních parcel, ale naopak jako rezervoár zemědělské půdy strategického významu. Jako příklad lze uvést Londýn za druhé světové války, kdy lidé rozorávali městské parky, aby mohli pěstovat potraviny. Jiný, ne tak fatální podhled na význam zahrádkářských osad, je třeba ten environmentální. V případě biodiverzity nemohou městské parky konkurovat druhové rozmanitosti zahrádkářských osad, z nichž mnohé skrývají i poklady v podobě historicky cenných odrůd.

Velmi častým problémem zahrádkářských osad je trvalé bydlení a následná postupná proměna původní zahrádkářské osady na chatovou, či dokonce vilovou čtvrť. Přestože je tento problém dáván ze strany měst a obcí za vinu zahrádkářským organizacím, není tomu zcela tak. Nejsou to přeci zahrádkáři, kdo umožňuje rozprodej pozemků do osobního vlastnictví, kdo povoluje stavby, kdo přiděluje čísla popisná a další povolení, která nakonec vedou k zániku zahrádkářské osady. Nechci to zcela otočit a dávat vinu jen orgánům samosprávy, ale je to holý fakt, že zahrádkářské organizace tahají v tomto případě za kratší konec.

V situaci, kdy se k parcele v zahrádkářské osadě dostanou lidé se spekulativními záměry, je pro zahrádkářskou organizaci nemožné bez součinnosti samosprávných orgánů tomuto cíli zabránit. I zde však nový zahrádkářský zákon dává obcím možnost, jak předejít černým stavbám a postupnému zastavění dané oblasti, pokud to obec nemá v plánu. Pokud obec danou oblast vede jako plochu zahrádkářských osad, tak získala v zákoně účinný nástroj, jak zahrádkářskou osadu zachovat. Zahrádkářský zákon totiž nově definuje nejen zahrádkářskou osadu, ale také zahrádkářskou činnost, kterou lze v zahrádkářské kolonii provozovat. Výstavba rodinných domů nebo trvalé bydlení mezi tyto činnosti rozhodně nepatří.

Zahrádkářské organizace se jednoznačně staví proti divoké výstavbě a změně povahy zahrádkářských osad. Zde se mohou obce spolehnout, že je vedení zahrádkářských osad v boji proti černé výstavbě podpoří. Bohužel nastávají i případy, kdy se do přeměny osady zapojují lidé blízcí radnici, a potom je boj o záchranu osady obzvláště složitý.

Velkým problémem, se kterým se potýkají zahrádkářské organizace, je členství a obzvláště členství ve výborech a představenstvech spolků. To ovšem není problém jen zahrádkářských organizací, ale spolků všeobecně. Jak se zdá, v současné společnosti převládá jakási nechuť k členství ve spolcích, případně být součástí nějaké organizované struktury. V našem případě se pak jeví jako zcela nelogické výroky o tom, že nám klesá členská základna, ale jedním dechem dodáváme, že zájem o zahrádkářství roste. Obojí je však pravda a tématem by se mohli zabývat spíše sociologové než zahrádkáři.

Zahrádkáře však trápí praktické dopady této skutečnosti. Zahrádkářské organizace stárnou, ve vedení organizací nedochází k přirozené obměně funkcionářů. Velmi často jsou organizace paralyzovány právě nedostatkem schopných a ochotných členů převzít na sebe odpovědnost za chod organizace. Že je to často schválně funkce je zřejmé a jen málo lidí je ochotno věnovat svůj volný čas na úkor rodiny, takřka bez finanční odměny a nakonec sklídit kritiku od členů, kteří sice vědí nejlépe, jak se to má dělat, ale „nehnou prstem“. V gesci mají tito lidé nejen vlastní chod osady, zajištění energií, opravu společných zařízení a komunikaci vně osady s orgány a institucemi, ale především komunikaci uvnitř osady. Tady jde především o práci s lidmi, a ta je nejsložitější. Udržet v osadě pořádek a zároveň dobré sousedské vztahy je v dnešní době téměř nadlidský úkol. Tady bychom museli asi opět zabrousit do sociologie, která by nám možná zdůvodnila tu změnu společnosti k výraznému nárůstu individualismu a neochoty ke kompromisu i v případě dlouholetých sousedských vztahů. Co se dříve řešilo tzv. přes plot a končilo podáním ruky a možná i panáčkem něčeho ostřejšího, dnes řeší právníci obou stran.

Velmi často se setkáváme s kritikou, že zahrádkářské osady jsou příliš uzavřené okolnímu světu, že by se měly více otevřít. Je potěšující zde zmínit, že v tomto ohledu pozvolna dochází k po-

Současná podoba zahrádkářské osady v Lysé nad Labem. Fotoarchiv ČZS

zitivnímu vývoji. Rozšiřuje se počet osad, ve kterých se pořádají akce pro děti nebo i dospělé, v podobě jakýchsi sousedských slavností, kam jsou zváni obyvatelé okolních čtvrtí. Řada osad má klubovny, ve kterých pořádají odborné přednášky, které jsou zpřístupněny i široké veřejnosti. Zřejmě jsme, jako společnost, ještě nedospěli do okamžiku, kdy bychom přes osadu mohli naplánovat zcela otevřenou cyklostezku nebo trasu pro pěší. Jsem však přesvědčen, že při dobré vůli je možné hledat řešení, které umožní zvýšit průchodnost osad, ale zároveň zahrádkářům ponechá dostatečné soukromí a pocit bezpečí.

I přes celou řadu problémů, se kterými se musí zahrádkářské osady vypořádat, věřím, že pozitiva, které zahrádkářské osady přinášejí, jim zajistí budoucnost. Jak nás poučila historie, i vývoj zahrádkaření procházel různými etapami. Střídaly se vlny většího zájmu i jakéhosi ochlazení vztahu k vlastnímu pěstování. Zájem o produkční plochy nahradil zájem o relaxační funkci zahrady. Doby, kdy se lidé styděli za truhlíky na balkoně, jsou pryč. Dnes vidíme hrdost nad vlastnoručně vypěstovanou rostlinkou, patřičně prezentovanou na sociálních sítích. Zahrádkaření je takový fenomén, že si své místo našel v každé době a společnosti. I přes znalosti a technické vymoženosti třetího tisíciletí v nás pořád dřímá ten neolitický zahrádkář a stejná touha něco si vypěstovat.

Brno: Územní plán a město k žití, občané pro zeleň a zahrádky

Níže se pokusím nastínit proces projednávání návrhu nového územního plánu z pohledu zástupkyně zahrádkářů a obyvatelky města, která společně s dalšími sdílí obavy o další osud jak zahrádek, tak zeleně ve městě obecně.

Nový územní plán pro Brno¹ se připravuje dvacet let, v posledních letech prostřednictvím Kanceláře architekta města (KAM). Ve složitém období pandemie v roce 2020 proběhlo veřejné projednání návrhu územního plánu, upravená verze byla opakovaně veřejně projednána v letošním roce před prázdninami, před koncem roku 2021 je plánováno třetí projednání dalších úprav návrhu územního plánu. Schválení územního plánu Zastupitelstvem města Brna se očekává v létě 2022.

Při projednávání územního plánu obce

- se občané mohou podle pravidel stavebního zákona č. 183/2016 Sb. účastnit veřejných projednání územního plánu a v dané lhůtě podávat připomínky a námítky, nebo se připojit k věcně shodné připomínce zástupce veřejnosti²,
- od 1. 7. 2023 bude pouze možné (s nabytím účinnosti nového stavebního zákona 283/2021 Sb.).³ v rámci veřejného projednání podávat ve lhůtě písemné připomínky,
- mohou občané na základě zákona o obcích č. 128/2000 Sb. vstupovat do procesu také přes zastupitelstvo obce, které územní plán schvaluje.

Připusťme si myšlenku, že kapacita území není nekonečná. Na určitou plochu se vejde určité množství obyvatel, kteří potřebují určitý prostor k životu, aby se ve svém městě cítili dobře (pohodlně, bezpečně, zdravě), tudíž aby ke svému městu měli dobrý vztah. Aby je nebrali jen jako nezbytnou noclehárnu při zaměstnání a na víkend neprchali na čerstvý vzduch na venkov a do přírody. Prvním předpokladem je tedy střízlivý odhad počtu obyvatel, kterým má město sloužit. V Brně však došlo k ambicióznímu posunu.

¹ Portál územního plánování Upravený Návrh (2021), PUP, [online], dostupné z: <https://brno.cz>

² Zákon č. 183/2006 Sb. o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon) zrušen k 1. 7. 2023

§23 Zástupce veřejnosti

- (1) Veřejnost může být při pořizování návrhu územně plánovací dokumentace zastupována zmocněným zástupcem veřejnosti.
- (2) Zástupcem veřejnosti může být fyzická nebo právnická osoba plně způsobilá k právním úkonům. Zástupce veřejnosti musí zmocnit nejméně jedna desetina občanů obce s méně než 2 000 obyvateli nebo nejméně 200 občanů příslušné obce, kteří uplatňují věcně shodnou připomínku k návrhu územně plánovací dokumentace. Zástupce veřejnosti může zmocnit rovněž nejméně 500 občanů kraje nebo nejméně jedna desetina občanů kterékoli obce na území kraje s méně než 2 000 obyvateli nebo nejméně 200 občanů obce na území kraje, pokud podali věcně shodnou připomínku k návrhu zásad územního rozvoje.

³ Zákon č. 283/2021 Sb. stavební zákon účinný od 1. 7. 2023

§97 **Připomínky:** (1) Do 15 dnů ode dne veřejného projednání může každý uplatnit písemně své připomínky k návrhu územně plánovací dokumentace a vyhodnocení vlivů, zpracovává-li se. K připomínkám uplatněným po stanovené lhůtě nebo uplatněným ve věcech, o kterých bylo rozhodnuto v nadřazené územně plánovací dokumentaci, se nepřihlíží.

Přestože demografické prognózy v Brně ještě v roce 2013 predikovaly stárnutí obyvatelstva a úbytek podílu lidí v produktivním věku⁴, což je v souladu s vývojem jinde ve „staré“ Evropě, návrh nového územního plánu vyšel z jiného předpokladu. Zatímco předchozí vysoká prognóza počtu obyvatel do roku 2056 byla 396 tisíc⁵, nově zpracovatel územního plánu stanovil *nárůst počtu obyvatel očekávaný ve vysoké variantě populační prognózy*⁶ do roku 2066 celkem 464 tisíc obyvatel! Pro představu dnes má Brno 382 tisíc obyvatel a „přírůstek“ 82 tisíc obyvatel představuje další „město“ o velikosti mezi Zlínem (74,4 tis. obyvatel) a Pardubicemi (91,7 tis. obyvatel).⁷

Tím ovšem územní plán vytvořil enormní tlak na území, aby se tam všichni předpokládání obyvatel vešli. Je potřeba koncentrovat, stavět do výšky, stavět téměř všude, na všech dostupných plochách. V zásadě panuje konsenzus ohledně nové výstavby v brownfieldech, která uspokojí část poptávky po bydlení a povede k rozvoji těchto opuštěných lokalit. Podobně je většinově akceptována přiměřená zástavba proluk ve městě. Ovšem u zásahů do zeleně nastává problém, a zde se do soukolí dostaly také brněnské zahrádky, které dosud existují rozptýleně ve struktuře celého města Brna, a které trvale čelí tlaku na zrušení. Zahrádkářské osady, toto specifikum města a podle mnohých příznivců i jeho chloub, jsou technokraty často brány jen jako rezerva pro výstavbu. Přičemž sami developéři nepopírají, že polovinu bytů prodávají jako investiční, často pro krátkodobé pronájmy, studentské bydlení nebo bydlení firemních zaměstnanců. Pokud se podíváme na minimalistické výměry bytových jednotek – často 1+1,⁸ nejsou to byty např. pro rodiny s dětmi. V konfrontaci snahy stavět bydlení pro budoucí občany města a trendu postupné cenové nedostupnosti bydlení pro „běžnou populaci“ vzniká začarovaný kruh, neboť většinou v nových bytech nenajdeme ty očekávané obyvatele, kteří mají ve městě trvalé bydliště a za kterými jdou do rozpočtu města příjmy.

Rubem tohoto hladu vše zastavět je, že současní „starousedlíci“, skuteční občané města, jsou postupně utlačováni další a další výstavbou ve svém okolí. Tam, kde měli výhled z oken, se tyčí „trošku přerostlý“ bytový dům, kudy chodili na procházku, je soukromá cesta k novým vilkám. Tam, kde chodili na zahrádku, než dostali výpověď, jsou zpustlé pozemky, na které město pozapomnělo, a teď zde přežívají lidé bez domova. Občanům se postupně snižuje kvalita života ve městě, někdy i hodnota vlastní nemovitosti. Kdo má možnost, pořídí si pohodlný dům mimo město, ostatně boom bydlení na venkově už nastal.

Podle mého názoru je potřeba otočit optiku pohledu a město ponechat jeho občanům, což znamená realisticky připravit i územní plán. Jistě je potřeba umožnit rozvoj a město není časová konzerva, ale smyslem územního plánování je zajistit proporční existenci všech funkcí ve městě. Možná dokonce připustit, že všechno se tam nevejde. Podstatnou složkou vyváženého prostředí ve městě je propojená a promyšlená struktura sídelní zeleně, která je rovnocenná ostatním funkcím města.

4 Seidenglanz, D., Toušek, V., Chvátal, F. (2013): Prognóza demografického vývoje města Brna a jeho okolí, Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, Centrum pro regionální rozvoj, Brno: s. 64

5 Strana 41 tamtéž

6 Textová část odůvodnění pro druhé veřejné projednání, 9.2.4. POPULAČNÍ PROGNÓZA, str. 412:

Se zohledněním faktického počtu obyvatel tak nízká varianta představuje pro cílový rok 2066 311 tis. obyvatel, střední varianta 395 tis. obyvatel a vysoká varianta 464 tis. obyvatel. Z uvedeného demografického vývoje vyplývají pro návrh územního plánu následující doporučení: Územní plán by měl disponovat takovými kapacitami návrhových ploch, které umožní nárůst počtu obyvatel očekávaný ve vysoké variantě populační prognózy. (Textová část odůvodnění pro druhé veřejné projednání (pdf), [online], dostupné z <https://brno.cz>)

7 Údaje podle sčítání obyvatel 2021. (Počet obyvatel v obcích k 1. 1. 2021, ČSÚ, [online], dostupné z <https://czso.cz>)

8 Mezi nabídkami developerů v Brně lze najít byty o výměře 25–27 m², dokonce 23 m² (!), kde určitou kompenzací je terasa, ovšem takový „hotelový pokoj“ není vhodný pro dlouhodobé bydlení.

Brigáda (ZO Tesla Brno – Královo Pole).
Foto: Jan Synak

Náš včelař (ZO Tesla Brno – Královo Pole).
Foto: Jan Synak

Už v roce 2020 se projevil silný vztah obyvatel k zeleni a tlak na ochranu zelených ploch, když při prvním připomínkování⁹ návrhu nového územního plánu města Brna podalo přes 30 zástupců veřejnosti námítky zaměřené přímo k řešení otázek zeleně a zahrádek, resp. ochrany klimatu. Jen brněnští zahrádkáři podali 16 námitek, které podpořilo přes 9 500 Brňanů. Podle vlastního průzkumu Českého zahrádkářského svazu nový územní plán navrhuje zrušit cca 130 ha stávajících zahrádkářských osad ČZS v Brně! To se týká víc jak poloviny dnešních fungujících organizací, kterých je v Brně celkem přes 80. Lze se důvodně domnívat, pokud bychom započítali i další zahrádkáře a spolky, kteří nejsou členy ČZS, návrh územního plánu může ohrozit další existenci až dvou třetin současných zahrádkářských lokalit ve městě Brně. Zahrádky podpořil i otevřený dopis¹⁰ odborníků a odbornic iniciovaný akademiky a akademičkami z Masarykovy univerzity upozorňující na velký sociální, přírodovědný, kulturní a klimatický význam ohrožených zahrádek a také jejich roli při zadržování dešťových vod či zajišťování biodiverzity.

Při debatě o zeleni a zahrádkách v územním plánu mezi městem Brnem jako zadavatelem územního plánu a KAM jako pořizovatelem na straně jedné a zástupci veřejnosti a zahrádkářů na straně druhé nebylo jádrem problému vymezení ploch zahrádek označených písmenem „I“¹¹, tedy zahrádkářských osad, které se nacházejí většinou mimo centrum města, často navazují na krajinou zeleň a mají svá pravidla (jsou určeny hlavně pro individuální rekreaci formou zahrádkaření, zahradní chaty mají omezenou velikost a je požadováno zastoupení zeleně na min. 80 % pozemku). Zde je v zásadě konsenzus a případné výtky na nežádoucí pokusy o černou zástavbu jdou spíše na vrub (ne)důslednosti stavebního úřadu.

Podstatou dlouhé brněnské debaty je existence zahrádek, které leží v plochách městské zeleně označených písmenem „Z“, kam spadají nejvýznamnější brněnské zahrádkářské lokality kolem centra města, často s dlouhou historií. Např. zahrádky na Kraví hoře byly založeny v roce 1934 a jsou druhé nejstarší v Brně (nejstarší byly Schreberovy zahrádky z roku 1907, které zanikly

⁹ Celkově bylo podáno při projednání v roce 2020 přes 8 000 připomínek (číslo zahrnuje námítky zástupců veřejnosti i námítky a připomínky jednotlivců), při opakovaném projednání upraveného návrhu v roce 2021 to byla asi polovina. Zdroj: *Tisíce lidí požadují změny v novém územním plánu Brna*, NESEHNUTÍ, [online], dostupné z <https://nesehnuti.cz>

¹⁰ *Návrh územního plánu města Brna o zeleni přemýšlí jak v 80. letech*, [online], dostupné z <https://denikreferendum.cz>
Návrh brněnského územního plánu ohrožuje budoucnost zahrádek a další zeleně – otevřený dopis (nejen) odborné veřejnosti, [online], dostupné z <https://Petice.com>

Nový územní plán navrhuje v Brně likvidaci přes 50 % zahrádek, [online], dostupné z <https://EnviWeb.cz>

¹¹ Závazná textová část nového UP města Brna (pdf), s. 71, 6.3.3.14. PLOCHY ZAHRADEK, [online], dostupné z <https://www.bрно.cz>

v 60. letech minulého století). Zahrádkářská organizace na Žlutém kopci vznikla v roce 1959, na Červeném kopci jsou zahrádky od konce 40. let minulého století. Zastánci integrace zahrádkářských osad do ploch městské zeleně „Z“ argumentovali na jednáních samotnou definicí v územním plánu (viz tabulka), kterou podle nich už dnes zahrádky svým komunitním charakterem mnohde splňují. Zadavatel a zpracovatel územního plánu oponovali potřebou rozšíření bytové výstavby, kterou plánuje již aktuální územní plán (např. Žlutý kopec, Červený kopec) nebo potřebou změnit zahrádky na městskou zeleň, resp. park (např. Kraví hora, přičemž zde je potřeba upřesnit, že celá jedna strana Kraví hory je již dnes park, zahrádky jsou pouze na části kopce, dále jsou zde plochy sportu, hvězdárna a další).

Pro opakované projednání územního plánu v roce 2021 byla upravena definice ploch městské zeleně „Z“ tak, že zpracovatel nově připustil existenci zahrádek v plochách městské zeleně, ovšem pouze ve vyjmenovaných lokalitách a s podmínkou zpracování územní studie.¹² Ale zároveň ještě více zobecnil, až vyprázdnil samotnou definici městské zeleně (viz tabulka).

Vymezení ploch s rozdílným způsobem využití – srovnání formulací pro **plochy městské zeleně Z**

územní plán verze 2020

PODMÍNKY VYUŽITÍ PLOCH MĚSTSKÉ ZELENĚ

- Hlavní je využití pro ochranu a rozvoj přírodních a krajinných hodnot a pro zlepšení a stabilizaci mikroklimatických podmínek na území města ve veřejně přístupné zeleni.
- Přípustné je využití související, podmiňující nebo doplňující hlavní využití a využití pro relaxaci.

doplnění definice návrh zahrádkářů – leden 2021

PODMÍNKY VYUŽITÍ PLOCH MĚSTSKÉ ZELENĚ

- Hlavní je využití pro ochranu a rozvoj přírodních a krajinných hodnot a pro zlepšení a stabilizaci mikroklimatických podmínek na území města ve veřejně přístupné zeleni, **pro relaxaci a kolektivní zahrádkaření (především v zahrádkových osadách a komunitních a otevřených zahradách).**
- Přípustné je využití související, podmiňující nebo doplňující hlavní využití.

územní plán verze 2021

PODMÍNKY VYUŽITÍ PLOCH MĚSTSKÉ ZELENĚ

- Hlavní je využití pro poskytování ekosystémových služeb ve veřejně přístupných plochách zeleně.
- Přípustné je využití související, podmiňující nebo doplňující hlavní využití a využití pro relaxaci.

Víceméně příznivým důsledkem debat obou stran byla snaha zástupců města najít náhradní plochy pro nové zahrádkářské osady. Zatím jsou v jednání pozemky v oblasti městských částí Tuřany a Brněnské Ivanovice, což je sice poněkud výlet na kraj města, ale mohla by tím být pokryta alespoň určitá část poptávky. Nové plochy, pokud by se realizovaly všechny, nabízí necelých 20 ha (oproti 100–130 ha ohrožených zahrádek v Brně).

12 SPECIFICKÁ REGULACE PRO SPOLKOVOU ZAHŘÁDKÁŘSKOU ČINNOST: Zahrádkářskou činnost je možné provozovat ve vybraných návrhových plochách „Z“ za splnění následujících kumulativních podmínek:

- zahrádkářskou činnost je možné provozovat pouze v návrhových plochách „Z“ dle níže uvedeného seznamu,
 - rozsah a prostorové uspořádání zahrádkářské činnosti musí být prověřeno územní studií,
 - zahrádkářská činnost může být provozována pouze formou spolkové činnosti výlučně na pozemcích města.
- (Závazná textová část nového UP města Brna (pdf), s. 70, [online], dostupné z: <https://www.brno.cz>)

Z námitek zahrádkářů k územnímu plánu vyplynulo, že změny ploch zahrádek na jiné plochy je žádoucí minimalizovat, za rušené zahrádky je nejvhodnější hledat kompenzaci vymezením jiných ploch pro zahrádkaření v dané lokalitě. Změna fungujících zahrádkářských osad na „městské parky“ z úrovně direktivního určení územním plánem je zbytečná, protože propojení veřejných prostranství a zahrad lze řešit individuálně podle místních poměrů. Plochy zeleně ve městě by měly být řešeny tak, aby vhodnou kombinací zajistily jak průchodnost územím a „pasivní relaxaci“ ve veřejném prostoru, tak aktivní trávení volného času v zahrádkách. Je potřeba si uvědomit, že zahrádky v blízkosti bydliště jsou snadno dostupné pěšky či MHD.¹³

Zachování dlouhodobě fungujících zahrádek jako součásti městské zeleně přináší další benefit v uchování biodiverzity (viz kap. *Ekologická dimenze zahrádkářských osad*), což zvyšuje kvalitu života obyvatel města a kvalitu zdravého prostředí celkově. Také je potřeba zdůraznit, že podle dosavadních zkušeností zahrádkářů, pokud jsou prostory pravidelně navštěvované, zde vzniká neformální kontrola a omezuje se vandalismus.

„Současný stávající stav této lokality umožňuje dokonce život a výskyt zákonem chráněných živočichů – ještěrky zelené, slepýšů, různých druhů čmeláků, samotářských včel, motýlů – dokonce i jasoně červenoookého. Viděl jsem osobně několikrát tento, dle našich zákonů, kriticky ohrožený druh, který je dokonce z celosvětového hlediska považován za velmi zranitelný. Mimo tyto extrémně vzácné výskyty je zde při pozorném sledování možno vidět i hodně druhů nočních motýlů, rovněž i velmi vzácné druhy, ale i zájce a vzácně jsem pozoroval, když byl klid, i srnky, zmiň, atd.“

(citace slov zahradníka a zahrádkáře Milana Sýkory na základě vlastních pozorování,
ZO ČZS Vysoká, Brno-Štýřice)

Velmi specifické téma v územním plánu je v neposlední řadě protipovodňová ochrana města Brna. Řeka Svitava protéká spíše průmyslovými částmi města, ale i zde lze najít enklávy zahrádek, ovšem kolem Svatky se nachází velké tradiční zahrádkářské oblasti např. v Komíně nebo Žabovřeské louky. Pro zahrádkáře nastává otázka, zda budou moci dál pokračovat v činnosti vedle plánovaných protipovodňových opatření a zda bude po nezbytných úpravách možná koexistence zahrádek např. v retenčním prostoru¹⁴, kde územní plán sice vylučuje nové stavby a oplocení, ale připouští sportovní a volnočasové aktivity a změny stávajících staveb. Pokud nechceme, aby okolí řek sloužilo jen jako prostor, kde se čeká povodeň, bude potřeba dobrá vůle zúčastněných k tomu se dohodnout, jaká vhodná opatření umožní využívat rekreační potenciál takových území. A to včetně toho, za jakých podmínek mohou kolem řek fungovat cyklisté, dětská hřiště, veřejná vybavenost i zahrádkáři. Tato debata je teprve na začátku.

13 Na základě průzkumu Územního sdružení ČZS Brno-město v roce 2020 mezi vlastními organizacemi jsme zjišťovali **docházkovou vzdálenost** členů podle PSČ bydliště; např. ZO Kraví hora 1: z okolí jsou 2/3 zahrádkářů, ZO Kraví hora 2: ze sousedství je 75 % zahrádkářů, ZO Brno Tesla (Královo Pole): 79 % je místních. To znamená, že bydlí přímo v místě nebo v sousední městské části a na zahrádku chodí pěšky nebo jedou 1–2 zastávky veřejnou dopravou.

14 Závazná textová část nového UP města Brna (pdf), s. 54, RETENČNÍ PROSTOR, [online], dostupné z <https://www.bрно.cz>

Zahrádkářská kolonie v Tuřanech – případová studie

Když si u mě úřad městské části Brno-Tuřany objednával zoologický průzkum na pozemcích v jejich katastru na jihu Brna¹, moc se mi do toho nechtělo. Bydlím na severu Brna, kde je město obeháno prstencem krásných lesů. Kdežto jih je pro mne skoro jako Sahara. Ještě když vyšlo najevo, že se jedná o zahrádkářskou kolonii o rozloze asi tři hektary v blízkosti brněnského mezinárodního letiště! Smyslem průzkumu, jak mi sdělil starosta, by mělo být stanovení přírodní hodnoty pozemku s ohledem na jeho budoucí určení v rámci přípravy územního plánu. A chystaný územní plán tomuto místu nevěs-til nic dobrého – přeměnu na skladiště a haly.

Přesto jsem se pustil do práce. Pro posouzení jsem použil všechny podklady, které pro dané území existují, doložené údaje z databází apod.², a samozřejmě vlastní průzkumy. Zjistil jsem, že tato zahrádkářská kolonie byla založena v padesátých letech minulého století, ale už na mapách z 19. století je toto trojúhelníkovité území znázorněno jako plocha porostlá stromy (pravděpodobně pastevní les) s malým rybníkem. V současnosti je území obklopené poli a letištní plochou. Díky vstřícnosti zahrádkářů jsem v rámci území mohl použít celé spektrum zoologických výzkumných metod, od líčení živolovných pastí na drobné savce po odchyt ptáků do sítí. Výsledky byly překvapivé: deset druhů savců, třicet šest druhů ptáků, čtyři druhy obojživelníků a tři druhy plazů. To na maličké území obklopené téměř pustinou není vůbec špatné.

Ukázalo se tedy, že zahrádkářská enkláva je ze zoologického hlediska velmi zajímavá. Na jižním okraji města Brna je velice málo přírodních a přírodě blízkých ploch a tato zjevně patří k těm nehodnotnějším v katastru Tuřan.

Její výjimečnou charakteristiku dotváří plocha bývalého rybníka, na jehož dně byly vyhloubeny tůně (slouží jako zdroj vody na zalévání). Zahrádky tvoří směs různých typů hospodaření od zcela intenzivního pěstování zeleniny za pomoci pesticidů a umělých hnojiv přes hospodaření téměř podle regulí přírodních zahrad až ke zcela extenzivnímu využití jako rekreační plochy se soliter-

Tůň v zahrádkářské kolonii v Tuřanech.

Foto: Mojmír Vlašín

1 Vlašín M. (2020). Posouzení ekologické hodnoty pozemku p. č. 4045 v k. ú. Tuřany (Znalecký posudek, rukopis, uloženo na ÚMČ Tuřany)

2 Např. Homolka, M. (2020). Data o obratlovcích z okraje Tuřan

ními stromy a jednou či dvakrát ročně sekaným trávnikem. Tato mozaika je velmi výhodná pro velké spektrum druhů, včetně druhů zvláště chráněných.

Ze zajímavých druhů bych vyzvedl především mloka skvrnitého, dva druhy skokanů a ještěrku obecnou. Z ptáků je důležitý výskyt tuhýka obecného, který je nejen druhem chráněným podle zákona o ochraně přírody a krajiny, ale i podle evropské směrnice o ptácích. Krásně zbarveného samce se mi podařilo dokonce chytit do sítě a okroužkovat. Rovněž hojný výskyt koroptve a křepelky je v tomto prostoru velmi významný. Znamé „pět peněz“ křepelk i čířkání koroptví zde bylo slyšet každý podvečer. Také chocholouše už v jiných částech města najdete jen stěží a zde i hnízdí! Celkově bylo v území zahrádkářské kolonie zjištěno 16 zvláště chráněných druhů živočichů, z toho polovinu tvořili ptáci. Můj závěr zněl, že z pohledu ochrany biodiverzity (biologické rozmanitosti) je důležité ponechat území v dosavadním užívání jako zahrady a nedovolit jeho zástavbu. Starosta i zahrádkáři to uvítali, a v dalším návrhu územního plánu se plocha změnila zpět na zahrádky resp. zemědělskou půdu. Dokonce si u mě městská část objednala další studii, která by jim měla poradit, jak v zahrádkářské kolonii biodiverzitu ještě zvýšit. Nyní jsem se už pustil do práce s větší chutí.

Především jsem navrhl, aby přestali na většině ploch používat pesticidy a umělá hnojiva, přestali pálit zahradní zbytky a začali ve větší míře kompostovat. Dále jsem navrhoval speciální opatření, které mají za cíl zlepšení podmínek života některého z druhů živočichů, kteří mohou celoročně anebo po část roku obývat území zahrádek. Ani v jednom případě se nejedná o druh, který by mohl způsobit škodu na produkci zahrádky, v mnoha případech se však jedná o druhy, které naopak pomáhají biologické regulaci škodlivých organismů. Vybírám jen některá navržená opatření:

Plazník

Je vhodné vybudovat na nezastíněném stanovišti úkryt pro plazy v podobě rámu z kulatiny o rozměrech $4 \times 4 \times 1$ m s výplní z větví, štěpků a zeminy. Plazník lze vyrobit dle konfigurace terénu i obdélníkového tvaru anebo menšího rozměru. Nejmenší doporučená velikost je $2 \times 2 \times 1$ m. (Vlašín M. (2020). Jak založit líhniště neboli hadník, Veronica č. 1/2020, s. 44–45)

Hmyzí domek

Hmyz žije téměř všude, je ho spousta druhů a ty mají různé nároky na životní prostředí. Některým druhům můžeme pomoci instalací hmyzího domku, který simuluje přírodní dutiny. Pokud bude umístěn do suchého a osluněného kouta zahrady, brzy bude obydlen samotářskými včelami a jiným hmyzem.

Ještěrka obecná. Foto: Mojmír Vlašín

Přástevník kostivalový. Foto: Mojmír Vlašín

Snopky pro hmyz

Suchá stébla s duší (celík kanadský, bez černý, topinambur apod.) je vhodné nastříhat na délku asi 30 cm a přivázat k tyčce, kterou je možno zapíchnout do země. Takové snopky rády obsazují především samotářské včely.

Výsev nektarodárných druhů rostlin

Nabídku potravy je možné doplnit výsevem vhodných nektarodárných druhů (brutnák, svazenka, vičenec, vojtěška).

Hromady písku

Hromady písku jsou často samotářskými včelami i jinými druhy hmyzu využívány k hnízdění. Bylo by proto vhodné rozmístit dvě hromady písku (přibližně 2–4 m³). Nikdy by neměly být na vyložené stinné místo, spíše na osluněném. Osídlení písečných hromad může trvat někdy 2–3 roky a v některých případech se nemusí podařit.

Svazenka vratičolistá. Foto: Mojmír Vlašín

Suchá zídka / gabion

Mnoho druhů hmyzu, ale také ještěrky nebo slepýši rádi využívají suché zídky. Jsou to zídky postavené z kamenů bez použití malty, betonu či jiného pojiva. Alternativou k suché zídce je postavení gabionu, který má výhodu především v tom, že je bezpečný (samovolně se nerozpadne) a je možné použít jakýkoliv druh kamene. Do náplně gabionu je možno použít i kusy betonu a staré cihly.

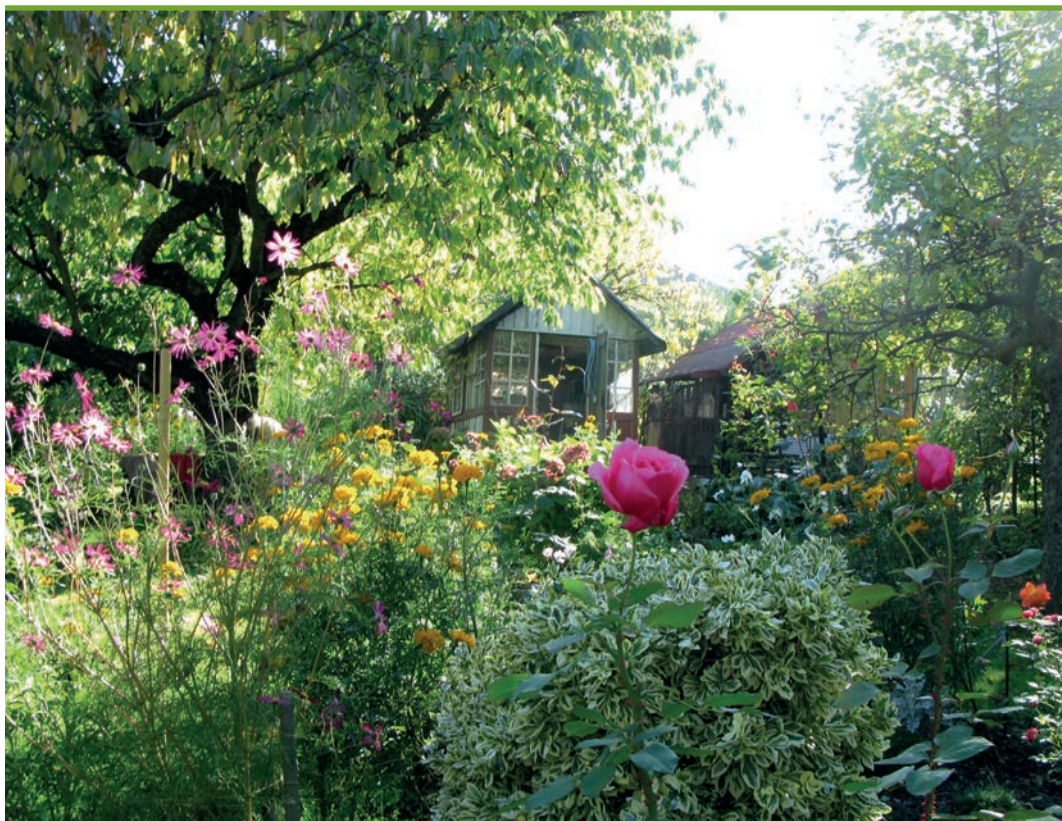
Mrtvé dřevo

V zemědělské krajině současnosti velice chybí mrtvé dřevo. Je proto vhodné ponechat mrtvé stromy v zahradě do rozpadu. Tj. – pokud strom samovolně odumře – nekácet jej a nevykopávat pařez. Strom zakrátit tak, aby při vyvrácení či odlomení větve nemohl způsobit vážná zranění a nechat jej do rozpadu. Takovýto strom osídlí celá řada dřevobytných brouků a dalších druhů hmyzu, které jinak v běžné krajině nemají kde pobývat. To se může týkat jak ovocných stromů, tak stromů původně lesních (buk, bříza, smrk).

Ted' budu s napětím čekat, co z toho v Tuřanech opravdu zrealizují! A budu jim držet palce.

Metodika MEZA – komplexní hodnocení přínosu zahrádek pro město

Ačkoliv je v posledních letech hojně poukazováno na vícečetné přínosy zahrádkářských osad pro městský organismus, objevuje se v diskusích o jejich smyslu i řada argumentů proti jejich existenci. Někteří urbanisté pohlíží na tato území jako na plochy bez potřebné infrastruktury, estetických hodnot, bez jasného a zřetelného účelu. Jako problém může být vnímán i exkluzivní charakter zahrádkových lokalit – umožňují rekreaci pouze omezené skupině obyvatel a představují tak privatizovaný veřejný prostor. Tento argument nabývá na síle v situaci, kdy zahrádkářská lokalita představuje překážku pro prostupnost území, ať už se jedná o silniční dopravu nebo o chůzi. Zahrádky jsou občas označovány za zdroj zápachu, hmyzu, hlodavců, pylu a podobně. Rozporné pohledy na význam a hodnotu zahrádkářských osad mohou vyústit ve vášnivé diskuse a animozity zvláště tehdy, když se jedná o změnu využití – resp. rušení – zahrádkářských osad. Přitom často chybí informace, které by diskusím o konkrétních lokalitách dodaly faktický rámec a mohly by zároveň posloužit jako podklad pro rozhodování a současně pro zpracování územních plánů a studií, strategických plánů apod.

Zahrádkářská osada Ořechovka v Praze 6. Foto: Lucie Miovská

I proto vypracoval v letech 2016–2018 mezioborový tým¹, koordinovaný Janem Dostalíkem z Katedry environmentálních studií FSS MU, metodiku MEZA (Metodika hodnocení městských produkčních a zahradních ploch).² Jedná se o nástroj pro komplexní zhodnocení zahrádkářských osad, jehož využití je otevřené co nejširšímu okruhu potenciálních hodnotitelů. Metodiku může použít kdokoliv se základními uživatelskými dovednostmi internetu, orientující se v katastru nemovitostí či mapových aplikacích a schopný jednoduchého dotazování a pozorování v terénu. Mohou ji tedy využít jak obecní samosprávy a úředníci, tak i odborná veřejnost – a také samotní zahrádkáři a jejich organizace, zejména Český zahrádkářský svaz.

Metodika, certifikovaná v roce 2018 Ministerstvem životního prostředí, hodnotí zahrádkářské osady ze tří hledisek – **urbanistického**, **socioekonomického** a **ekologického**. Každý z těchto tří okruhů obsahuje konkrétní, bodově hodnotitelné ukazatele. Díky tomu je možno mezi sebou porovnávat aktuální stav lokalit v rámci příslušného katastrálního území obce. Metodika může sloužit jak přímo zahrádkářským osadám, tak obci, jako podnět, kde jsou ještě rezervy a jak celkové bodové hodnocení zvýšit.

V **urbanistické části** se hodnotí postavení lokality v územním plánu, forma uživatelského vztahu, dopravní dostupnost (preferovány jsou ekologicky šetrné způsoby dopravy), zásobování vodou a elektřinou, výskyt záplavového území či přítomnost infrastruktury, vybudované a sdílené členy organizace. Obzvláště se cení, plní-li osady městotvornou funkci, tedy pokud oživují prostor, který by jinak zůstal nevyužit – například jsou-li v blízkosti železniční trati. Negativně jsou naopak hodnoceny developerské tlaky, vedoucí k zastavění území.³

V oblasti **socioekonomické** je zohledněn vnitřní život osady a míra její otevřenosti vůči okolí. Hodnotí se vývoj a funkčnost členské základny, spolkové akce i akce pro školy a veřejnost, využití společných zařízení organizace i vztahy s obcí. Vedle stále častějšího rekreačního využití představují zahrádky plochu určenou k nezanedbatelné samozásobitelské produkci. Tato funkce, často podceňovaná v současných diskusích, by měla být zachována i nadále. Proto metodika hodnotí intenzitu produkčního využití ploch, ale také zastoupení stromů a keřů. V ekonomické části je rovněž sledován způsob využití výpěstků, jejich sdílení a výměna anebo dělení se o zahradní mechanizaci pořízenou spolkem.

Třetí část metodiky komplexně hodnotí **přínosy zahrádek pro životní prostředí**. Zjišťuje jak umístění lokality vzhledem k chráněným prvkům přírody a systému sídelní zeleně města, tak případnou míru eroze půdy, formu zásobování vodou, využívání kompostu pro likvidaci zahradních odpadů, podíl chemického hnojení a ochrany před škůdci. V části zaměřené na podporu biodiverzity se zaměřuje mimo jiné na chov včel, výskyt neregulované vegetace či pěstování starých/krajových odrůd ovoce.

Jádro metodiky sestává ze série tabulek, které obsahují v každé kategorii ukazatel (např. „Vnější prostupnost území“) a varianty odpovědi (např. „Veřejnost může bez omezení procházet lokalitou/veřejnost má omezený přístup do lokality/veřejnost nemá přístup“), z nichž každá má určité bodové ohodnocení. Navíc jsou zde u každého ukazatele uvedeny indikátory, které je třeba sledovat (např. „otevřenost a uzavřenost pěšin, cest, plotů, zídek, bran a branek“), doporučené

1 Jako autoři metodiky jsou uvedeni Jan Dostalík, Lucie Sovová, Lucie Miovská, Zbyněk Ulčák, Radoslava Krylová, Lukáš Kala, Vojtěch Pelikán a Eva Fraňková.

2 Přípravě metodiky předcházela terénní průzkum na pěti brněnských zahrádkářských lokalitách (Červený kopec, Juranka, Sadová, Medláňky a Židenice (části Ve vinohradech, Údolíček a Vyšehrad), viz Sovová a kol. (2017/2018) Zahrádkářské osady v Brně: příležitost pro zkoumání lidí a přírody. *Geografické rozhledy*, 27 (2), str. 28–31

3 K metodice MEZA mohou být i výhrady. V nedávných diskusích upozornil Jan Vávra, že je sporné, zda by měl tlak developerů snižovat skóre dané zahrádkářské plochy. Ondřej Nečáskému chybí v hodnocení kritérium výskytu nelegálních, tzv. černých staveb, což je problém zejména na privátně vlastněných zahrádkářských plochách.

zdroje informací, upřesnění způsobu zjišťování a podobnější poznámka. Celý text metodiky, který podrobně vysvětluje její fungování, cíle, možnosti a limity, včetně klíčové přílohy – samotné tabulky ke zpracování, jsou volně ke stažení na <https://enviro.fss.muni.cz/zahradky>. Tamtéž najdete i ukázkou, jak byla metodika využita pro hodnocení brněnské zahrádkové lokality Červený kopec. S případnými dotazy se můžete obrátit na Jana Dostalíka (dostalik@fss.muni.cz) či Zbyňka Ulčáka (ulcak@fss.muni.cz).

Klíčovým cílem metodiky MEZA je zhodnotit jak silné, tak i slabé stránky zahrádkářských osad a umožnit toto hodnocení co nejširšímu okruhu hodnotitelů, včetně uživatelů zahrádek samotných. Proto vychází výběr otázek a indikátorů z požadavků úspěšnosti, jednoduchosti a uživatelské vstřícnosti. Věříme, že metodika bude využívána co nejvíce a přispěje ke zkvalitnění diskusí kolem významu zahrádkářských osad a jejich budoucnosti.⁴

⁴ Kapitola je výrazně upravenou verzí článku: Ulčák, Z., Pelikán, V. (2018). Metodika výzkumníků z Masarykovy univerzity hodnotí přínos zahrádkářských osad pro město. *Zahrádkář, Český zahrádkářský svaz*, č. 1: s. 58–59

Historie a současnost zahrádkářských osad v Británii

Zatímco ve střední Evropě se zahrádkářské kolonie začaly objevovat ve druhé polovině 19. století ve městech, v Anglii se první zahrádkářské osady, „allotment gardens“ či krátce „allotments“, vynořily už v 18. století, zčásti ve městech, ale především na venkově.¹ Slovo „allotment“ přitom znamená něco jako „přidělený pozemek“, tedy něco, co mi má být přiděleno, či na co mám dokonce nárok. A občané Spojeného království (s výjimkou obyvatel Severního Irska a centrálního Londýna) mají dnes skutečně právní nárok na přidělení pozemku k pěstování ovoce a zeleniny (a případně i k chovu králíků a slepic).

Zahrádkářská osada na poloostrově Ardnamurchan ve Skotsku. Foto: Petr Jehlička

Abychom porozuměli této zvláštní skutečnosti, je nutno se na okamžik ponořit do bouřlivé anglické historie. Mezi léty 1700 a 1860 schválil britský parlament více než 3 500 zákonů, které umožnily velkým vlastníkům privatizaci (uzavření, ohrazení) více než 2 milionů hektarů tzv. *commons*, tedy lesů, mokřadů, pastvin či vrchovišť, které bychom u nás nazvali třeba „lada“ či „občina“ a které venkované využívali k pastvě, ke sběru paliv, píce, podestýlky, stavebního materiálu, ořechů, hub, bylin apod. Uzavírání občin doprovázely kontroverze, protesty, násilné vyhošťování. Jeho výsledkem bylo ožebračení drobných vlastníků půdy, kteří bez polštáře *commons* již nedokázali samostatně hospodařit. Přišli i o půdu, kterou ještě měli a pokud neodešli do měst, stali se zemědělskými nádeníky na velkých farmách.² Chudoba, zoufalství a kriminalita na ven-

1 Acton, L. (2015) *Growing Space – a history of the allotment movement*. Nottingham, Five Leaves Publishing

2 Neeson, J. M. (1993). *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700–1820*. Cambridge University Press, Cambridge

kově i ve městech rostly a od osmnáctého století se rozvíjela snaha poskytnout chudým pozemky k pěstování potravin, které by jim umožnily kvalitnější výživu. Odtud koncept „allotment“.

Skutečný rozmach hnutí za přidělené pozemky pak nastal ve století devatenáctém. Na přelomu 19. a 20. století bylo jednotlivých „allotments“ už kolem půl milionu, a oproti původním, spíše venkovským záhumnům nyní většinu tvořily – a dosud tvoří – městské zahrádky, jak je známe i v ČR. Standardní nárok na plochu zahrádky činí 250 m² (tradičně deset dosud užívaných plošných jednotek „rod“³), dnes ale často přidělené pozemky tvoří jen polovinu této plochy.

Na začátku 20. století nastává důležitý zlom v pozici zahrádkářských osad v Británii. Zatímco zajišťování a provozování zahrádkářských ploch bylo až dosud záležitostí dobrovolnou, zastřešovanou filantropií, nadacemi či vzájemně podpůrnými spolky samotných zahrádkářů, stává se nyní poskytování ploch k pěstování potravin povinností místních úřadů, tedy ekvivalentu našich obecních úřadů či úřadů městských částí. Podle dosud platného zákona z r. 1908⁴ je místní úřad povinen aktivně vyhledávat pozemky, které by poskytl k pronájmu zájemcům o zahrádky, pokud se takových místních zájemců objeví alespoň šest. Tento zákon dokonce explicitně umožňuje vyvlastnění⁵ (či „nucený pronájem“) pozemků a jejich zakoupení resp. pronájem místním úřadem k využití jako zahrádkářské kolonie. Další významný zákon o zahrádkách vyšel r. 1925⁶ a omezuje pravomoc místních úřadů zbavovat se pozemků, které poskytují jako „allotments“. Pokud chce např. obec změnit funkci pozemku, který sloužil jako prostor pro zahrádkáře, či jej prodat, musí si k tomu vyžádat ministerský souhlas.⁷ Už tři roky předtím stejnojmenný předchůdce tohoto zákona definoval „allotment garden“ jako plochu, která „nepřesahuje 40 „rods“ (1 000 m²) a je využívána nájemcem k pěstování ovoce a zeleniny především pro spotřebu svou a své rodiny“.

Zajímavá je otázka výše nájmu. Zákon tuto výši nijak nespecifikuje. Výjimkou je zákon o zahrádkách z roku 1950⁸, který šalamounsky prohlašuje, že výše nájmu zahrádkářské plochy se odvíjí od „částky, kterou může nájemník rozumně očekávat“. V realitě jsou ale částky za pronájem zahrádek i ve velkých městech velmi nízké. Jeden z autorů (DK), který si pronajímá zahrádku od místního úřadu v jihozápadní Anglii, platí ročně £ 42 (asi 1 250 Kč).

Počty zahrádek dále prudce rostly a vyvrcholily v době druhé světové války. Britská vláda zahájila kampaň *Dig for victory* (volně přeloženo: Motykami k vítězství) již v roce 1939 s cílem zvýšit tehdejší počet 819 000 „allotments“ o půl milionu. Občané se akce chopili s nadšením, vytvářeli různá sdružení a pěstovali potraviny na pastvinách, podél železnic, v parcích, na letištích a dokonce na vybombardovaných pozemcích, kde bylo třeba odvézt desítky tun stavebního odpadu. V roce 1944 existovalo odhadem již 1,75 milionu zahrádek typu „allotment“.

Po druhé světové válce nastal útlum zájmu o zahrádkářskou činnost. Příčinou mohl být i pokles cen potravin díky nastupujícímu průmyslovému zemědělství. Řada ploch pro zahrádkářství přestala sloužit svému účelu, byla prodána nebo zastavěna. Tak mezi léty 1979 a 1997 bylo odprodáno téměř 10 000 byvších zahrádek ročně a v polovině devadesátých let jich zůstalo jen kolem 300 000. V novém tisíciletí ale nastal dramatický a dlouhodobý obrat, přepisovaný rostoucím ekologickému citění, vědomí duševních a fyzických přínosů zahrádkářství, snahám zajistit si zdravé a nekontaminované potraviny a zahušťování výstavby (a tedy omezování zahrad u domů).

3 „Rod“, resp. „pole“, je dosud používaná archaická britská míra, původně se jednalo o jakousi tyč na pohánění volského spřežení.

4 Small Holdings and Allotments Act 1908

5 *compulsory purchase*

6 Allotments Act 1925

7 Ministr smí ze zákona dát souhlas, pokud „je patrné, že vymístění zahrádkářů dostanou vhodnou náhradu, nebo taková náhrada není nutná či není proveditelná“. Ministerský souhlas není nutný, pokud pozemky mají úřadem primárně stanovený jiný účel a jako zahrádky jsou využívány pouze dočasně.

8 Allotments Act 1950

Městská komunitní zahrádka v Londýně. Foto Petr Jehlička

Proto činí čekací doba na přidělení zahrádky v některých městech či městských částech roky, někdy i desetiletí.

Zajímavý projekt na regeneraci zahrádkářských osad v novém miléniu proběhl v letech 2002–2006 díky nadaci *Esmée Fairbairn Foundation*, která do něj investovala milion liber. Iniciativa *Allotments Regeneration Initiative* umožnila zahrádkářským sdružením regenerovat a rozšířit existující zahrádkářské osady a zavést nové komunitní modely, které doplňují dosavadní municipální zahrádkářské sítě. V některých případech to znamenalo spolupráci s místními úřady při hledání a zajišťování nových pozemků, obnovu nevyužívaných zahrádkářských osad a jejich infrastruktury, či vyjednání dlouhodobých smluv o užívání s místními vlastníky půdy. I nezávisle na této iniciativě někteří zemědělci nabízejí půdu zahrádkářům. Znamé jsou např. *Chynahall Allotments* v Cornwallu, na jihozápadním konci Anglie, které vznikly v r. 2008. Rodinná farma manželů Hickových s podporou jednoho z celostátních zahrádkářských sdružení nabídla rodinám z okolních městeček na své půdě pronájem pozemků s tím, že budou trvale kultivovat nejméně 75 % nájemní plochy a sami si vybudují velkou část infrastruktury. *Chynahall Allotments* dnes vzkvétají a velký přínos má z celé akce i samotná farma – vedle nájemného získala u „svých“ zahrádkářů i odbyt pro své masné produkty a hnuj. Zahrádkáři si pak chválí obvyklé vícečetné benefity zahrádek, včetně nové komunity, jejíž se cítí součástí.

Je třeba dodat, že ačkoliv velkou část současných britských zahrádek stále poskytují občanům místní úřady, bývají většinou i tyto „obecní“ zahrádkářské osady demokraticky spravovány samotnými zahrádkáři, kterým úřady delegují řadu pravomocí. Taková zahrádkářská sdružení například spravují seznamy čekatelů, vybírají a platí nájemné, pečují o společné prostory a o bezpečnost či organizují společné akce.

Navzdory velmi příznivé legislativě, která ukládá britským místním úřadům zachovávat i aktivně vyhledávat pozemky pro městské zahradničení v návaznosti na poptávku po nich, jsou i zde existující zahrádky, stejně jako v České republice, pod obrovským tlakem ze strany developerů, zejména ve větších městech. Přitom poptávka stále roste, a to i v souvislosti s nedávnou pandemickou krizí. Ta i v Británii nasvítla křehkost globálních potravinových sítí a význam zahrádek jako určité jistoty a bezpečného prostoru, zejména pro nízkopříjmové skupiny a etnické menšiny. Doufejme, že se tento vhléd odrazí ve větším důrazu městských plánovačů na jejich zachování a další rozvoj v budoucnosti. Přispět k tomu může také tlak občanské společnosti a rostoucí důraz v britském územním plánování na zelenomodrou infrastrukturu, jejíž jsou zahrádky součástí.

Zahrádkářské osady a legislativa

První část tohoto příspěvku je věnována legislativě v oblasti zahrádkářských osad a jejímu vývoji v České republice. Druhá část je zaměřena na zahraniční právní úpravu ve vybraných evropských zemích.

Zahrádkářské osady v období do roku 1990

Do roku 1990 plnil při zřizování zahrádkářských (tehdy zahrádkových) osad klíčovou roli stavební zákon (zákon č. 50/1976 Sb.), na jehož základě mohly být zahrádkové osady zřizovány pouze územním rozhodnutím. Výrazný rozvoj zahrádkářských osad nastal v 70. letech minulého století na základě usnesení vlády (1975), kteréuložilo obcím a městům včlenit do územních plánů plochy pro zahrádkářské osady, a výnosu ministerstva zemědělství (1977) o přidělování pozemků nevhodných pro zemědělskou velkovýrobu zahrádkářským organizacím k trvalému nebo přechodnému využití pro zřízení zahrádkářských osad. Vzhledem k tomu, že zahrádkářská činnost byla z formálního hlediska před rokem 1990 prováděna pouze pod záštitou Českého zahrádkářského svazu, byla práva a omezení dána nejen tehdy platnými právními předpisy, ale rovněž vnitřními pravidly svazu. Pozemky pro zřízení zahrádkářských osad v této době přiděloval a jejich vlastníkem byl stát.

Zakládání osady Skalka. Výstavba vzorové osady Na Skalce v Praze 10 – Strašnicích byla zahájena v roce 1959. Fotoarchiv ČZS

Zahrádkářské osady po roce 1990 a v současnosti

Po roce 1990 řešil problematiku zachování zahrádkářských osad zákon o půdě (zákon č. 229/1991 Sb.), který stanovil ve prospěch zahrádkářských osad režim zajišťující nájemci předkupní právo na pozemek či prodloužení nájmu až o 10 let (maximálně do roku 2001). Zákon č. 95/1999 Sb. následně stanovil podmínky pro úplatný převod pozemku na základě písemné žádosti oprávněného uživatele pozemku v zahrádkových nebo chatových osadách zřízených na základě územního rozhodnutí nebo existujících již před 1. říjnem 1976.

V současné době je zřízení zahrádkářské osady možné pouze na základě vydaného územního rozhodnutí. Ustanovení § 80 odst. 2 současného stavebního zákona (zákon č. 183/2006 Sb.), jež stanoví, které změny využití území vyžadují vydání územního rozhodnutí, na rozdíl od předchozí právní úpravy taxativně nevyjmenovává zahrádkářské osady. To způsobovalo komplikace při zakládání nových osad, neboť pojem zahrádkářská osada se v jiných právních předpisech nevyskytoval. Nyní tento pojem zavádí nově přijatý zahrádkářský zákon.

Zahrádkářské osady se rozkládají na pozemcích soukromých, obecních a státních. Užívání pozemků do účinnosti zahrádkářského zákona bylo upraveno pachtovními či nájemními smlouvami

podle občanského zákoníku, zákona o obcích a zákona o Státním pozemkovém úřadu. Od účinnosti zahrádkářského zákona se nově uzavírané pachtovní a nájemní smlouvy řídí tímto zákonem. Omezení vlastníků půdy či nájemců vyplývají zejména z individuálních ujednání v pachtovních či nájemních smlouvách, z povinností stanovených obecnými právními předpisy a v případě zahrádkářských osad také z osadního řádu.

Podmínky pro zřizování a užívání cest, užívání médií a staveb vyplývají obecně z územního plánu a územního rozhodnutí (tzn. v minulosti z původního a aktuálně ze současného stavebního zákona). Při řízení o vydání územního rozhodnutí mohou být vyslovena dodatečná omezení vydaná dotčenými orgány, např. vodohospodářským či drážním úřadem.

Pokud při zřizování zahrádkářské osady byla třeba odebírat povrchová voda, bylo a je to možné pouze na základě povolení příslušným orgánem na základě zákona č. 138/1973 Sb., o vodách (v současnosti zákon č. 254/2001 Sb.). Při budování vodovodních přípojek v zahrádkářských osadách bylo postupováno podle vyhlášky o vodovodních a kanalizačních přípojkách, které se považují za vodohospodářská díla (vyhláška č. 29/1975 Sb.), a v současné době podle zákona o vodovodech a kanalizacích (zákon č. 274/2001 Sb.).

Cesty uvnitř zahrádkářské osady byly a jsou řešeny již dlouhodobě zejména neformálním vymezením prostoru v zahrádkářské osadě, přístupové cesty k osadě pak případně věcným břemenem. Připojení k elektrině bylo dříve i nyní záležitostí jednotlivých osad, značná část zahrádkářských osad přístup k elektrické energii neměla a stále nemá; v případě zájmu o zřízení přípojky je třeba jednak smluvního vztahu s dodavatelem elektrické energie a často také zřízení věcného břemene na pozemku.

Stavby společenské uvnitř zahrádkářské osady patří buď vlastníkově – zahrádkáři nebo svazu, případně jsou pronajaty od třetí osoby; stavby soukromé jsou pak většinou ve vlastnictví konkrétních zahrádkářů – v případě svazu pak jejich členů. Užívání těchto staveb musí pak být v souladu se stavebním určením dané stavby (jak podle původního, tak i současného stavebního zákona). V případě, že by tento účel měl být jiný, je třeba stavebnímu úřadu ohlásit stavební záměr, popř. požádat o stavební povolení.

Případná další omezení neodporující právním předpisům si mohou smluvní strany vymezit v pachtovní či nájemní smlouvě.

Právní vztahy vzniklé přede dnem účinnosti zahrádkářského zákona

Vznik nájmu nebo pachtu, jakož i práva a povinnosti vzniklé přede dnem nabytí účinnosti zahrádkářského zákona, se posuzují podle dosavadních právních předpisů. To znamená, že stávající smlouvy jsou platné a účinné, není je potřeba měnit nebo uzavírat nové. Ustanovení § 6 odst. 7 až 9 zahrádkářského zákona upravující výpověď a finanční vyrovnání v případě ukončení nájemního či pachtovního vztahu se použije i na nájem a pacht pozemku pro zahrádkářskou činnost vzniklou přede dnem účinnosti zákona.

V případě, že stávající smlouvy skončí, např. uplynutím doby, tak nové smlouvy se již musí uzavírat v souladu s ustanoveními zahrádkářského zákona k pachtu a nájmu.

Zahrádkářský zákon

Cesta k zahrádkářskému zákonu trvala od prvních návrhů až po současné přijaté znění dlouhých 20 let (2001–2021). Celkem byly předloženy čtyři návrhy zákona, které skončily v různých fázích legislativního procesu, z nichž až ten poslední úspěšně prošel celým legislativním procesem.

Zákon byl vytvořen za velké podpory Ministerstva zemědělství a předložen jako poslanecký návrh do Poslanecké sněmovny, kde byl dne 31. ledna 2020 schválen v prvním čtení, dne 3. prosince ve druhém čtení a 20. ledna 2021 ve třetím čtení. Zákon byl podpořen peticí, kterou podepsalo více než 24 000 občanů a která byla projednána v Senátu.¹ Senát zákon schválil se změnami dne 17. března 2021. Znění ze Senátu se změnami bylo dne 25. května 2021 přehlasováno Poslaneckou sněmovnou v původním znění. Dne 26. května byl zákon odeslán prezidentovi Miloši Zemanovi k podpisu, který ho dne 1. června 2021 podepsal. Zahrádkářský zákon byl uveřejněn ve Sbírce zákonů dne 9. června 2021 pod číslem 221/2021 Sb. a je účinný od 1. prosince 2021.

CO ZAHRÁDKÁŘSKÝ ZÁKON UPRAVUJE:

1. **Veřejnou prospěšnost** zahrádkářské činnosti a jejích subjektů, zejména v rámci organizovaného zahrádkářství.
2. **Definice pojmů** vztahujících se k zahrádkářské činnosti (např. zahrádkářská činnost nebo zahrádkářská osada). Některé pojmy časem vymizely z právního řádu ČR (zahrádková osada) nebo nebyly definovány vůbec.
3. **Způsob přenechání pozemků k zahrádkářské činnosti**, smlouvy o pachtu a nájmu, smluvní vztahy a délky nájmu apod.
4. **Působnost orgánů veřejné správy** – potřebnou **součinnost orgánů státní správy a samosprávy** (Státní pozemkový úřad, obec, Ministerstvo zemědělství) při podpoře zahrádkářské činnosti v rámci vykonávání svých působností.

Příklady zahraničních právních úprav v kontextu evropského práva

Na Slovensku byla v roce 1997 přijata zásadní právní úprava schválením zákona č. 64/1997 Z. z., *o užívání pozemkov v zriadených záhradkových osadách a vypořádání vlastníctva k nim*. Slovenský zákon upravuje užívání pozemků ve zřízených zahrádkových osadách na základě nájemního stavu, který tento zákon zřizuje, včetně stanovení roční výše nájemného. Zákon rovněž upravuje postup obvodních pozemkových úřadů, vlastníků pozemků, nájemců a uživatelů pozemků ve zřízených zahrádkových osadách a Slovenského pozemkového fondu v řízení o pozemkových úpravách podle jiného právního předpisu za účelem vypořádání vlastnictví ve zřízených zahrádkových osadách. Pro potřeby zákona se definuje pojem „zřízená zahrádková osada“ a „nájemce nebo uživatel pozemků“ ve zřízené zahrádkové osadě a také se limituje plocha jednotlivých zahrádek. Zákon se nevztahuje na vypořádání vlastnictví k pozemkům ve zřízených zahrádkových osadách, pokud k nim bylo zřízeno právo osobního užívání. Zákon výslovně upravuje užívání pozemků ve zřízených zahrádkových osadách a vypořádání vlastnictví k nim.

Ve **Spolkové republice Německo** upravuje zahrádkářskou činnost komplexně speciální „Spolkový zahrádkářský zákon“ (Bundeskleingartengesetz, BKG). Zákon vymezuje, kdy je „zahrádka“ zahradou, a kdy není. Definuje, že trvalá zahrádka je zahrádka na ploše, která je v územním plánu pevně stanovena pro trvalé zahrádky. Zákon upravuje „zahrádkářskou obecnou prospěšnost“, kdy stanoví, že zahrádkářská organizace je uznána příslušnými zemskými úřady jako obecně prospěšná, když je zapsána ve spolkovém registru, podrobuje se pravidelným kontrolám, a když stanovy určují, že tato organizace výhradně či převážně směřuje k podpoře zahrádkářství a odborné péči jejích členů; dosažené příjmy jsou použity pro zahrádkářské účely a při zániku orga-

¹ Pro přijetí Zákona o podpoře zahrádkářské činnosti se přihlásila řada občanů formou petice a také vědci, například Petr Gibas (Sociologický ústav AV ČR) a Petr Jehlička (Etnologický ústav AV ČR), kteří byli pozvaní a vystoupili na veřejném slyšení Výboru pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva a petice k petici v Senátu Parlamentu České republiky (1. 2. 2021).

nizace je její majetek použit pro zahrádkářské účely. Zákon upravuje optimální velikost zahrádky a stavby na ní. Zákon dále upravuje nájem zahrádky, výši nájmu, dobu trvání nájemní smlouvy, formu výpovědi z nájmu, důvody výpovědi, odškodnění při výpovědi z nájmu. V případě vypovězení nájemní smlouvy na trvalou zahrádku je obci stanovena povinnost poskytnout nebo pořídit vhodný náhradní pozemek.

V **Rakousku** byl Spolkový zákon o úpravě zahrádkářských vztahů (zahrádkářský zákon) schválen již v roce 1958. Ustanovení Spolkového zákona se až na výjimky nevztahuje na zahrádky na vlastním pozemku. Spolkový zákon definuje zahrádky jako pozemky o výměře 120–650 m², které neslouží výdělečné činnosti nebo rekreaci, které se mohou nacházet v zahrádkářské kolonii nebo mimo ni. Spolkový zákon upravuje dobu nájmu, jeho omezení, vzorové nájemní smlouvy, výši nájemného u vzorových nájemních smluv, výpověď a jejich zrušení. Upravují se podnájemní a jednotlivé nájemní smlouvy, nájemné, náhrady a výpověď z těchto smluv. Dále Spolkový zákon stanoví, že po skončení nájemního poměru může nájemce požadovat od vlastníka pozemku náhradu jím nebo podnájemci vynaložených nákladů, které byly nezbytné nebo nutně vynaloženy za účelem zahrádkářského využívání. Spolkový zákon rovněž řeší právní úkony spojené s převodem zahrádky, včetně úmrtí podnájemce. Spolkový zákon definuje pro potřebu zákona zahrádkářské spolky a zahrádkářské svazy a stanoví jejich povinnosti. Specifikou Rakouska je, že pro Vídeň je platný „Vídeňský zahrádkářský zákon – Zákon o zahrádkách“ z roku 1996, který je speciální podřízenou úpravou (lex specialis) ve vztahu ke Spolkovému zákonu.

V **Polsku** je zahrádkářská činnost významně podporována státem a je upravena zákonem o rodinných zahrádkách. Cílem zákona o rodinných zahrádkách je zdůraznit pozitivní roli přidělování rodinných zahrádek, definovat zahrádku jako oblast společenského života, což přispívá k uspokojení sociálních, volnočasových a rekreačních potřeb veřejnosti, zejména rodin s dětmi, důchodců a osob se zdravotním postižením, a zajistit vytváření podmínek pro aktivní a zdravý životní styl a ochranu životního prostředí a přírody. Proto je podle tohoto zákona nezbytné zajistit další existenci a rozvoj rodinných zahrádek jako stálou infrastrukturu obcí, které by měly být vzaty v úvahu v procesu jejich vývoje ve prospěch současných a budoucích generací.

V **Dánsku** bylo zakládání zahrádek nařízeno královským výnosem již v roce 1826. V roce 2001 přijalo Dánsko nový zahrádkářský zákon, který zavedl pojem „trvalé zahrádkářské oblasti“. Ty mohou být zrušeny pouze v případě, že je danou oblast nutné využít z důvodu zásadní společenské potřeby. Tou však není výstavba obytných či administrativních budov. Zrušení osady musí předcházet vybudování náhradní osady. Statut trvalé zahrádkářské oblasti mají všechny existující, nové a státem vlastněné osady.

V **rámci Evropy funguje již od roku 1926 Evropská liga zahrádkářů** (Office International du Coin de Terre et des Jardins Familiaux²), která je zájmovým sdružením národních svazů, jejichž členové jsou majiteli či nájemci malých zahrádek. Tato unie popisuje mimo jiné ekonomické a společensko-kulturní funkce zahrádkářské činnosti tak, že v obcích a ve městech zlepšují kvalitu života snížením hluku nebo vázáním prachu pěstovanou zelení v hustě obydlených oblastech. V rámci životního prostředí dochází k ochraně biotopů a snížení znečišťujících látek v ovzduší. Evropská unie zahrádkářů doporučila všem zahrádkářským národním svazům, kde není součástí právního řádu „zahrádkářský zákon“, aby jednaly s poslanci a členy vlády o jeho nezbytnosti a podílely se intenzivně na jeho přípravě a projednání v příslušných orgánech, v jejichž kompetenci je jeho schválení.

2 <http://www.jardins-familiaux.org>

Medailonky

RNDr. Petr Daněk, Ph.D. je sociální geograf. Přednáší politickou geografii a filozofii geografie na Geografickém ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Koordinuje výzkumný projekt *Prostory tiché udržitelnosti* (<https://tichaudrzitelnost.geogr.muni.cz/cs/>), který podpořila Grantová agentura ČR. Má v Brně jen maličkou zahrádku, protože rád tráví čas v přírodě mimo město.

Ing. Lenka Dubová se v rámci doktorského studia i řešení vědeckých projektů na Fakultě sociálně ekonomické na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem věnuje přínosům zelené a modré infrastruktury ve městech a zajímá se rovněž o institucionální aspekty a motivace zúčastněných aktérů. Ráda cestuje nejen do přírody, ale i za poznáním soudobé architektury.

Mgr. Barbora Duží, Ph.D. působí na Ústavu geoniky Akademie věd ČR, oddělení environmentální geografie v Brně. Zaměřuje se na produkci potravin menšího formátu a zahrádkaření a vybrané environmentální problémy současné společnosti. Spolupracuje s nevládními organizacemi, zabývající se environmentální výchovou a turismem. Aktivně odpočívá na zahrádce a v ovocném sadu v zahrádkářské osadě.

Mgr. Petr Dvořák, Ph.D. je environmentální geograf, působí na Ústavu geoniky Akademie věd ČR, kde se primárně věnuje tématu obnovitelných zdrojů energie a faktorům, které působí na jejich prostorové rozmístění. Zabývá se také venkovským prostorem a studiem změn krajiny. Ve volném čase sází stromy a společně s rodinou pečují o zahradu.

Petr Gibas, MSc., Ph.D. je antropolog a geograf působící v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR. Věnuje se krom jiného otázkám spojeným s domovem a jeho vztahem k bydlení a také problematice postsocialistického města, jeho plánování a vyjednávání městských prostor, zejména těch spojených s prožitkem domáckosti. Proto se věnuje výzkumu zahrádkářských osad, spolupracoval na výzkumu bezdomovectví (v Praze a Plzni) a vedl i výzkumný projekt zaměřený na kutilství a svépomoc. Je držitelem prémie Otto Wichterleho pro začínající vědce a spoluautorem několika knih včetně např. *Pražské zahrádkové osady: Stíny minulosti, nebo záblesky budoucnosti* z roku 2013 či *Kutilství: Od udělej si sám po DIY* z roku 2020.

Ing. Marek Hekrle studuje doktorské studium na Fakultě sociálně ekonomické na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, v rámci kterého se zaměřuje na ekonomii životního prostředí a na preference obyvatel týkající se městské zeleně. Současně zde působí jako vědecký pracovník na projektech zabývajících se ekonomickým hodnocením a aplikováním analýzy nákladů a přínosů. Jeho zálibou je staré čínské umění bonsaj, které pěstuje.

Environmentální geograf **RNDr. Petr Jehlička, Ph.D.** je výzkumným pracovníkem v Sociologickém ústavu a v Etnologickém ústavu Akademie věd ČR. Vystudoval zeměpis a matematiku na Univerzitě Karlově v Praze a doktorát ve společenských a politických vědách získal na Univerzitě Cambridge ve Velké Británii. Ve svém výzkumu se věnuje udržitelné produkci a spotřebě potravin v rámci formální a neformální ekonomiky. Jeho dalším výzkumným zájmem je politika životního prostředí ve střední a východní Evropě a v poslední době také nerovnosti v geografii poznání. Novinky týkající se jeho výzkumu je možné sledovat na jeho profilu na ResearchGate <https://www.researchgate.net/profile/Petr-Jehlicka-2> a na Twitteru @jehlicka_petr.

RNDr. Naďa Johanisová, Ph.D. je ekologická ekonomka. Zaměřuje se na kritické přístupy k ekonomickým dogmatům a na tzv. ekonomické alternativy, jako je družstevnictví a sociální solidární ekonomika, z nepeněžních ekonomik se zabývá městským zahrádkářstvím. Je autorkou řady článků i několika knih a popularizátorkou environmentálně-ekonomických témat (např. *Kde peníze jsou služebnictvem, nikoliv pánem* či *Ekonomičtí disidenti*). Působí na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Pečuje o zahrádku vlastní i svěřenou od obce a velmi ji to baví, i když to moc nestíhá.

Daniel Keech, Ph.D. je výzkumným pracovníkem v Countryside and Community Research Institute, součástí University of Gloucestershire v jihozápadní Anglii. Zaměřuje se na městské zahradnictví, kulturní krajiny a udržitelnost. Dříve pracoval pro řadu neziskových organizací, zaměřených na životní prostředí a potraviny. S rodinou obhospodařuje nejen vlastní zahradu a zahrádku od obce, ale zahradníci i na půdě sousedů, kterým „platí“ vyprodukovanými potravinami včetně medu. Při návštěvách Brna, kde vyučuje na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity, ho okouzly zahrádkářská osada na Kraví hoře, komunitní Otevřená zahrada a meruňkové sady v Hustopečích.

Další informace: <https://www.researchgate.net/profile/Daniel-Keech>

Stanislav Kozlík je předseda Českého zahrádkářského svazu. Původním povoláním manažer dopravní firmy se zaměřením na kamionovou dopravu. Několik let také spolumajitel dopravní firmy. Postupem doby se jeho aktivity pozvolna přesunovaly od byznysu ke spolkové činnosti. Kromě členství v několika zájmových spolcích je také zastupitelem obce Skalka u Kyjova. Členem Českého zahrádkářského svazu je od roku 1997, od roku 2004 je předsedou základní organizace ČZS Skalka, od roku 2009 místopředsedou a od roku 2014 předsedou Českého zahrádkářského svazu. Ve svých 41 letech se stal historicky nejmladším předsedou Českého zahrádkářského svazu. Jednou z hlavních priorit, se kterými vstupoval do funkce předsedy, bylo prosazení tzv. Zahrádkářského zákona. Proces přijetí tohoto zákona byl v letošním roce úspěšně završen.

Ing. Jan Macháč, Ph.D. je environmentální ekonom působící jako pedagog a vědecký pracovník na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem na Institutu pro ekonomickou a ekologickou politiku (IEEP). Ve svém výzkumu se věnuje především vodnímu managementu, městské adaptaci na změnu klimatu a souvisejícím přírodě blízkým adaptačním opatřením. Organizuje rovněž celostátní soutěž Czech Envi Thesis. Ve volných chvílích rád tráví čas v přírodě.

Ing. Lucie Miovská, Ph.D. je autorizovaná krajinářská architektka, zabývá se projektováním veřejných prostorů, parků, sídelní a krajinné zeleně, zaměřuje se na obytnost prostoru, pěší koncepty a cizelovanou práci se zelení. V projektech krajinářského ateliéru Artmio, s.r.o. akcentuje a zavádí používání principů modrozelené infrastruktury. Přednáší na katedře zahradní a krajinné architektury České zemědělské univerzity v Praze, kde se podílí na Ateliéru tvorby v sídlech a vede Ateliér krajinářské kompozice. Je zpracovatelkou Generelu zahrádkových osad hl. m. Prahy a jeho následné aktualizace. Podílí se na strategických dokumentech pro sídelní zeleň a je vyškolenou porotkyní architektonických soutěží.

Mgr. Vojtěch Pelikán, Ph.D. je environmentální antropolog zabývající se ekologicky příznivými způsoby života, vnímáním environmentálních problémů nebo médií. Absolvoval environmentální studia na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity; v disertačním spise zkoumal vazby mezi Romy a přírodou. V poslední době se kromě výzkumu brněnských zahrádek podílel na longitudinálním výzkumu skromného života takzvaných „pestrých“

a na výzkumech týkajících se environmentálních souvislostí restitučního procesu či percepce sucha a klimatických změn. Akademickou práci koření popularizací ve společensko-ekologickém časopise Sedmá generace.

Mgr. Lucie Sovová, Ph.D. se zajímá o udržitelné potravinové systémy a rozmanité ekonomiky fungující mimo trh. Na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně se – díky ochotné spolupráci brněnských zahrádkářů – věnovala výzkumu samozásobitelství v městském prostředí. Aktuálně působí na katedře sociologie venkova Wageningen University v Nizozemí. Podílí se také na projektu *Prostory tiché udržitelnosti*. Ráda přestuje potraviny a příležitostně přispívá do časopisu Sedmá generace.

JUDr. Jarmila Štroblová je advokátka a místopředsedkyně Českého zahrádkářského svazu. Po ukončení studia na právnické fakultě v České republice absolvovala zahraniční studium v Německu obor právo na Europa-Universität Viadrina a odbornou praxi v německé advokátní kanceláři. Od roku 2006 je členkou České advokátní komory. Ve své advokátní praxi se věnuje problematice nemovitostí, kompletní smluvní agendě, civilním a obchodním záležitostem, spolkovému právu a poradenství pro drobné zemědělce. Na začátku své advokátní praxe pracovala v přední advokátní kanceláři v Praze, kde se specializovala na německy hovořící klientelu. Řadu let působila též v České národní bance, kde se zabývala legislativou. Podílí se na tvorbě dokumentů pro rozvoj zahrádkářské činnosti. Českému zahrádkářskému svazu, jeho organizačním jednotkám a členům zajišťuje právní podporu ve svazových záležitostech.

Ing. Zbyněk Ulčák, Ph.D. je zemědělský inženýr a krajinný ekolog, zabývá se vztahem člověka a zemědělské krajiny, společenskými aspekty ekologického zemědělství a vztahem lidí k hospodářským zvířatům. Je praktikující neorganizovaný zahrádkář a člen Klubu kaktusářů Astrophytum Brno. Působí na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

Ing. arch. Helena Vařejková vystudovala Fakultu architektury na Vysokém učení technickém v Brně a v praxi spolupracovala na mnoha projektech. Jako zastupitelka městské části Brno-Královo Pole dlouhodobě sleduje oblast územního plánu, výstavby a životního prostředí. Věnuje se problematice zahrádkářských osad a působí jako předsedkyně Územního sdružení Českého zahrádkářského svazu Brno-město.

PhDr. Jan Vávra, Ph.D. je vystudovaný kulturolog, který v Sociologickém ústavu Akademie věd ČR a na Ekonomické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích sociologicky zkoumá vztah lidí k životnímu prostředí. Mezi jeho hlavní témata patří neformální produkce potravin na zahrádkách, uhlíková stopa domácností a obecně sociální aspekty klimatické změny. Aktuálně je spoluřešitelem projektu Grantové agentury ČR *Prostory tiché udržitelnosti*. Sám by se neoznačil za aktivního zahrádkáře, spíše za sběrače volně rostoucích plodů v lesích, venkovské i městské krajiny.

RNDr. Mojmír Vlašín je zoolog, ekolog, publicista. Vystudoval obor biologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Pracoval řadu let v Ekologickém institutu Veronica a působil několik volebních období v zastupitelstvu města Brna a v dalších zastupitelských funkcích. V současné době externě vyučuje na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity, působí jako předseda Ramsarského výboru a jako soudní znalec v oboru ochrana přírody, specializace zoologie. V neposlední řadě je autorem celé plejády divadelních her, které v jeho režii úspěšně provedl divadelní soubor Verdis a vyšly také knižně.

Další informační zdroje pro zájemce

Kapitola: **Rozmanitost zahrad ve městech**

(Barbora Duží, Petr Dvořák)

Duží, B., Frantál, B. & Simon Rojo, M. (2017). The geography of urban agriculture. New trends and challenges. *Moravian Geographical Reports*, 25(3): 130–138

Tóth, A., Duží, B., Vávra, J., Supuka, J., Bihuňová, M., Halajová, D., Martinát, S. & Nováková, E. (2018). Changing patterns of allotment gardening in the Czech Republic and Slovakia. *Nature and Culture*, 13(1): 162–188

Kapitola: **Mimo představu nedostatku: Zahrádky jako třetí prostor**

(Petr Daněk)

Alber, J. & Kohler, U. (2008). Informal food production in the enlarged European Union. *Social Indicators Research* 89(1), 113–127

Daněk, P., Jehlička, P., & Vávra, J. (2019). Zahrádkaření: nenápadný půvab nezamýšlené udržitelnosti. *Geografické rozhledy* 28(5), 38–41

Foucault, M. (2000). *Dohlížet a trestat*. Staré Město pod Landštejnem: Dauphin

Foucault, M. (2010). *Zrození kliniky*. Červený Kostelec: Pavel Mervant

Jehlička, P. & Daněk, P. (2017). Rendering the actually existing sharing economy visible: Home-grown food and the pleasure of sharing. *Sociologia Ruralis* 57, 274–296.

Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Oxford: Blackwell

Smith, J. & Jehlička, P. (2013). Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe's productive gardeners. *Journal of Rural Studies* 32, 148–157

Soja, E. (1996). *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places*. Oxford: Blackwell

Sovová, L., Jehlička, P. & Daněk, P. (2021). Growing the beautiful Anthropocene: Ethics of care in East European food gardens. *Sustainability* 13(9), article No. 5193

Spilková, J. & Vágner, J. (2016). The loss of land devoted to allotment gardening: The context of the contrasting pressures of urban planning, public and private interests in Prague, Czechia. *Land Use Policy* 52, s. 232–239

Kapitola: **Zahrádkářská kolonie v Tuřanech – případová studie** (Mojmír Vlašín)

Chobot, K. & Němec, M. (2017). Červený seznam ohrožených druhů České republiky – Obratlovci, Příroda č. 34

Vlašín, M. & Mikátová, B. (2007). Metodika sledování výskytu plazů v České republice. ČSOP Veronica, Brno, 39 s.

Vojar, J. (2007). Ochrana obojživelníků: ohrožení, biologické principy, metody studia, legislativní a praktická ochrana. Doplněk k metodice č. 1 Českého svazu ochránců přírody

Wilson, D. E., Cole, F. R., Nichols, J. D., Rudran, R. & Foster, M. S. (1996). *Measuring and Monitoring Biological Diversity: Standard Methods for Mammals*. Smithsonian Institution Press, Washington and London, 409 s.

Kapitola: **Metodika MEZA – komplexní hodnocení přínosu zahrádek pro město**

(Naďa Johanisová, Zbyněk Ulčák, Vojtěch Pelikán)

Dostalík, J., Ulčák, Z., Sovová, L., Kala, L., Krylová, R. & Pelikán, V. (2019). Metodika hodnocení zahrádkářských lokalit (MEZA). *Urbanismus a územní rozvoj*, roč. 22., č. 1, s. 13–23, dostupné z: <https://enviro.fss.muni.cz/zahradky>

Kapitola: **Historie a současnost zahrádkářských osad v Británii** (Daniel Keech, Naďa Johanisová)

Wiltshire, R. & Burn, D. (2008). *Growing in the Community*. London, Local Government Association

webové stránky:

<https://bkthisandthat.org.uk/brief-history-of-allotments-in-england/>

<https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/sn00887/>

<https://esmeefairbairn.org.uk/our-aims/learning-and-insights/allotments-regeneration-initiative/>

<https://www.nsalg.org.uk/allotment-info/brief-history-of-allotments/>

<https://theecologist.org/2009/oct/06/case-study-turning-farmland-allotments/>

Summary

The book *Allotment Gardens: Losing Ground?* consists of an introduction and seventeen chapters written by nineteen authors. Czech urban gardens are presented from the perspective of food production in their social and non-monetary context and in their relation to urban planning. Chapters in the book analyse contemporary problems and future challenges as well as assessment methods of allotment gardens. The book includes several case studies from Czechia as well as two chapters presenting an overview of legal approaches to urban gardening in other European countries. Other important topics covered in the book deal with the environmental aspects of allotment gardens and their role in climate change adaptation.

The book is intended for urban gardeners, municipal officials and councillors, urban planners, journalists and for any citizens who are interested in urban gardening. The text points to the fact that gardening brings many public benefits and that it is an important element of balanced urban development. It argues that gardening in urban areas deserves more appreciation in Czech society.

**Místo na slunci:
zahrady ve městě a územní plánování...**

Zahrádkaření ve stínu paneláků...

Městské zahradničení, nebo zahrad ničení?

To jsou jen některé varianty názvů, které padly při přípravě této publikace. Ta vznikla spontánně, z diskusí a spolupráce autorů, z nichž mnozí se odborně zabývají městskými zahrádkářskými osadami už léta a jsou znepokojeni jejich rychlým úbytkem v České republice. Tento úbytek je dnes dán nikoliv ztrátou zájmu o spolkové zahradničení, ale především nedoceněním jeho významu ze strany měst a obcí. Nedoceněním, které je dáno především malou znalostí možností, které zahrádkářské osady pro město představují.

Kniha Zahrádkářské osady aneb proč neztrácet půdu pod nohama se pokouší čtivou a srozumitelnou formou tyto možnosti nastínit. Skládá se z úvodu a sedmnácti kapitol, na nichž se podílelo devatenáct autorek a autorů. Vedle odborníků zde najdeme i zahrádkářské praktiky a funkcionáře. Městské zahrádky a zahrádkářské osady jsou tu přiblíženy z pohledu svých společenských přínosů, funkce při zásobování potravinami, diskutována je jejich pozice v územních plánech obcí. Jednotlivé kapitoly analyzují současné problémy a výzvy do budoucna, možnosti metodického a ekonomického hodnocení městských zahrádek a představují i některé konkrétní případové studie. Kniha nezapomíná ani na environmentální rozměry zahrádek a zahrádkářských osad a jejich důležitou roli v adaptaci na změnu klimatu, ani na další aktuální témata, která rezonují v současné společnosti.

Kniha je určena zahrádkářům a zahrádkářkám, ale nejen jim. Bude užitečná také pro zastupitele a představitele městských samospráv, politiky, obecní úředníky, územní plánovače, novináře a všechny občany, kterým je téma městského zahrádkaření blízké. Kniha poukazuje na veřejnou prospěšnost zahrádek a na jejich význam pro vyvážený vývoj města. Tím také pootevívá dveře k obecnějšímu docenění role zahrádkaření ve městě. Zároveň naznačuje, kudy je možné se vydat při plánování rozvoje měst nabízejících prostor pro kvalitní život v 21. století.